НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ТИЩУК НАТАЛІЯ ОЛЕКСІЇВНА

УДК 347.440-053.6:004.738.5

ДИСЕРТАЦІЯ
ВЧИНЕННЯ МАЛОЛІТНІМИ ТА НЕПОВНОЛІТНІМИ ОСОБАМИ ПРАВОЧИНІВ В МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ

081 «Право»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів та текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело _____Тищук Н.О.

Науковий керівник:
Давидова Ірина Віталівна, доктор юридичних наук, професор

Одеса – 2021

АНОТАЦІЯ

Тищук Н.О. **Вчинення малолітніми та неповнолітніми особами правочинів в мережі Інтернет. –** Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2021.

Дисертація є першим у вітчизняній науці цивільного права спеціальним комплексним дослідженням теоретичних та практичних проблем, що виникають при вчиненні малолітніми та неповнолітніми особами правочинів у мережі Інтернет. У межах роботи здійснено комплексний аналіз наукової літератури, законодавства та судової практики з тематики дослідження, сформульовано пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства України щодо обсягу дієздатності зазначених осіб та наслідків таких правочинів.

Встановлено, що у вітчизняній науці цивільного права останнім часом з'являється певний інтерес до проблематики вчинення правочинів у мережі Інтернет, однак дослідження, пов'язані з вчиненням правочинів у мережі Інтернет такої особливої категорії учасників цивільних правовідносин як малолітні та неповнолітні особи, практично відсутні. Враховуючи те, що мережа Інтернет розуміється як єдиний інформаційний простір, де відбуваються глобальні процеси соціальних комунікацій та якому притаманний всесвітній загальний характер, який є зручним середовищем для вчинення юридичних дій, до яких відносяться і правочини, важливим є дослідження юридично значущих аспектів діяльності в мережі Інтернет щодня.

Визначено, що правочини, як одні з найпоширеніших юридичних дій приватноправового характеру, вчинені в мережі Інтернет, є підставами виникнення цивільних правовідносин в інформаційному суспільстві. Вони створюють права та обов'язки учасників цивільних відносин за бажанням останніх і незалежно від наявності прямого припису (дозволу) закону. У зв'язку

з цим особливої актуальності набуває розгляд питання про вчинення малолітніми та неповнолітніми особами правочинів у мережі Інтернет, розходження в правочиноздатності малолітніх і неповнолітніх осіб, визначення кола правочинів, які може вчиняти кожна із зазначених категорій осіб, у тому числі в мережі Інтернет.

Встановлено, що правоздатність малолітніх та неповнолітніх осіб є «статичною» та надає останнім лише можливість мати передбачені законом права. Натомість, дієздатність, як стан, поступово розвивається і в залежності від віку громадянина характеризує ступінь його розумово-фізичної зрілості, що закріплено на законодавчому рівні шляхом встановлення етапів набуття дієздатності, а з метою повноцінної реалізації правоздатності дітей – закріплено механізм сприяння в здійсненні та захисті їх прав, що включає, зокрема, дії батьків, усиновителів, опікунів і піклувальників малолітніх та неповнолітніх осіб, а також діяльність органів опіки і піклування.

Обґрунтовано необхідність законодавчого закріплення поділу малолітніх осіб на такі категорії або вікові групи: від народження до шести років – повністю недієздатні; від шести до десяти років – особи, які можуть самостійно звертатися про надання психологічної допомоги; мають право укладати правочини за допомогою персональної банківської картки під контролем батьків; від десяти до чотирнадцяти років – особи, які можуть самостійно здійснювати майнові права інтелектуальної власності, звертатися по безоплатну правову допомогу; бути безпосередніми активними учасниками деяких, пов’язаних із навчанням або іншим особистісним зростанням, майнових відносин, зокрема, відносин із надання освітніх послуг.

Зроблено висновок про необхідність поділу неповнолітніх осіб на дві категорії або вікові групи: від чотирнадцяти до шістнадцяти років та від шістнадцяти до вісімнадцяти років, що дасть можливість у межах кожної групи визначити можливість вчиняти ті чи інші правочини залежно від участі осіб у конкретних особистих немайнових та майнових правовідносинах з урахуванням основних механізмів спрямованої соціалізації особи.

Зазначено, що розвиток інформаційних технологій спричиняє розширення фактичного кола правочинів, які можуть вчинятися малолітніми та неповнолітніми особами, а це, в свою чергу, тягне необхідність вирішення питання щодо вчинення таких правочинів у межах наявного у сторін обсягу правочиноздатності.

Зроблено висновок про необхідність забезпечення захисту прав осіб, які, в силу свого віку, ще не мають відповідної зрілості психіки для прийняття зваженого рішення, однак мають реальну можливість вчинити правочин, який може завдати шкоди як самій особі, так і оточуючим. Порушення прав малолітніх та неповнолітніх осіб може бути наслідком вчинення правочину не на його користь, або схиленням до вчинення незаконного правочину, що може відбуватися як під впливом традиційних факторів (помилка, обман, зловживання тощо), так і особливих факторів, які напряму пов’язані із застосуванням технологій (вчинення електронного правочину, ідентифікація особи та підтвердження обсягу дієздатності тощо).

Доведено доцільність розробки на законодавчому рівні категорії «цифрові права дитини» з визначенням їх обсягу відповідно до кожної вікової групи. Під «цифровими правами дитини» пропонується розуміти її права майнового та немайнового характеру в мережі Інтернет, які полягають у: праві вільного доступу до мережі з урахуванням медичних та психологічних рекомендацій і обмежень відповідно до віку; праві вільного висловлювання своїх думок у мережі; у праві на інформацію відповідно до віку; у праві на приватність у мережі; у праві на безпеку в мережі; у праві здійснення правочинів з метою навчання, заробітку тощо.

Зроблено висновок про те, що в сучасних умовах моральність особистості формується в більшій мірі у віртуальній реальності, де анонімність та повна свобода інтернет-середовища від будь-яких обмежень спонукає до відсутності прив’язки контенту до моральних законів та норм суспільства.

Встановлено, що з метою вирішення проблеми забезпечення ефективності правового регулювання відносин в Інтернеті (яка виникає

внаслідок відсутності систематизованого та узгодженого законодавства й випливає з об'єктивних особливостей та закономірностей функціонування самої мережі Інтернет, де остання зумовлює необхідність розширення кола інформаційно-комунікативних відносин, до якого активно долучаються діти), важливим є комплексний підхід: з одного боку – розширення обсягів дієздатності малолітніх та неповнолітніх осіб, з іншого – використання технологій, які б дали можливість дотримуватися закріплених обмежень щодо вчинення тих чи інших правочинів, максимально об'єктивно висвітлювати інформацію щодо ідентифікації особи, вираження її волі, давали можливість захистити права дітей від порушень.

Запропоновано з метою підвищення рівня обізнаності осіб (зокрема, дітей) стосовно безпечного (гігієнічного) користування Інтернет-середовищем, розуміння можливих порушень та правових наслідків обов'язкове проведення профілактичних заходів (роз'яснювальної роботи, ознайомлення з існуючими кейсами) як у навчальних закладах, так і на підприємствах, в організаціях, що дасть можливість користувачам мережі Інтернет більш зважено оцінювати свої дії та розуміти наслідки таких дій.

Зроблено висновок про те, що двостороння реституція є загальним наслідком визнаного недійсним правочину, вчиненого малолітніми та неповнолітніми особами в мережі Інтернет, і має обов'язковий характер для сторін такого правочину незалежно від наявності їх вини, добросовісності тощо.

Доведено, що важливим із практичної точки зору є дотримання вимог закону щодо можливості «зцілення» недійсних правочинів (може відбуватися шляхом схвалення правочину уповноваженою особою або ж визнання дійсними нікчемних правочинів), особливо стосовно правочинів, вчинених малолітніми та неповнолітніми особами, в тому числі в мережі Інтернет, адже правосвідомість та розуміння меж дозволеної поведінки (зокрема щодо можливості вчинення того чи іншого правочину, меж своєї дієздатності) у таких осіб лише формується.

Зроблено висновок про те, що при визнанні недійсними правочинів, укладених малолітніми чи неповнолітніми особами, підставою виникнення обов'язку відшкодування шкоди є не делікт, а визнання правочину недійсним. У зв'язку з цим йдеться не про виникнення правовідносин вперше, а про їх зміну. Внаслідок цього при покладенні на повністю дієздатну особу відшкодування збитків малолітній особі вона, натомість, має право на повернення їй усього одержаного за правочином у натурі, що свідчить про договірний характер стосунків між сторонами. Крім того, на розмір відшкодування шкоди не впливає вина потерпілого та матеріальний стан заподіювача шкоди.

Зазначено, що з метою вирішення (зменшення кількості) питань та прогалин у питаннях активності малолітніх та неповнолітніх у мережі Інтернет (у тому числі і вчинення правочинів), необхідним є запровадження «обов'язкової» цифрової грамотності, введення в навчальну програму дисципліни з цифрової безпеки в мережі Інтернет, «стимулювання» батьків пройти хоча б мінімальний курс навчання щодо питань Інтернету, можливих загроз, безпеки тощо.

Запропоновано при вирішенні спорів, що виникають внаслідок вчинення правочинів, укладених малолітніми або неповнолітніми, в мережі Інтернет, використовувати досвід вирішення аналогічних спорів у цивільному обігу, з урахуванням особливостей інформаційно-комунікаційних технологій (електронний підпис, відсутність особистого контакту, можливість створення фейкових відомостей тощо).

Ключові слова: правочин, малолітня особа, неповнолітня особа, правочиноздатність, інформаційне суспільство, інформаційні технології, мережа Інтернет, недійсність правочину, двостороння реституція, відшкодування збитків.

SUMMARY

Tyshchuk N. **Transactions by juveniles and minors on the Internet. –** Qualification scientific work, manuscript copyright.

Thesis for a Ph.D. degree in specialty 081 «Law». National University «Odessa Law Academy», Odesa, 2021.

The dissertation is the first in the domestic science of civil law special complex research of theoretical and practical problems that arise when committing transactions by juveniles and minors on the Internet. Within the framework of the work a comprehensive analysis of the scientific literature, legislation and judicial practice on the research topic was made, proposals were made to improve the current legislation of Ukraine on the scope of legal capacity of these persons and the consequences of such transactions.

It has been established that the domestic science of civil law has recently shown some interest in the issue of transactions on the Internet, but research related to the commission of transactions on the Internet by such a special category of participants in civil relations as juveniles and minors is virtually absent. Since the Internet is understood as the only information space where global processes of social communication take place, and which has a global general character, which is a convenient environment for legal actions, including transactions, it is important to study legally significant aspects of the Internet every day.

It is determined that transactions, as one of the most common legal actions of a private nature, committed on the Internet, are the basis for the emergence of civil relations in the information society. They create the rights and obligations of the parties to civil relations at the request of the latter and regardless of the direct prescription (permission) of the law. In this regard, it is especially important to consider the issue of transactions committed by juveniles and minors on the Internet, differences in the legal capacity of juveniles and minors, determining the range of transactions that can be committed by each of these categories of persons, including on the Internet.

Instead, legal capacity, as a state, gradually develops, and depending on the age of the citizen characterizes the degree of his mental and physical maturity. This is enshrined in law by establishing the stages of legal capacity, and in order to fully realize the legal capacity of children it is established a mechanism to assist in the exercise and protection of their rights, including, inter alia, the actions of parents, adoptive parents, guardians and custodians of juveniles and minors as well as the activities of guardianship authorities.

The necessity of legislative consolidation of the division of minors into the following categories or age groups is substantiated: from birth to six years - completely incapacitated; from six to ten years - persons who can independently apply for psychological assistance and have the right to commit transactions with a personal bank card under the supervision of parents; from ten to fourteen years - persons who can independently exercise intellectual property rights, apply for free legal aid, be direct active participants in certain property relations related to education or other personal growth, in particular, relations for the provision of educational services.

It was concluded that minors should be divided into two categories or age groups: from fourteen to sixteen years, and from sixteen to eighteen years, which will allow within each group to determine the possibility of committing certain transactions depending on the participation of individuals in specific personal non-property and property relations, taking into account the basic mechanisms of directed socialization of the person.

It is noted that the development of information technology leads to the expansion of the actual range of transactions that can be committed by juveniles and minors, and this, in turn, necessitates the resolution of such transactions within the existing legal capacity of the parties.

It is concluded that it is necessary to ensure the protection of the rights of persons who, due to their age, do not yet have the appropriate mental maturity to make an informed decision, but have a real opportunity to make transactions that can harm both the individual and third persons. Violation of the rights of juveniles and

minors may be the result of a transaction not in their favor, or a tendency to commit an illegal transaction, which may occur under the influence of traditional factors (error, deception, abuse, etc.) and special factors that are directly related with the use of technology (electronic transaction, identification and confirmation of legal capacity, etc.).

The expediency of developing at the legislative level the category "digital rights of the child" with the definition of their scope according to each age group is proved. Under the "digital rights of the child" it is proposed to understand one's rights of property and non-property nature on the Internet, which consist of: the right of free access to the network, taking into account medical and psychological recommendations and age restrictions; the right to freely express one's opinions online; the right to information according to the age; the right to privacy online; the right to network security; the right to carry out transactions for the purpose of study, earnings, etc. It is concluded that in modern conditions the morality of the individual is formed to a greater extent in virtual reality, where anonymity and complete freedom of the Internet environment from any restrictions leads to the lack of binding of content to moral laws and norms of society.

It is established that in order to solve the problem of ensuring the effectiveness of legal regulation of relations on the Internet (which arises due to lack of systematic and harmonized legislation and follows from the objective features and patterns of the Internet, which necessitates expanding the range of information and communication relations, where children are involved), an integrated approach is important: on the one hand - expanding the capacity of minors and juveniles, on the other - the use of technologies that would allow to comply with the established restrictions on certain transactions, to cover the most objective information about personal identification, expressions of their will, provide an opportunity to protect the rights of children from violations.

It is proposed in order to raise awareness of individuals (including children) about safe (hygienic) use of the Internet environment, understanding of possible violations and legal consequences of mandatory preventive measures (outreach,

familiarization with existing cases) in educational institutions, on enterprises, organizations, which will allow Internet users to more carefully evaluate their actions and understand the consequences of such actions.

It is concluded that bilateral restitution is a general consequence of an invalid transaction committed by juveniles and minors on the Internet, and is binding on the parties to such a transaction, regardless of their guilt, good faith, etc.

It is proved that from a practical point of view it is important to comply with the law on the possibility of "healing" invalid transactions (may occur by approving the transaction by an authorized person or invalidating invalid transactions), especially for transactions committed by juveniles and minors, including on the Internet, because legal awareness and understanding of the limits of permissible behavior (in particular, the possibility of committing a transaction, the limits of their capacity) in such persons is only formed.

It is concluded that in the case of invalidation of transactions concluded by juveniles or minors, the basis for the obligation to indemnify is not a tort, but the invalidation of the transaction. Therefore, it is not about the emergence of a legal relationship for the first time, but about their change. As a result, when a fully capable person is entitled to compensation for damages to a juvenile, he or she, in turn, has the right to return to him or her all received under the transaction in a way, which indicates the contractual nature of the relationship between the parties. In addition, the amount of damages is not affected by the fault of the victim and the financial situation of the perpetrator.

It is noted that in order to address (reduce the number of) issues and gaps in the activities of juveniles and minors on the Internet (including transactions), it is necessary to introduce "mandatory" digital literacy, the introduction of the subject of digital security on the Internet, "encouraging" parents to take at least a minimum course of training on the Internet, possible threats, security, etc.

It is proposed to use the experience of resolving similar disputes in civil proceedings, taking into account the peculiarities of information and communication technologies (electronic signature, lack of personal contact, the possibility of creating

fake information, etc.) when resolving disputes arising from transactions concluded by juveniles and minors on the Internet.

Key words: transaction, juvenile, minor, legal capacity, information society, information technologies, Internet, invalidity of the transaction, bilateral restitution, compensation for damages.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧКИ:

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Тищук Н.О. «Дрібні побутові правочини» як основний вид правочинів, які вчиняють малолітні особи. Прикарпатський юридичний вісник. 2020. № 1. С. 59-62.

2. Тищук Н.О. Особливості вчинення правочинів малолітніми особами в умовах розвитку інформаційних технологій. Порівняльно-аналітичне право. 2020. № 1. С. 199-201.

3. Тищук Н.О. Вчинення правочинів неповнолітніми особами в умовах розвитку інформаційних технологій. Часопис цивілістики. 2020. № 37. С. 98-102.

4. Тищук Н.О. Недійсність правочинів, укладених малолітніми особами в умовах розвитку інформаційного суспільства. Evropský politický a právní diskurz. 2020. Том 7. Вип. 3. С. 221-226.

5. Tyshchuk N., Omelchuk, O., Cherniak, O. Protection of the rights of children and minors in their transactions in the information society. Ius Humani. Law Journal, 2020. № 9(2). P. 25-46.

6. Тищук Н.О. До питання про наслідки вчинення правочинів малолітніми та неповнолітніми особами. Вісник Запорізького національного університету. 2020. № 2. С. 66-71.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Тищук Н.О. До питання про захист персональних даних суб'єктів, які вчиняють правочини в мережі Інтернет. *Рекодифікація цивільного*

законодавства і система права України у контексті євроінтеграційних процесів: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 8-9 листопада 2019 р.). Одеса: Фенікс, 2019. С. 291-294.

8. Тищук Н.О. Воля та волевиявлення при вчиненні правочинів малолітніми та неповнолітніми особами. *Актуальні дослідження правової та історичної науки*: матеріали міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Тернопіль, 06 лютого 2020 р.). Тернопіль: ВИД, 2019. URL: http://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=2900

9. Тищук Н.О. До питання про можливість вчинення малолітніми особами дрібних побутових правочинів в умовах COVID-19. *Проблеми правового регулювання цивільних відносин в умовах COVID-19:* матеріали Всеукраїнської науково-практичної онлайн конференції (м. Одеса, 23 квітня 2020 р.). Одеса: Фенікс, 2020. С. 110-111.

10. Тищук Н.О. Види правочинів, які можуть вчиняти малолітні особи. *Правове життя сучасної України*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 15 травня 2020 р.). Одеса: Гельветика, Т. 3. 2020. С. 480-482.

11. Тищук Н.О. Особливості визначення правосуб'єктності малолітніх та неповнолітніх осіб при вчиненні правочинів. *Римське право і сучасність «Епідемії в Європі і право: від Риму до COVID-19»*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 12 червня 2020 р.). Одеса: Фенікс, 2020. С. 79-83.

12. Тищук Н.О. Особливості, які виникають при укладенні правочинів малолітніми та неповнолітніми особами через Інтернет. *Інформаційні технології в умовах оновлення цивільного законодавства:* матеріали Всеукраїнського круглого столу (м. Одеса, 13 червня 2020 р.). Одеса: Фенікс, 2020. С. 85-89.

13. Тищук Н.О. Правові наслідки вчинення правочинів малолітніми та неповнолітніми особами в Інтернеті поза межами їх цивільної дієздатності. *Офіційна концепція оновлення Цивільного кодексу України:* проблеми

практичної реалізації: матеріали Всеукраїнського круглого столу (м. Одеса, 25 лютого 2021 р.). Одеса: Фенікс, 2021. С. 59-62.

ЗМІСТ

ВСТУП……..……..**3**

РОЗДІЛ 1. ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ ТА ВИБІР НАПРЯМІВ І МЕТОДОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ……..…….…...…12

1.1. Огляд літератури…….……...12

1.2. Мережа Інтернет як середовище вчинення юридичних дій…….……27

1.3. Правочини в мережі Інтернет як підстава виникнення цивільних правовідносин……43

РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ УКЛАДЕННЯ ПРАВОЧИНІВ У МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ МАЛОЛІТНІМИ ТА НЕПОВНОЛІТНІМИ ОСОБАМИ…..…**59**

2.1. Правочиноздатність малолітніх та неповнолітніх осіб…….…….…59

2.2. Особливості вимоги відповідності закону правочинів, укладених малолітніми та неповнолітніми особами в мережі Інтернет.....79

2.3. Особливості порядку укладення правочинів малолітніми та неповнолітніми особами в мережі Інтернет ……..…….111

РОЗДІЛ 3. НАСЛІДКИ ПОРУШЕННЯ УМОВ ТА ПОРЯДКУ УКЛАДЕННЯ МАЛОЛІТНІМИ ТА НЕПОВНОЛІТНІМИ ОСОБАМИ ПРАВОЧИНІВ У МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ……..……..143

3.1. Підстави та загальні наслідки визнання недійсними правочинів, укладених малолітніми та неповнолітніми особами в мережі Інтернет ……..…143

3.2. «Зцілення» недійсних правочинів, укладених малолітніми та неповнолітніми особами в мережі Інтернет .....…….…….…155

3.3. Відшкодування збитків у разі визнання недійсними правочинів, укладених малолітніми особами в мережі Інтернет…….....172

ВИСНОВКИ ……..……**185**

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ……...…**192**

ДОДАТКИ……..**236**

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Стрімкий розвиток інформаційних технологій, інформатизації суспільства, перехід в онлайн-режим усіх сфер нашого життя, що набуло особливого значення в умовах пандемії, – спонукало до значного збільшення вчинення правочинів у мережі Інтернет. Враховуючи значну обізнаність малолітніх та неповнолітніх осіб у використанні інформаційних технологій, різного роду сервісів, активне користування соціальними мережами та масового переходу в режим онлайн (у тому числі з метою вчинення правочинів), все більшої актуальності набуває питання співвідношення розширення фактичних можливостей малолітніх та неповнолітніх осіб вчиняти правочини та вчинення їх у межах правових норм.

Таке специфічне середовище як мережа Інтернет, має досить багато як переваг, так і певних ризиків і загроз, особливо для такої категорії осіб як малолітні та неповнолітні. Враховуючи психологічну незрілість малолітніх та неповнолітніх осіб, досить сильну залежність формування волі таких осіб від сторонньої думки тощо, питання щодо вчинення ними правочинів в мережі Інтернет, є вельми актуальним та потребує чіткого законодавчого регулювання, вироблення загальних принципів, засад такого регулювання, можливості захистити законні права та інтереси даної категорії осіб. Тому при вчиненні правочинів малолітніми та неповнолітніми особами у мережі Інтернет важливим є розуміння особливостей їх вчинення, таких як вимоги відповідності закону, порядку укладення тощо. Не меншого значення набувають і питання визначення наслідків порушення умов та порядку укладення малолітніми та неповнолітніми особами правочинів у мережі Інтернет та застосування таких наслідків на практиці.

Аналіз спеціальної літератури свідчить про появу у вітчизняній науці цивільного права певного інтересу до проблематики вчинення правочинів у мережі Інтернет, однак дослідження, пов’язані з вчиненням правочинів у мережі Інтернет такої особливої категорії учасників цивільних правовідносин

як малолітні та неповнолітні особи, практично відсутні. Зазначене свідчить про актуальність обраної тематики дослідження, яке ґрунтуватиметься на теоретичних засадах цивільного права і судовій практиці застосування норм цивільного законодавства України.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в межах плану науково-дослідницької роботи кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія» «Цивілістичний вимір інтеграційного розвитку України» на 2016-2020 роки як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий та культурний вимір» на 2016-2020 роки (державний реєстраційний номер 0116U001842).

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є розвиток науки цивільного права у питаннях вчинення правочинів малолітніми та неповнолітніми особами в мережі Інтернет, а також формулювання пропозицій про вдосконалення чинного законодавства України щодо обсягу дієздатності зазначених осіб та кола дійсних наслідків таких правочинів.

Для досягнення зазначеної мети в дисертації вирішувалися такі завдання:

проаналізувати стан наукових розробок таких категорій як «правочин», «недійсність правочину», «правосуб'єктність», «інформаційне суспільство», «правочиноздатність» тощо;

охарактеризувати мережу Інтернет як середовище вчинення юридичних дій;

розглянути правочини в мережі Інтернет як підставу виникнення цивільних правовідносин;

охарактеризувати правочиноздатність малолітніх та неповнолітніх осіб;

визначити особливості вимоги відповідності закону правочинів, укладених малолітніми та неповнолітніми особами в мережі Інтернет;

розглянути особливості порядку укладення правочинів малолітніми та неповнолітніми особами в мережі Інтернет;

охарактеризувати підстави та загальні наслідки визнання недійсними правочинів, укладених малолітніми та неповнолітніми особами у мережі Інтернет;

розглянути «зцілення» недійсних правочинів, укладених малолітніми та неповнолітніми особами в мережі Інтернет;

охарактеризувати порядок та умови відшкодування збитків у разі визнання недійсними правочинів, укладених малолітніми у мережі Інтернет;

надати рекомендації по вдосконаленню чинного цивільного законодавства щодо вчинення малолітніми та неповнолітніми особами правочинів у мережі Інтернет.

Об'єктом дослідження є цивільні правовідносини, які виникають у зв'язку з вчиненням малолітніми та неповнолітніми особами правочинів у мережі Інтернет.

Предметом дослідження є вчинення малолітніми та неповнолітніми особами правочинів в мережі Інтернет.

Методи дослідження. У процесі дослідження були використані такі загальнонаукові та спеціально-правові методи наукового пізнання як: *діалектичний метод* – дозволив виявити та дослідити особливості правочинів, які вчиняються малолітніми та неповнолітніми особами в мережі Інтернет (підрозділи 1.2, 1.3, 2.2, 2.3, 3.1, 3.2); *герменевтичний метод* – дав можливість проаналізувати зміст наукових джерел, в яких сформульовані найбільш вагомі наукові результати правознавців щодо предмета дослідження (підрозділ 1.1); *системно-структурний* – дозволив розгляни категорію правочину, вчинюваного в мережі Інтернет, як підставу виникнення цивільних правовідносин (підрозділи 1.3), поняття та зміст правочиноздатності малолітніх та неповнодітніх осіб (підрозділ 2.1), особливості вимоги відповідності закону правочинів, укладених малолітніми та неповнолітніми особами в мережі Інтернет (підрозділ 2.2), ссобливості порядку укладення правочинів малолітніми та неповнолітніми особами в мережі Інтернет (підрозділ 2.3), наслідки порушення умов та порядку укладення малолітніми та неповнолітніми

особами правочинів у мережі Інтернет (розділ 3); *формально-логічний* – застосовувався для дослідження норм цивільного законодавства, що регулюють відносини, які виникають при вчиненні правочинів малолітніми та неповнолітніми особами в мережі Інтернет (підрозділи 2.2, 2.3, 3.1, 3.2, 3.3); *порівняльно-правовий* – для порівняння доктринальних положень, нормативного матеріалу та судової практики з питань вчинення правочинів малолітніми та неповнолітніми особами в традиційному розумінні та за допомогою новітніх інформаційних технологій (підрозділи 1.2, 1.3, 2.2., 2.3, 3,1, 3.2); *логічного аналізу і догматичного тлумачення правових норм* – при формулюванні висновків і пропозицій, які містяться у дисертації (розділи 2, 3).

Теоретичною основою дослідження є праці таких науковців як: О. А. Баранов, Т. В. Бачинський, І.А. Безклубий, Є. В. Бернада, Н. Ю. Блажівська, Т.В. Бобко, Т.В. Водоп'ян, Н. Ю. Голубєва, С. В. Герасимовський, С. Д. Гринько, Л. Є. Гузь, І.В. Давидова, Ю.А. Дербакова, О. В. Дзера, А. С. Довгерт, О. І. Длугош, В. І. Жеков, С. М. Іванова, О. С. Кізлова, В. М. Коссак, А.О. Кодинець, О.В. Кохановська, Н. С. Кузнєцова, В. О. Кучер, В. В. Луць, Р. А. Майданик, І. В. Спасибо-Фатєєва, О. В. Семушина, К.В. Скиданов, Р. І. Таш'ян, Є. О. Харитонов, О. І. Харитонова, Н. С. Хатнюк, Ж.Л. Чорна, Р. Б. Шишка, О. С. Яворська та ін.

Емпіричне підґрунтя дослідження становлять акти цивільного законодавства України та окремих зарубіжних країн, а також матеріали судової практики України.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є першим у вітчизняній науці цивільного права спеціальним комплексним дослідженням теоретичних та практичних проблем, що виникають при вчиненні малолітніми та неповнолітніми особами правочинів у мережі Інтернет.

У межах здійсненого дослідження одержано такі результати, що мають наукову новизну:

вперше:

обґрунтовано необхідність законодавчого закріплення поділу малолітніх осіб на такі категорії або вікові групи: від народження до шести років – повністю недієздатні; від шести до десяти років – особи, які можуть самостійно звертатися про надання психологічної допомоги; мають право укладати правочини за допомогою персональної банківської картки під контролем батьків; від десяти до чотирнадцяти років – особи, які можуть самостійно здійснювати майнові права інтелектуальної власності, звертатися по безоплатну правову допомогу; бути безпосередніми активними учасниками деяких, пов'язаних із начанням або іншим особистісним зростанням, майнових відносин, зокрема, відносин із надання освітніх послуг;

висновок про необхідність поділу неповнолітніх осіб на дві категорії або вікові групи: від чотирнадцяти до шістнадцяти років, та від шістнадцяти до вісімнадцяти років, що дасть змогу у межах кожної групи визначити можливість вчиняти ті чи інші правочини залежно від участі осіб у конкретних особистих немайнових та майнових правовідносинах із урахуванням основних механізмів спрямованої соціалізації особи;

доведено доцільність розробки на законодавчому рівні категорії «цифрові права дитини» з визначенням їх обсягу відповідно до кожної вікової групи. Під «цифровими правами дитини» пропонується розуміти її права майнового та немайнового характеру в мережі Інтернет, які полягають у: праві вільного доступу до мережі з урахуванням медичних та психологічних рекомендацій і обмежень відповідно до віку; праві вільного висловлювання своїх думок у мережі; у праві на інформацію відповідно до віку; у праві на приватність у мережі; у праві на безпеку у мережі; у праві здійснення правочинів з метою навчання, заробітку тощо;

запропоновано прирівняти неповнолітніх у питаннях відшкодування шкоди, завданої малолітнім правочином, що визнаний недійсним, до повністю дієздатних осіб з внесенням відповідних змін у частину 3 ст. 222 ЦК України;

запропоновано при встановленні вини осіб, які залучаються (батьків,

усиновителів, піклувальників, опікунів), до відшкодування збитків, що виникають внаслідок визначення правочинів, укладених малолітніми або неповнолітніми, недійсними, враховувати можливості цих осіб набути відповідного рівня комп'ютерної грамотності;

запропоновано, при вирішенні спорів, що виникають внаслідок вчинення правочинів, укладених малолітніми або неповнолітніми, в мережі Інтернет, використовувати досвід вирішення аналогічних спорів у цивільному обігу з урахуванням особливостей інформаційно-комунікаційних технологій (електронний підпис, відсутність особистого контакту, можливість створення фейкових відомостей тощо);

удосконалено:

положення про реальне розширення кола правочинів, які вчиняються малолітніми та неповнолітніми особами, що спричиняє розгляд питання відносно розширення їх обсягу дієздатності та забезпечення безпеки вчинення правочинів у мережі Інтернет шляхом впровадження новітніх технологічних рішень;

розуміння впливу цифрового середовища на малолітніх та неповнолітніх осіб, визнання останніх особливою «групою ризику», психіка та світосприйняття яких лише формується;

висновок про те, що в сучасних умовах моральність особистості формується в більшій мірі у віртуальній реальності, де анонімність та повна свобода інтернет-середовища від будь-яких обмежень спонукає до відсутності прив'язки контенту до моральних законів та норм суспільства;

положення про необхідність уточнення категорії осіб, які можуть отримати кваліфікаційний електронний підпис шляхом розширення цієї категорії за рахунок осіб, які набули повної цивільної дієздатності до настання вісімнадцятиріччя;

дістало подальшого розвитку:

теза про те, що потребують забезпечення захисту права осіб, у яких у силу свого віку ще не сформувалася зріла психіка для прийняття зваженого рішення,

однак мають реальну можливість вчинити правочин, який може завдати шкоди як самій особі, так і оточуючим;

висновок про надання можливості неповнолітній особі вільно розпоряджатися майном, придбаним за кошти стипендії, заробітку, іншого власного доходу;

теза про необхідність розширення обсягу правомочностей малолітніх осіб у сучасних цивільних правовідносинах, зокрема, шляхом передбачення і відповідного законодавчого закріплення права особам, яким виповнилось десять років – звертатися по безоплатну правову допомогу з метою захисту своїх суб'єктивних прав та інтересів, а особам із шести років – звертатися за психологічною допомогою (наприклад, допомога шкільного психолога);

висновок про те, що двостороння реституція є загальним наслідком визнаного недійсним правочину, вчиненого малолітніми та неповнолітніми особами в мережі Інтернет, і має обов'язковий характер для сторін такого правочину незалежно від наявності їх вини, добросовісності тощо;

теза про визначення правової природи відшкодування збитків, які можуть розглядатися не лише як спосіб захисту цивільних прав та інтересів та один із способів відшкодування майнової шкоди, а й як вид цивільно-правової відповідальності.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що висновки і пропозиції, сформульовані в дисертації, можуть бути використані у:

науково-дослідній діяльності – як основа для подальшого наукового дослідження цивільно-правових проблем вчинення малолітніми та неповнолітніми особами правочинів у мережі Інтернет;

правотворчій сфері – у процесі вдосконалення норм цивільного законодавства щодо порядку укладення правочинів у мережі Інтернет малолітніми та неповнолітніми особами, гармонізації національного законодавства та адаптації правового регулювання вчинення правочинів малолітніми та неповнолітніми особами в мережі Інтернет в Україні до європейських стандартів;

правозастосовній сфері – при підготовці пропозицій щодо удосконалення норм ЦК України та інших нормативно-правових актів щодо регулювання вчинення правочинів малолітніми та неповнолітніми особами в мережі Інтернет; при аналізі судової практики розгляду справ щодо вчинення малолітніми та неповнолітніми особами правочинів за межами їх цивільної дієздатності (Акт про впровадження наукових розробок дисертаційного дослідження в практичну діяльність Миколаївського апеляційного суду від 1 червня 2021 р.);

навчальному процесі – при викладанні навчальних дисциплін «Цивільне право», «ІТ-право та інформаційна безпека», «ІТ-право», «Право інтелектуальної власності», «Захист прав інтелектуальної власності в мережі Інтернет», «Захист персональних даних в ЄС та Україні» та ін., розробці навчальних планів і програм, підготовці підручників, навчальних посібників, практикумів із зазначених дисциплін (Акт про впровадження наукових доробок дисертаційного дослідження в навчальну та науково-дослідну діяльність Національного університету «Одеська юридична академія» від 15 квітня 2021 р.).

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження обговорено на кафедрі цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія». Основні результати дисертаційного дослідження доповідалися та обговорювалися на науково-практичних конференціях, зокрема: Всеукраїнській науково-практичній конференції «Рекодифікація цивільного законодавства і система права України у контексті євроінтеграційних процесів» (м. Одеса, 8-9.11.2019 р.); Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Актуальні дослідження правової та історичної науки» (м. Тернопіль, 06.02.2020 р.); Всеукраїнській науково-практичній онлайн конференції «Проблеми правового регулювання цивільних відносин в умовах COVID-19» (м. Одеса, 23.04.2020 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 15.05.2020 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Римське право і сучасність «Епідемії в

Європі і право: від Риму до COVID-19»» (м. Одеса, 12.06.2020 р.); Всеукраїнському круглому столі «Інформаційні технології в умовах оновлення цивільного законодавства» (м. Одеса, 13.06.2020 р.); Всеукраїнському круглому столі «Офіційна концепція оновлення Цивільного кодексу України: проблеми практичної реалізації» (м. Одеса, 25.02.2021 р.).

Публікації. Основні положення, теоретичні висновки та практичні рекомендації, сформульовані в дисертації, викладені у 6 наукових статтях, з яких 4 статті опубліковано у фахових виданнях, перелік яких затверджено МОН України, 2 статті – у зарубіжних періодичних виданнях, а також у 7 тезах доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації зумовлені метою і завданнями дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, які містять дев’ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (389 найменувань), додатків. Загальний обсяг дисертації складає 236 сторінки, з яких основний зміст – 189 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ ТА ВИБІР НАПРЯМІВ І МЕТОДОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Огляд літератури

Науковий аналіз проблем, пов’язаних із правочиноздатністю малолітніх та неповнолітніх осіб, вчинення такими особами правочинів та їх наслідків, не є новим для науки цивільного права. Більше того, такий науковий доробок є значним і торкається дослідження різноманітних аспектів зазначених проблем. Проблема ускладнюється широким залученням зазначеної категорії осіб у відносини, що виникають і здійснюються у мережі Інтернет, поширенням електронної комерції, виникненням віртуальних організацій тощо.

Тому, визначаючись із широтою охоплення науковим аналізом доробок у зазначеній сфері, слід виходити з того, що об’єктом такого аналізу має бути кілька груп наукових досліджень.

Так, зокрема, перша група має охоплювати наукові праці, присвячені аналізу таких категорій як правочиноздатність (як елемента змісту дієздатності та безумовної складової правосуб’єктності) взагалі, та правочиноздатність малолітніх та неповнолітніх осіб.

Друга група має складатись із наукових праць, присвячених дослідженню категорії «правочин» та його недійсності взагалі, та правочинів, вчинених малолітніми та неповнолітніми особами, їх правових наслідків, зокрема.

Третя група має бути присвячена інформатизації суспільства та ризиків, які при цьому виникають, специфіці вчинення правочинів малолітніми та неповнолітніми особами, в тому числі через Інтернет; правових наслідків вчинення правочинів малолітніми та неповнолітніми особами за межами їх цивільної дієздатності (відповідно до чинного законодавства) із застосуванням інформаційних технологій.

Стосовно наукових праць, які торкалися тим чи іншим чином дослідження категорії «правочиноздатність» фізичних, зокрема малолітніх та неповнолітніх осіб, аналіз існуючих наукових доробок дозволив дійти висновку про те, що

окремих ґрунтовних наукових досліджень на таку тематику в сучасній вітчизняній цивілістиці практично немає. Однак, враховуючи те, що правочиноздатність є елементом змісту дієздатності, а остання, у свою чергу, є складовою правосуб'єктності, з метою встановлення ступеню розробленості проблеми, проаналізуємо дослідження, зокрема дисертаційні, вітчизняних науковців, які присвячені вивченню, хоча б частково, правосуб'єктності малолітніх та неповнолітніх осіб.

Слід застережити існування досліджень, присвячених правочиноздатності юридичних осіб, які, хоча й є цікавими та містять у собі, в тому числі, розуміння поняття правочиноздатності (роботи В.Д. Фролова [325], який досліджував питання правочиноздатності юридичної особи та її здійснення за цивільним законодавством України та О.І. Зозуляк [108], яка приділила увагу вивченню категорії «договір» як правової форми реалізації цивільної правосуб'єктності юридичних осіб), не є предметом нашого дослідження.

Що ж стосується досліджень, які присвячені питанням правосуб'єктності фізичних осіб, у тому числі малолітніх та неповнолітніх, то тут можна виділити роботи сучасних вітчизняних науковців, які присвятили себе дослідженню цивільно-правових правовідносин за участю, зокрема, малолітніх та неповнолітніх осіб (Т.В. Водоп'ян [41], Н.В. Волкова [43], К.І. Березовська [17], Д.В. Горбась [53], Ю.А. Дербакова [84], Н.А. Д'ячкова [66], С.С. Журило [104], Д.С. Прутян [235], О.І. Шевчишин [368], Ж.Л. Чорна [358], Р.В. Чорнолуцький [359]). Крім того, деякі науковці у своїх роботах приділили більше уваги питанням цивільної відповідальності за правопорушення, вчинені малолітніми та неповнолітними особами та відшкодування шкоди, завданої даним категоріями осіб (М.В. Логвінова [143; 144], С.Я. Ременяк [244]).

Так, зокрема, Т.В. Водоп'ян у своїй дисертації проаналізувала підходи до розуміння правосуб'єктності фізичної особи як сторони договірних зобов'язань; розглянула сутність, особливості та структуру договороздатності як окремої (самостійної) категорії цивільного права; приділила увагу дослідженню конструкції договору як правової форми (наявність якої дає можливість

реалізувати цивільну правосуб’єктність фізичної особи); встановила елементи (ознаки) правового статусу фізичної особи в договірних зобов'язаннях, серед яких запропонувала виділяти: «правоздатність та дієздатність фізичної особи, ім’я як основний засіб індивідуалізації фізичної особи у договірних зобов'язаннях і місце проживання фізичної особи – сторони договірних зобов'язань». [41]

Н.В. Волкова присвятила роботу дослідженню цивільно-правових засобів індивідуалізації фізичних осіб, де визначила: «необхідність індивідуалізації людини як особистості, як учасника суспільних відносин та як суб’єкта права. На підставі теоретичних розробок визначено цивільно-правові засоби індивідуалізації фізичних осіб, їх особливості та види, а також проаналізовано співвідношення правосуб’єктності фізичної особи та її індивідуалізуючих ознак» [43].

В дослідженні К.І. Березовської багато уваги приділено виявленню та пошуку шляхів щодо вирішення спірних питань законодавства про усиновлення і практики його застосування; наведено аргументи на користь ратифікації Гаазької конвенції про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення; сформульовано рекомендації щодо вдосконалення законодавства, що врегульовує правові відносини з усиновлення. [17]

Д.В. Горбась у своїй роботі проаналізував: «теоретичні і практичні аспекти здійснення суб’єктивних цивільних прав фізичних осіб; дослідив поняття здійснення суб’єктивних цивільних прав фізичних осіб, способів, меж здійснення суб’єктивних цивільних прав фізичних осіб, зловживання правом» [53].

Ю.А. Дербакова у дисертаційному дослідженні, розглянула, зокрема, наступні питання: «загальтеоретичні засади правосуб’єктності неповнолітніх осіб, визначивши можливість у складі правосуб’єктності неповнолітніх правоздатність, дієздатність і продієздатність або співдієздатність; проаналізувала окремі цивільні правовідносини на предмет особливостей участі

в них та правового статусу неповнолітніх осіб; розглянула механізм сприяння в реалізації прав неповнолітніх, який включено у правосуб'єктність неповнолітніх і який визначає її специфіку; визначила правовий статус «законних представників» неповнолітньої особи та встановила правову природу участі останніх у правочинах, які вчиняє неповнолітня особа; сформулювала пропозиції щодо удосконалення чинного законодавства у сфері цивільної правосуб'єктності неповнолітніх осіб. [84]»

Н.А. Д'ячкова у своїй роботі аналізує законодавство України та через комплекс правових засобів розробляє доктринальне визначення поняття опіки як способу охорони майнових прав зазначених осіб, серед яких окрема увага приділена малолітнім та неповнолітнім [66]. Авторка окрему увагу приділяє дослідженню питань правосуб'єктності учасників правовідносин, що виникають при встановленні опіки над майном [65]; емансипації неповнолітніх за цивільним законодавством України [67].

С.С. Журило розглядає питання історії розвитку інституту усиновлення, аналізує поняття усиновлення та систему нормативно-правових актів, що регулюють порядок усиновлення дітей-громадян України іноземними громадянами; аналізує умови та порядок усиновлення дітей-громадян України іноземними громадянами, правові наслідки такого усиновлення та його скасування або визнання недійсним. [104] Зокрема, автор звертає увагу і на питання щодо забезпечення майнових прав усиновлених дітей. [103]

Д.С. Прутян у своїй роботі дослідив питання історичного розвитку інституту опіки, здійснив аналіз законодавства України й таких західноєвропейських країн як Франція та Німеччина. [235]

О.І. Шевчишин у дисертаційному дослідженні приділила увагу аналізу правових наслідків правочинів, вчинених малолітніми та неповнолітніми особами, при цьому визначивши поняття правочину, вчиненого малолітніми та неповнолітніми особами; проаналізувавши законодавство, що регулює настання правових наслідків, які виникають поза межами правосуб'єктності малолітніх чи неповнолітніх осіб, а також правові наслідки вчинення правочинів

малолітніми чи неповнолітніми особами під впливом таких вад волі, як помилка, обман, зловмисна домовленість представника однієї сторони з другою стороною; проаналізувавши поняття, структуру, види правосуб'єктності малолітніх та неповнолітніх осіб, а також підходи щодо розуміння правочинів як усвідомлення дій малолітніх та неповнолітніх осіб. Особливу увагу приділила аналізу правових наслідків вчинення правочинів малолітніми та неповнолітніми особами за межами правосуб'єктності, під впливом помилки та обману, у результаті зловмисної домовленості представника однієї сторони з другою стороною. [368]

У дисертаційному дослідженні Ж.Л. Чорна, зокрема, «систематизувала класифікацію способів захисту майнових прав фізичних осіб; окреслила теоретичні та практичні проблеми, пов'язані із захистом майнових прав та інтересів малолітніх і неповнолітніх осіб; проаналізувала нормативно-правову базу, що стосується набуття, реалізації та захисту майнових прав малолітніх і неповнолітніх» [358]. Найбільш цікавими в контексті нашого дослідження є пропозиції авторки щодо необхідності уточнення критеріїв визначення віку, які впливають на встановлення обсягу дієздатності малолітніх осіб та прийняття єдиного нормативного акта, яким би регулювалися права малолітніх і неповнолітніх осіб.

Дисертація Р.В. Чорнолуцького присвячена дослідженню проблем правосуб'єктності фізичних та юридичних осіб у колізійному праві України. Важливим є те, що всі зроблені в роботі висновки та пропозиції, зокрема, стосовно категорії правосуб'єктності осіб у відносинах конфліктного правопорядку, ускладнених «іноземним елементом» ґрунтуються на аналізі доктринальних досліджень, законодавства України та законодавств інших держав, норм міжнародного приватного права та міжнародних договорів, матеріалів міжнародної практики. [359]

М.В. Логвінова в дисертації на тему «Цивільна та сімейно-правова відповідальність батьків за правопорушення, вчинені неповнолітніми» та монографії на цю ж тему зробила спробу вирішення проблем, які стосуються

удосконалення правового регулювання відповідних відносин. У роботах авторка, зокрема, аналізує коло суб'єктів, підстави та зміст цивільної відповідальності за правопорушення неповнолітніх; визначає межі деліктної субсидіарної відповідальності батьків та неповнолітніх, поняття сімейно-правової санкції, виділяючи основні її особливості [143; 144].

С.Я. Ременяк у своїй роботі «характеризує зобов'язання, що виникають внаслідок заподіяння шкоди малолітніми, визначає їх місце в системі зобов'язань; аналізує особливості суб'єктів зобов'язань, що виникають внаслідок заподіяння шкоди та специфіку підстав (умови) їх виникнення; розкриває категорію протиправності поведінки батьків як підстави виникнення зазначених зобов'язань, поняття та зміст вини батьків та інших осіб у виникненні шкоди, що завдана малолітніми тощо» [244].

На окрему увагу заслуговують також дослідження провідних науковців, які були здійснені у вигляді наукових статей з даної тематики, а також були враховані при дослідженні питань правосуб'єктності, в тому числі визначення природи і обсягів правочиноздатності малолітніх та неповнолітніх осіб. Зокрема, проаналізовано праці таких науковців, як Т.В. Водоп'ян [40], Н. Ключковська [122], Г. Резнік [240], З.В. Ромовська [272; 271], А. Смородина [282], М.О. Стефанчук [294], В.І. Форманюк [323; 324], О.І. Шевчишин [367], С.С. Шум, Г.М. Устінова-Бойченко [373] та ін.

Зокрема, Н. Ключковська аналізує підстави та порядку надання повної цивільної дієздатності неповнолітнім особам, порівнюючи законодавство і практику України та деяких іноземних держав. Окреслюючи проблеми, що виникають у неповнолітньої особи в процесі реалізації права на емансипацію, авторка пропонує запровадити Державний реєстр неповнолітніх осіб, що набули повної цивільної дієздатності (куди б вносилися відомості про емансиповану неповнолітню особу) [122, с. 20].

В.І. Форманюк обґрунтовує своє бачення категорії «вік»; провівши комплексний аналіз наукової літератури з теми дослідження автор називає вік базовою умовою, яка визначає зміст правосуб'єктності, і стверджує, що саме

вік особи є основним показником соціальної зрілості та відповідальності; натомість такі індивідуальні особливості людини як здоров'я, спосіб життя, рід занять тощо, менш серйозно впливають на правосуб'єктність особи. [323, с. 57]

О.І. Шевчишин звертає увагу на те, що останнім часом використання законодавцем та на практиці понять «правосуб'єктність», «правоздатність, «дієздатність» змінюється, адже відбувається наповнення їх новими елементами, враховується «зрілість осіб» тощо. [367, с. 44-45]

Проведений аналіз існуючих вітчизняних наукових досліджень, які стосуються вивчення правочиноздатності фізичних осіб, зокрема, малолітніх та неповнолітніх осіб, дає змогу зробити висновок про значний інтерес до категорії «правосуб'єктність» у цивільному праві та її характеристики стосовно малолітніх та неповнолітніх осіб, зокрема. Однак питанням правочиноздатності та її реалізації неповнолітніми та малолітніми особами уваги приділено набагато менше, що зумовлює необхідність спеціальних досліджень відповідних питань.

Ураховуючи сказане вище, наступним «блоком» аналізованої літератури, без якої неможливо було б здійснити дане дослідження, є наукові праці, присвячені дослідженню категорії «правочин» та його недійсності. Слід зазначити, що за роки незалежності України було здійснено досить велику кількість ґрунтовних наукових досліджень на рівні докторських та кандидатських дисертацій щодо вивчення категорії правочинів та їх недійсності, а також опубліковано значну кількість наукових статей провідними науковцями в цій галузі.

Зокрема, можна відзначити дисертаційні дослідження таких українських науковців, як Р.В. Алексій [4], А.С. Бахаєва [11], Є.В. Бернада [18], Т.В. Бобко [24], С.В. Герасимовський [47], І.В. Давидова [72; 74], О.І. Длугош [91], К.О. Єременко [100], В.І. Жеков [101], С.М. Іванова [114], В.О. Кучер [139], Я.М. Романюк [270], О.В. Семушина [275], К.В. Скиданов [280], Р.І. Таш'ян [298], Н. С. Хатнюк [340], К.П. Шкрібляк [372] та ін.

Зокрема, дослідження Р.В. Алексій присвячене комплексному вивченню теоретичних та практичних аспектів правочинів з вадами волі, в тому чисті «проаналізовано історичний генезис категорії правочинів з вадами волі; розкривається правова природа правочинів з вадами волі крізь призму приведення поглядів різних науковців щодо даної проблеми; висвітлено ознаки та наведено власне визначення цього терміна як виду недійсного правочину, спрямованого на виникнення певних прав та обов'язків та вчиненого дієздатною особою, внутрішня воля якої не відповідає зовнішньому волевиявленню». [4]

А.С. Бахаєва присвятила дисертаційне дослідження розгляду кола проблем, які виникають у нових умовах господарювання, послаблення контролю за економічною діяльністю суб'єктів цивільного обігу, низького рівня правосвідомості суспільства та сприяють зростанню кількості правочинів, які укладаються з порушенням основних вимог законодавства; авторка визначає, що правовим підґрунтям тут є насамперед неоднорідність правової природи недійсних правочинів як юридичних фактів, наявність оціночних понять при кваліфікації таких правочинів («помилка», «обман», «зловмисна домовленість», «вплив тяжкої обставини»), які по-різному тлумачаться в юридичній літературі та спричиняють певні труднощі в судовій практиці. [11]

Є.В. Бернада на дисертаційному рівні дослідив проблеми цивільно-правових наслідків недійсності правочину, застосування наслідків недійсності правочину як захисту цивільних прав, а також цивільно-правової відповідальності сторін правочину, визнаного недійсним. [18]

Т.В. Бобко аналізує поняття правочину, його становлення в цивільному законодавстві України; досліджує наслідки вчинення правочину з виділенням податкових, реєстраційних, повідомлювальних та облікових; аналізує вимоги, що висуваються законодавством до змісту та форми правочину тощо. [24]

С.В. Герасимовський досліджує категорії насильства та погрози за цивільним законодавством України, а також їх співвідношення як підстав недійсності правочину; аналізує судову практику про визнання недійсними

правочинів, вчинених під впливом насильства та погрози, та проблем, які виникають у цій сфері. [47]

І.В. Давидова у кандидатській дисертації приділяє увагу дослідженню проблем недійсності правочинів, укладених внаслідок помилки та обману, зокрема, розглядає поняття та сутність недійсного правочину, підстави визнання правочинів недійсними, аналізує значення та ознаки обману та помилки як підстав недійсності правочинів; значна увага в роботі приділена аналізу судової практики з питань, які стали предметом дослідження. [72]

Докторська робота І.В. Давидової присвячена комплексному дослідженню теоретичних та практичних проблем правочинів та їх недійсності в інформаційному суспільстві, аналізуються проблеми нормативно-правового та правозастосовного характеру, які виникають при використанні зазначених категорій; робота містить науково обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення цивільного законодавства в питаннях, які стосуються вчинення правочинів, зокрема, і малолітніми та неповнолітними особами. [74]

О. І. Длугош присвятила роботу дослідженню недійсності правочинів з дефектами волі, в якому авторка розглядає такі питання як воля та волевиявлення учасника правочину в доктрині цивільного права; правочини з дефектами волі в системі недійсних правочинів; правові наслідки визнання правочинів з дефектами волі недійсними. [91]

К.О. Єременко своє дослідження присвятила аналізу проблем цивільно-правового регулювання наслідків недотримання вимог щодо форми правочину; дослідила поняття та форми правочинів в їх історичному розвитку; провела порівняльний аналіз правового регулювання форми правочину в Україні та зарубіжних країнах; особливості правових наслідків недотримання вимог щодо окремих видів форм правочину; двосторонню реституцію як загальний наслідок недійсності правочинів, укладених із порушенням вимог щодо форми, а також проаналізувала особливості відшкодування збитків та моральної шкоди у випадку їх заподіяння недійсністю правочину, укладеного з порушенням вимог щодо форми. [100]

У роботі В.І. Жекова проаналізовано правочини, які порушують публічний порядок. Автор також здійснює історичний аналіз та проводить порівняння підходів щодо правочинів, які порушують публічний порядок, які мають місце в різних системах права; характеризує правочини та умови їх дійсності, особливості та правові наслідки вчинення правочинів, які порушують публічний порядок. [101]

В.О. Кучер приділяє увагу аналізу правової природи нікчемних правочинів та їх класифікації. Окремо вивчено відмінності між нікчемним та неукладеним правочинами, проаналізовано види нікчемних правочинів за підставами їх недійсності (розглядаються юридичні, реституційні та додаткові наслідки нікчемних правочинів). [139]

О.В. Семушина досліджує правову природу недійсних правочинів (у тому числі недійсних правочинів, вчинених у результаті порушення умов дійсності), особливості правового регулювання відносин, що виникають внаслідок вчинення недійсних правочинів. Авторка розкриває місце правочину та недійсного правочину в системі юридичних фактів, характеризує наслідки визнання правочинів недійсними. [275]

Р.І. Таш’ян аналізує проблеми правового регулювання суспільних відносин, які виникають, змінюються, припиняються на підставі односторонніх правочинів; розглядає відмінності односторонніх правочинів і договорів, визначає класифікацію односторонніх правочинів, їх поділ на зобов’язальні та розпорядчі тощо. [298]

Дисертаційне дослідження Н.С. Хатнюк присвячено аналізу інституту правочину («угоди» - саме такий термін використовується автором роботи), підставам визнання правочину недійсним та правовим наслідкам такої недійсності; проводиться характеристика досліджуваного інституту, починаючи з історичних аспектів його становлення; розглядаються питання щодо умов дійсності правочину, відмінності між дійсним та недійсним правочином, юридичної природи недійсних правочинів, сутності заперечних та нікчемних правочинів. Окрема увага приділяється класифікації підстав для

визнання судом недійсними правочинів за позовом заінтересованої особи, основним видам правових наслідків, які настають при визнанні судом правочину недійсним. [340]

Яскравим свідченням зростання інтересу до теоретичних та практичних проблем, пов'язаних із правочинами та їх недійсністю є відображення цих питань не лише на рівні дисертаційних та монографічних досліджень, але й збільшення кількості публікацій у періодичних виданнях. Зокрема, це дослідження таких сучасних цивілістів як С. Агафонов [1], І.А. Безклубий [13], С.Д. Гринько [55; 59], Л.Є. Гузь [63], О.В. Дзера [86; 93], І.Р. Калаур [117], О.О. Кот [130], В.І. Крат [135], Н.І. Кузнєцова [138], Р.А. Майданик [147], В.І. Підвисоцький [189; 190], С.С. Потопальський [198], Я.М. Романюк [269], І.В. Спасибо-Фатєєва [287; 289], Є.О. Харитонов [330; 331], С.І. Шимон [370] та ін.

Проведений аналіз зазначених праць дає можливість зробити висновок про досить жвавий інтерес науковців до вивчення питань, пов'язаних з категорією правочину та його недійсності в цивільному праві та законодавстві, зокрема, вивчаються теоретичні питання, практичні моменти застосування діючих законодавчих норм, проводиться аналіз судової практики, пропонуються уточнення до окремих норм ЦК України чи інших нормативно-правових актів. При вивченні категорії правочину, його недійсності та наслідків такої недійсності розглядається чимало питань стосовно порядку вчинення правочинів, умов їх дійсності, порядку виконання, припинення або ж розірвання, аналізуються класифікації дійсних та недійсних правочинів тощо. Разом з тим, більшість досліджень присвячені вивченню зазначених питань за умови, що суб'єктом правовідносин, а отже і стороною правочину, є фізична особа з повною дієздатністю, в основному мова йде про повнолітню фізичну особу, яка має повну цивільну дієздатність. Звісно, є наукові роботи, які вивчають і особливості вчинення правочинів осіб з неповною та частково дієздатністю. Однак, у контексті даного дослідження можна зробити висновок про те, що роботи, присвячені вивченню особливостей вчинення правочинів

малолітніми та неповнолітніми особами, зустрічаються досить рідко і не мають комплексного характеру (окрім згаданої роботи О.І. Шевчишин [368]).

Тому слід виділити окремо наукові публікації, присвячені саме питанням особливостей вчинення правочинів малолітніми та неповнолітніми особами. Це наукові праці М.В. Міщенко, які присвячені характеристиці видів правочинів за участю малолітніх осіб [157; 163], вчиненню правочинів малолітніми особами за межами їх дієздатності [158], визначенню обсягу часткової та неповної цивільної дієздатності фізичних осіб [161], вчиненню правочинів неповнолітніми особами без згоди батьків (усиновлювачів) чи піклувальника [159], ролі згоди батьків та дозволу органів опіки і піклування при вчиненні правочинів малолітніми та неповнолітніми особами [160], умовам надання неповнолітнім повної цивільної дієздатності [162]. Зазначені публікації мають певну структуру та логічну послідовність, тому стали одними з тих, які були досліджені при написанні даного дослідження. Разом з тим, необхідно зазначити, що аналізовані публікації М.В. Міщенко датуються 2015 роком, і з того часу багато що (як в законодавстві, так і на практиці) зазнало значних змін, а згадане комплексне дослідження О.І. Шевчишин [368] не враховує «сучасних особливостей», таких як активне використання інформаційних технологій та мережі Інтернет при вчиненні правочинів, формування інформаційного суспільства, діджиталізації, а останнім часом – і карантинних заходів (які наклали свій відбиток на порядок укладення правочинів, їх виконання тощо).

У контексті даного дослідження важливо окремо виділити таку досить нову форму правочину як електронна. Дослідженню особливостей не лише електронної форми правочину, але й таких понять, як електронна торгівля, порядок укладення договорів в електронній формі, ідентифікація учасників, особливості доступу до персональних даних тощо, аналізу чинного законодавства з даного питання та зарубіжного досвіду, вивченню «електронної комерції» як такої, та проблем, які можуть виникати при оновлених (електронних) цивільних правовідносинах, приділяється останнім часом значна увага такими науковцями, як О.А. Баранов [10], Т.В. Бачинський [12],

Н.Ю. Блажівська [23], Т.В. Волинець [42], Н.Ю. Голубєва [51; 50], Л.Є. Гудзь [62], І.В. Давидова [75; 69; 80; 81], О.С. Кізлова [121], Н.Ю. Філатова [322] та ін. Предметом дослідження аналізованих праць є питання, які нерозривно пов'язані, в тому числі, з малолітніми та неповнолітніми особами (як можливими учасниками цивільних правовідносин), які в еру різкого розвитку інформаційних технологій активно долучаються до процесу їх пізнання, особливо мережі Інтернет, є її активними користувачами і, часом, швидше дорослих освоюють такі технології. Отже, інтернет-користувачем на практиці може бути будь-яка особа, яка має доступ до мережі Інтернет, тобто фактично має місце порушення обмежень та заборон, які встановлює законодавець щодо малолітніх та неповнолітніх осіб стосовно їх обсягу дієздатності та можливості вчиняти той чи інший правочин.

В умовах інформатизації суспільства та особливостей, які при цьому виникають у контексті вчинення правочинів малолітніми та неповнолітніми особами, в тому числі через Інтернет, окремої уваги заслуговують праці, присвячені поєднанню техноголій, права, економіки тощо, які знаходяться на межі деяких галузей права або ж на межі приватного і публічного права. У контексті даного дослідження слід відзначити роботи О.В. Кохановської, яка дослідила поняття та цивільно-правове регулювання інформаційних відносин; цивільно-правові проблеми реалізації та захисту інформаційних прав, поняття і особливості нового об'єкта цивільних прав – інформації; визначила місце інформаційних правовідносин у системі права і законодавства України; підстави виникнення, об'єктний і суб'єктний склад, зміст інформаційних цивільних правовідносин; особливості реалізації інформаційних прав у сфері особистих немайнових правовідносин, правовідносин інтелектуальної власності та правовідносин власності; основні цивільно-правові способи захисту інформаційних прав; тенденції розвитку системи інформаційної безпеки з урахуванням цивільно-правових способів захисту [132]) та А. О. Кодинця, який дослідив теоретичні аспекти поняття «інформація», ознаки інформації як об'єкта цивільного права; приділив увагу проблемам правової природи,

системи та структури зобов'язальних інформаційних відносин; розглянув особливості цивільно-правової регламентації договорів у сфері інформаційних відносин; виклав специфіку захисту прав та законних інтересів учасників інформаційних відносин у цивільному праві [125]).

Процеси інформатизації та розвитку інформаційного суспільства не могли не вплинути і на інтелектуальну власність та оновлений підхід до її розуміння. З врахуванням важливості зазначеного питання для нашого дослідження, слід звернути увагу на те, що науковці приділяють значну увагу вивченню особливостей правового регулювання інтелектуальної власності в умовах інформатизації. Зокрема, досліджуються проблеми захисту авторських прав у цифровому середовищі (О.І. Харитонова [337]); розуміння інтелектуальної власності як віртуальної, право власності на реальні та віртуальні об'єкти ІТ-сфери, права віртуальної власності на ІТ-об'єкти творчості, на об'єкти творчості та Інтернет (О.І. Харитонова [336]); співвідношення та правове регулювання інтелектуальної власності та інформаційних відносин [124]; зміна розуміння сутності авторського права у цифрову добу та проблеми його захисту (О.І. Харитонова, Є.О. Харитонов, В.О. Токарева [332; 313]), а також питання щодо правосуб'єктності учасників ІТ-відносин (О.І. Харитонова [335]).

Окрема увага дослідженню вчинення правочинів у мережі Інтернет була приділена на рівні наукових статей та розділів у монографіях, підручниках. Так, І.В. Давидова досліджувала особливості вчинення правочинів у соціальних мережах [73], договорів в умовах карантину [71] та засоби безпечного укладення правочинів у таких умовах [77]; А.М. Долінська у своїх роботах досліджувала цивільно-правовий статус інтернет-користувача [96], право на свободу інтернет-користувачів, як фізичних осіб [95] тощо. Однак, як бачимо, питанням щодо вчинення правочинів в мережі Інтернет саме малолітніми та неповнолітніми особами окрема увага не приділялася.

Разом з тим, частково досліджувалися питання безпеки дитини в інформаційному (цифровому) світі, зокрема, в мережі Інтернет. Тут заслуговує на увагу монографія О.Г. Радзієвської, у якій досліджено «проблемні питання

протидії негативним інформаційним впливам на дитину і забезпечення її інформаційної безпеки в умовах інформаційної глобалізації та розбудови інформаційного суспільства; визначила шляхи і методи захисту інформаційної безпеки дитини з урахуванням стратегічних напрямів розбудови системи забезпечення інформаційної безпеки України, сучасних викликів і загроз, тенденцій розвитку інформаційної сфери та особливостей дитини як суб'єкта суспільних відносин» [239]. Слід також згадати колективну монографію, присвячену проблемам здійснення і захисту прав приватної особи в умовах пандемії COVID-19, в якій К.І. Беляков у співавторстві з І.М. Шопіною розкрили питання інформаційної гігієни під час карантину [19], а К.М. Глиняна – питання щодо захисту прав дитини в умовах пандемії [48]. У навчальному посібнику В.М. Стешенко «здійснено аналіз правових норм міжнародного і внутрішньодержавного характеру про правовий захист усіх основних прав дітей та підлітків в Україні; висвітлено права та обов'язки батьків, опікунів і піклувальників щодо дітей, питання усиновлення, правові механізми захисту прав дітей та підлітків в Україні; розглянуто міжнародний досвід щодо захисту прав дітей та підлітків» [295].

Дослідженню проблем правового регулювання захисту дітей від негативного впливу Інтернету та розгляду міжнародного досвіду вирішення вказаного питання на нормативно-правовому рівні присвячено наукові статті Н.В. Лесько [142]. Н.В. Ортинською [183] досліджено існуючі правові проблеми, які виникають при користуванні неповнолітніми Інтернетом.

Підводячи підсумок проведеного огляду наукової літератури за темою дослідження, можна зазначити, що кожне з проаналізованих досліджень містить цікаві теоретичні та практичні висновки з питань, що є предметом відповідних досліджень, а також пропозиції щодо удосконалення деяких окремих норм чинного цивільного законодавства України, зокрема ЦК України. Однак, розвиток та впровадження інформаційних технологій у наше життя, формування інформаційного суспільства, активне використання мережі Інтернет спонукає до вироблення оновлених, модернізованих підходів

вирішення тих чи інших питань, а тому дослідження навіть п’яти-семирічної давнини частково втрачає свою актуальність, оскільки формуються нові інструменти та підходи, більш універсальні рішення тощо.

Крім того, відсутні комплексні дослідження вчинення малолітніми та неповнолітніми особами правочинів у мережі Інтернет. Все це свідчить про необхідність проведення наукових досліджень із зазначеної проблематики та введення до законодавства нових понять, категорій, інститутів, які б забезпечили належне правове регулювання, відповідний захист прав та інтересів громадян, зокрема, малолітніх та неповнолітніх осіб, в нову цифрову добу. У даному контексті доцільним є здійснення окремого наукового комплексного дослідження щодо питань вчинення малолітніми та неповнолітніми особами правочинів у мережі Інтернет.

1.2. Мережа Інтернет як середовище вчинення юридичних дій

Стрімкий розвиток інформаційних технологій та впровадження їх у всі сфери нашого життя є неодмінною рисою сьогодення, що зумовлює формування інформаційного суспільства як одного з найважливіших феноменів сучасної доби. Зазначене вимагає упорядкування відповідних суспільних відносин, обрання напрямів та засобів впливу на їх учасників тощо.

Інформаційне суспільство (його ще називають «постіндустріальне») – це свого роду перехід суспільного розвитку на новий етап, де особливу цінність має інформація.

Останнім часом у науковій літературі можна зустріти досить багато різних визначень поняття «інформаційного суспільства», однак єдиного загальноприйнятого немає. Вперше таке визначення було надано японськими теоретиками у сфері інформації в кінці 60-х рр. К. Кояма та Ю. Хаяші, які визначили інформаційне суспільство як суспільство, в якому процес комп’ютеризації дає людям доступ до надійних джерел інформації,

позбавляючи їх від рутинної праці, забезпечує високий рівень автоматизації виробництва [202].

А.В. Мелехін слушно зазначає, що під час формування інформаційного суспільства відбувається його інформатизація, тобто процес оволодіння інформацією як ресурсом управління і розвитку за допомогою інформатики з метою створення інформаційного суспільства і на цій основі – подальшого прогресу цивілізації [152, с. 45].

Процес інформатизації повинен включати такі елементи як медіатизацію – процес удосконалення процесу збирання, збереження і розповсюдження інформації; комп'ютеризацію – процес удосконалення засобів пошуку і обробки інформації; інтелектуалізацію – процес розвитку знань і здібностей людей до сприйняття і породження інформації, що закономірно зумовлює підвищення інтелектуального потенціалу суспільства.

В.М. Брижко пропонує ввести додаткові критерії переходу суспільства до інформаційної стадії розвитку та пропонує вважати суспільство інформаційним, якщо: 1) будь-який індивід чи організація у будь-якій точці землі можуть отримати за платню на основі автоматизованого доступу будь-яку інформацію і знання, необхідні для його життєдіяльності; 2) у суспільстві виробиться доступна будь-якому індивіду, групі чи організації сучасна інформаційна технологія; 3) мають місце розвинуті інформаційні інфраструктури, що забезпечують створення національних інформаційних ресурсів в об'ємі, що відповідає постійно зростаючому науково-технологічному і соціально-історичному прогресу; 4) відбувається процес прискореної автоматизації і роботизації всіх сфер і галузей виробництва і управління; 5) відбуваються радикальні зміни соціальних структур, наслідком яких є розширення сфери інформаційної діяльності і послуг [29].

Отже, інформаційне суспільство характеризує постіндустріальний рівень його розвитку, в контексті якого ключовим терміном є інформація. Під останьою законодавець розуміє будь-які відомості та/або дані, які можуть бути

збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді [220].

Тобто, для того, щоб інформація була об'єктом права, наразі від неї не вимагається ні новизни, ні цінності, ні актуальності, ні спеціальної форми. Натомість визначальним визнається те, що це: 1) будь-які відомості та/або дані, тобто інформація як така; 2) ці відомості та/або дані можуть бути зафіксовані будь-яким чином. При цьому з'являється важлива згадка про відображення у електронному вигляді, котра фактично є відсилкою до ІТ-сфери [2, с. 8].

Інформація може позиціонуватися як будь-які дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді як безперервний потік, трансляція різного роду повідомлень (цифрового, друкованого та аудіовізуального типів) у різних сферах суспільного життя. Її можна накопичувати і зберігати для майбутнього використання. Така інформація є важливою для розвитку сучасного інформаційного суспільства.

Отже, можна виділити наступні характерні ознаки інформаційного суспільства: відкритість інформації і доступ до неї для будь-кого, у будь-який час і в будь-якому місці; наявність технологічних систем, що гарантують цю відкритість; наявність національного інтелектуального потенціалу; автоматизація, роботизація і технологізація будь-яких систем в будь-якій галузі діяльності; підключення до світових інформаційних каналів.

Заслуговує на увагу позиція Є.О. Харитонова щодо визначення інформаційного суспільства, який вважає, що для з'ясування сутності категорії «інформаційне суспільство», цей термін слід розглядати у вузькому та широкому сенсі. У вузькому сенсі: «1) суспільство, в якому виробництво, розподіл споживання інформації є основною сферою діяльності; 2) суспільство нового типу, що формується внаслідок вибухового розвитку та конвергенції інформаційних та комунікаційних технологій, в якому головною умовою стає знання, здобуте завдяки безперешкодному доступу до інформації та вмінню працювати з нею; глобальне суспільство, в якому обмін інформацією не має меж; яке сприяє взаємопроникненню культур, водночас відкриваючи кожному

співтовариству нові можливості для самоідентифікації; 3) вид постіндустріального суспільства, основною умовою формування якого є високотехнологічні глобальні інформаційні мережі, де інформація розглядається як товар, основна соціальна цінність. А в широкому сенсі інформаційне суспільство розглядається як складова частина громадянського суспільства, що функціонує в рамках єдиного інформаційно-комунікаційного простору, в якому домінують нові технологічні уклади, котрі базуються на масовому використанні перспективних інформаційних технологій, засобів комп'ютеної техніки і телекомунакацій, створено якісно новий ринок знань і інформації як визначальних чинників виробництва інформаційних ресурсів та трансформації їх у реальні ресурси соціально-економічного розвитку, а також задоволення потреб суспільства і окремої людини в інформаційних продуктах, послугах» [2, с. 9].

Розвиток інформаційного суспільства пов'язаний з початком ери становлення штучного розуму та інформаційно-комунікативних технологій, що формують інформаційно-комунікативне суспільство.

Провідне місце під час формування інформаційно-комунікаційних технологій посідає мережа Інтернет, яка є основоположною для регулювання правовідносин, що відбуваються в інформаційному суспільстві, зокрема, виступає зручним середовищем для вчинення юридичних дій, до яких відносяться і правочини.

Інтернет, будучи поширеним явищем, маючи визначені технічні характеристики, вимагає його оцінки також з точки зору права.

Інтернет – це найбільша телекомунікаційна мережа у світі, яка зародилася у 1969 році і починаючи з 80-х років XX століття стала активно розвиватися, що з часом спонукало до визначення поняття мережі Інтернет. Аналізуючи міжнародні акти, відзначимо, що у Рекомендації Міжнародного союзу електрозв'язку (МСЕ) [155] Інтернет визначено як сукупність мереж, з'єднаних між собою з використанням протоколу Інтернет, що дозволяє їм функціонувати в якості єдиної великої віртуальної мережі.

У затвердженому Радою МСЕ довіднику по мережах на базі протоколу Інтернет (IP) Інтернет характеризується як логічна архітектура, незалежна від будь-якої конкретної мережі, але яка дозволяє забезпечувати між мережеві з'єднання безлічі різних мереж таким чином, що комп'ютери і люди можуть здійснювати комунікацію, не обов'язково знаючи при цьому, яку мережу вони використовують або яким чином до них спрямовується інформація.[292]

Тобто, Інтернет – це концептуальна розробка, яка включає протоколи і процедури, що потім використовуються вхідними в нього мережами для з'єднання між собою.

16 травня 2011 року на пленарному засіданні Міжпарламентської Асамблеї держав-учасниць СНД в модельному законі «Про основи регулювання Інтернету» було визначено, що Інтернет – це глобальна інформайно-телекомунікаційна мережа, яка поєднує інформаційні системи та мережі електрозв'язку різних країн за допомогою глобального адресного простору, яка ґрунтується на використанні комплексів інтернет-протоколів (Internet Protocol, IP) і протоколу передачі даних (Transmission Control Protocol, TCP) та надає можливість реалізації різних форм комунікації, у тому числі розміщення інформації для невизначеного кола осіб. Модельне законодавство, як відомо, носить рекомендаційний характер та виконує роль своєрідного орієнтиру для національних органів законодавчої влади.[164]

В українському законодавстві поняття Інтернету закріплене у ст. 1 Закону України «Про телекомунікації», відповідно до якої «Інтернет – це всесвітня інформаційна система загального доступу, яка логічно зв'язана глобальним адресним простором та базується на Інтернет-протоколі, визначеному міжнародними стандартами» [231].

Отже, наведені визначення характеризують Інтернет, як єдиний інформаційний простір, в якому відбуваються глобальні процеси соціальних комунікацій та якому притаманний всесвітній загальний характер. При цьому звертається увага на технічну сторону функціонування мережі, залишаючи

осторонь юридично значущі аспекти, що не є логічним, враховуючи ту кількість юридичних дій, які вчиняються в Інтернеті щоденно.

Мережа Інтернет має складну багаторівневу інфраструктуру. Так, на думку М.В. кушева, Інтернет – це багаторівневе утворення, об'єднання мереж. На самому нижньому рівні знаходиться фізична інфраструктура, канали зв'язку, інфраструктура доступу до мережі. Далі розташовується адресний простір (IP-адреси), над яким існує надбудова у вигляді доменних імен, система DNS, та на самих верхніх поверхах ієрархії Інтернету як мережі знаходяться звичайні додатки, поштові сервіси, пошукові системи, веб-сайти [383]. При цьому функціонування базових компонентів такої інфраструктури підпадає під юрисдикцію окремих держав, в яких закріплюється правовий режим об'єктів інфраструктури та порядок їх використання. В основі архітектури мережі відповідно лежить принцип багаторівневої передачі повідомлень.

Інтернет має дві основні характеристики: системність і глобальний характер, які обумовлені наявністю стандартизованих протоколів TCP / IP і єдиної системи вирішення звернень до доменних імен – Domain Name System (DNS) [92].

Юридичне значення цих ознак виходить з необхідності наявності єдиного суб'єкта, який координує реалізацію протоколів і функціонування DNS, у ролі якого на даний момент виступає некомерційна корпорація, під назвою Internet Corporation for Assigned Names and Numbers (ICANN). При цьому для забезпечення життєздатності системи адміністрування «Інтернет» ICANN делегує частину своїх повноважень у рамках багатоступеневої системи, однак зберігає за собою ключові функції, в тому числі з адміністрування «кореневої» доменної зони [8].

Також необхідно зазначити, що Директива Європейського Союзу про універсальну послугу та прийняті на Генеральній конференції ЮНЕСКО Рекомендації щодо розвитку та використання багатомовності та загального доступу до кіберпростору передбачають: 1) запровадження низки заходів з метою забезпечення всезагального доступу користувачів до мережі Інтернет;

2) визначення доступу до Інтернету як універсальної послуги, тобто кожен в ЄС повинен мати доступ до мінімального переліку електронно-комунікаційних послуг доброї якості і за доступною ціною, включаючи доступ до Інтернету [243].

Можна виділити наступні ознаки, які притаманні мережі Інтернет: масовість, доступність та відкритість (прозорість) інформації, комунікативність, універсальність, висока швидкість передачі, обміну та отримання інформації.

Одним із принципів обміну інформацією в Інтернеті є принцип анонімності, закріплений у Декларації про свободу комунікацій в Інтернеті, яка була прийнята Комітетом міністрів Ради Європи 28 травня 2003 року. Анонімність означає, що з метою забезпечення свободи вираження поглядів та обміну інформацією і захисту від мережевого стеження, слід поважати волю користувача не розкривати свою особистість [102].

Підводячи підсумок, можна виділити такі характерні ознаки мережі Інтернет: 1) це технологічна система, що забезпечує обмін інформацією між комп'ютерами, і є різновидом мережі електрозв'язку – телекомунікаційної мережі; 2) є системою інформаційного зв'язку, регулює суспільні відносини з приводу обміну даними; 3) має глобальний, екстериторіальний, міжнародний характер; 4) відкритий для використання всіма фізичними та юридичними особами, тобто є мережею зв'язку загального користування; 5) призначена для передачі (обміну) електронних даних.

Крім великої кількості позитивних рис, якими може бути охарактеризована мережа Інтернет, можна виділити й негативні характеристики, зокрема: небезпека несанкціонованого доступу, підвищена доступність інформації негативного характеру, небезпека використання як інструменту заподіяння шкоди, підміна цінностей і залежність суспільства від інформаційних технологій, віртуальність. Всі ці питання останнім часом стають предметом окремих наукових досліджень.

Активними інтернет-користувачами є й діти (під якими законодавець має на увазі малолітніх та неповнолітніх осіб), які завдяки користуванню мережею Інтернет мають можливість отримувати додаткову інформацію, формувати корисні навички, всебічно розвиватися, розширювати свої комунікативні зв’язки тощо.

У п. 21 Стратегії Ради Європи з прав дитини (2016-2021) зазначено, зокрема, що через комп’ютери, ігрові консолі, планшети або смартфони – цифровий світ надає дітям багато можливостей. Доступ до мережі Інтернет і цифрова грамотність поступово розглядається як складова прав дитини на свободу вираження поглядів, на участь та освіту [296].

Однак, крім позитивних моментів, слід мати на увазі й можливі негативні наслідки користування Інтернетом зазначеними категоріями осіб, як-то порушення прав інших осіб (як користувачів мережі, так і тих, хто не є корстувачами), або ж виникнення небезпеки, яка пов’язана з користуванням мережею Інтернет. Слід зазначити, що судова практика вже містить непоодинокі випадки порушення справ стосовно неповнолітніх, які скоюють злочини з метою наживи за допомогою мережі Інтернет. Так, зокрема, таке провадження було порушене Деснянським районним судом м. Чернігова у 2017 р. щодо неповнолітніх, які обвинувачувалися у тому, що користуючись соціальною мережею «ВКонтакте» та веб-сайтом «Olx.ua», на яких розміщували оголошення про продаж товарів, вводили в оману покупців, викликаючи у них хибну впевненість у законності та вигідності придбання товарів, схиляли їх до перерахунку грошових коштів на картковий рахунок, перераховані грошові кошти витрачали на власні потреби, а взяті на себе зобов'язання по доставці товару не виконували. [374]

Крім цього, Інтернет може стати засобом для придбання неповнолітнім наркотичних або психотропних речовин. Так, Луцький міськрайонний суд Волинської області виніс вирок неповнолітньому, який через Інтернет придбав психотропний наркотик PVP.

У рішенні суду вказано, що подія відбулася 3 березня 2019 року. Підліток придбав наркотики для власного вживання через інтернет-ресурс. Забирав посилку на відділенні «Нової пошти» по вулиці Набережній.

1 жовтня 2019 року між прокурором та неповнолітнім обвинуваченим була укладена угода про визнання винуватості. Йому призначили узгоджене покарання у виді позбавлення волі на строк чотири роки. Однак він звільнений від покарання, якщо протягом 1 року та 6 місяців не вчинить нового злочину, буде з'являтися для реєстрації до уповноваженого органу з питань пробації та повідомляти уповноважений орган з питань пробації про зміну місця проживання, роботи або навчання.

Крім того суд вирішив стягнути з неповнолітнього в дохід держави 4290 грн за проведення судової експертизи в цьому кримінальному провадженні [172].

Слід зазначити, що виробники тютюнових та алкогольних виробів, з огляду на існуючу загрозу здійснення неповнолітніми правочинів, спрямованих на придбання їх продукції, вживають заходів щодо відвернення або зменшення такої небезпеки. Так, «Глобальний альянс за безпечні продажі алкогольних напоїв в Інтернеті заснували 12 виробників алкоголю і 12 онлайн-магазинів. Мета організації – розвиток безпечних і відповідальних продажів у мережі. Створили ініціативу засновники Міжнародного альянсу за відповідальне споживання напоїв виробники міцних алкогольних напоїв (Bacardi, Beam Suntory, Brown-Forman, Diageo, Pernod Ricard, William Grant and Sons і Kirin, а також виробники пива Anheuser-Busch InBev, Molson Coors, Carlsberg, Asahi і Heineken) та низка онлайн-ритейлерів (Drizly, JD, ReserveBar, Grab, HipBar, Jumia, Glovo, Uber Eats, Endeavor Drinks, Minibar Delivery, Mercado Libre і Retail of Alcohol Standards Group).» [49]

Співпрацю називають «безпрецедентним партнерством виробників пива, вина та міцних напоїв, а також онлайн-ритейлерів і ecommerce-платформ» і «першою у світі коаліцією із безпечного продажу алкоголю в мережі».

Додають, що організація дбатиме про дотримання стандартів у галузі й підвищення рівня відповідального споживання, а також запобігання продажів алкоголю неповнолітнім [49].

Проблемним є також те, що нині моральність особистості формується в більшості у віртуальній реальності (в якій сьогодні особи проводять більшість часу), де відсутня як така, прив'язка контенту до моральних законів, моральних норм спільного існування людей, що зумовлено анонімністю та повною свободою інтернет-середовища від будь-яких обмежень [46, с. 168]. Тобто, відбувається зміна умов формування особистості внаслідок впровадження сучасних інформаційних технологій (порівняно з традиційним «живим» спілкуванням), що впливає на сімейні, громадські, освітні стосунки тощо.

Цьому сприяє сама суть віртуального середовища, де анонімність, необмежена свобода дій тощо створюють ілюзію вседозволеності, внаслідок чого особа може перенести свою поведінку у мережі в реальне життя. [180] Особливою «групою ризику» тут є малолітні та неповнолітні особи, психіка та світосприйняття яких лише формується.

Таку позицію підтримують і науковці, зокрема, Н.В. Лесько наголошує на тому, що «дитина внаслідок об'єктивної недостатньої сформованості своєї свідомості є вразливою, а отже, значно більше за дорослих та дієздатних осіб піддається впливу з боку відповідних джерел інформації; в сучасних умовах уже фактично побудованого глобального інформаційного суспільства потрібно ретельно підходити до питання захисту дітей від інформації, яка може завдати шкоди їх здоров'ю та розвитку.

Особливо небезпечною для дитини є саме мережа Інтернет, яка і дотепер у будь-якій сучасній державі залишається фактично неконтрольованим «інформаційним майданчиком», на якому має місце абсолютно вільне поширення будь-якої інформації. Складність вирішення вказаних проблем за допомогою формально визначених правових норм полягає насамперед у тому, що в Інтернеті чи не найбільше має місце «зіткнення» протилежних інтересів

відповідних суб'єктів, у зв'язку з чим ця проблема поки що є лише предметом численних дискусій, а не практичних дій.»[142, с. 49]

Враховуючи це, ми часто стаємо свідками створення різного роду блогів, мережевих груп, інтернет-товариств тощо, які чинять свого роду психологічний (моральний) тиск на дітей, а у останніх бажання відповідати конкретній інтернет-групі, страх бути приниженим, висміяним тощо є основним стимулом для реагування на такий тиск, виконання певних дій, які вимагаються від них тощо. Все це має загальну назву – кібер-булінг. [97; 183, с. 229-230; 182, с. 143] У літературі зазначається, що жертви кіберзалякування серед підлітків у 1,9 рази частіше вдаються до суїциду, отож трансформаційні процеси глобалізаційного суспільства спричинили нове соціальне явище – кіберсуїцид, тобто самогубство, прямо або побічно пов'язане з online-агресією. [168, с 83-92] Такий негативний досвід «спілкування» може спричинити психічні розлади в майбутньому, уже в дорослому віці особи, що також буде впливати на прийняття виважених та раціональних рішень, у тому числі при вчиненні правочинів.

Інститут соціології НАН України провів дослідження стосовно того, наскільки серйозними є загрози, з якими можуть зіткнутися українські діти в Інтернеті. Адже хоча рівень комп'ютерної грамотності зростає, багато батьків просто не розуміються на підводних каменях мережі для їхніх дітей: 76% батьків навіть не цікавляться, які інтернет-сторінки відвідує їхня дитина. Дана статистика змушує замислитись. Батьки досить спокійно спостерігають неконтрольовані візити дітей в Інтернет. І наслідки такої поведінки вже є.

Наведені такі дані:

- побачивши в Інтернеті рекламу алкоголю чи тютюну, хоча б раз спробували їх купити 28%;

- готові переслати свої фотографії незнайомцям у мережі 28%;

- періодично потрапляють на сайти для дорослих 22%;

- без вагань погоджуються повідомити інформацію про себе і свою сім'ю 17%;

- відправляють платні SMS за бонуси в онлайн-іграх, не звертаючи уваги на їх вартість 14%;

- намагалися купити наркотики 11%.

Наголошується на тому, що 79% дітей впевнені в тому, що вони достатньо інформовані про ризики в Інтернет та 67% навіть повідомили, що їм розповідали правила роботи в мережі. Основними інформаторами, за словами дітей, є батьки (59%), друзі (37%) та на останньому місці – вчителі (33%) [14].

З метою забезпечення безпечного інформаційного простору для дітей ще у 2009 році рішенням Національної експертної комісії України з питань захисту суспільної моралі було розроблено та схвалено Пам'ятку для батьків «Діти, Інтернет, Мобільний зв'язок» [89], яка нині розміщена на офіційному веб-сайті Міністерства освіти і науки України. Зазначена пам'ятка містить досить великий перелік рекомендації батькам для забезпечення права дітей на безпечний інформаційний простір, серед яких: «поговорити зі своїми дітьми про друзів, з яким вони спілкуються в он-лайні, довідатися, як вони проводять дозвілля і чим захоплюються; цікавитися, які веб-сайти вони відвідують та з ким розмовляють; вивчити програми, які фільтрують отримання інформації з мережі Інтернет, наприклад, Батьківський контроль; наполягати на тому, щоб діти ніколи не погоджувалися зустрічатися зі своїм он-лайновим другом без відома батьків; навчити своїх дітей ніколи не надавати особисту інформацію про себе та свою родину електронною поштою та в різних реєстраційних формах, які пропонуються власниками сайтів; контролювати інформацію, яку завантажує дитина; переконатися, що діти консультуються з Вами щодо будь-яких фінансових операції, здійснюючи замовлення, купівлю або продаж через мережу Інтернет (підкреслено мною – Т.Н.); інформувати дітей стосовно потенційного ризику під час їх участі у будь-яких іграх та розвагах» [89] та ін. Як бачимо, навіть зі сплином досить значного часу (більше десяти років) дані поради є актуальними та розширюються за змістом відповідно до виникнення все нових технічних можливостей самого Інтернету, активним розвитком та використанням (особливо малолітніми та неповнолітніми особами) соціальних

мереж, «винахідливістю» зловмисників (які можуть скористатися довірливістю дитини), недосконалістю чинного законодавства у сфері кіберзахисту. Тому важливим є обізнаність батьків, опікунів, освітян у даному питанні, які зможуть допомогти дитині не лише «не втратити себе» в мережі Інтернет, а й використовувати останню на користь (у тому числі вчиняючи юридично значущі дії. З цією метою відповідна інформація міститься як на сайті Міністерства освіти і науки України [15], так і відображена в науковій літературі [22; 52; 87; 153; 267].

За допомогою Інтернету відбувається соціальна інтеграція, утворюються зв'язки між індивідами, групами, як приклад, – утворення соціальної мережі, яка набуває важливого значення та розповсюдження по різних колах учасників, в тому числі і з метою вчинення правочинів (як повнолітніми, так і дітьми).

Соціальна мережа – це соціальна структура, що утворюється окремими особами або організаціями з метою обміну інформацією, спілкування, комунікації. За допомогою комунікації суспільство може визначити себе, інформувати себе про власні інтелектуальні комунікації, піддавати інформацію сумніву, відхиляти її, нормувати комунікації які допустимі чи неприпустимі тощо [7].

В умовах розвитку інформаційного суспільства, активне користування мережею Інтернет призвело до того, що таке середовище використовується, зокрема, і для укладення правочинів (особливого розповсюдження набуває і використання соціальних мереж з цією метою). Слід пам'ятати, що в мережі Інтернет, де існують свої особливості, специфіка, однак, разом з тим, такі правочини мають відповідати загальним вимогам щодо їх дійсності, які закріплені на законодавчому рівні.

Завдяки Інтернету фізичні та юридичні особи, які створюють свої веб-сайти, інтернет-магазини та портали, що надають будь-які послуги в онлайн режимі, охоплюють необмежене коло споживачів і, що найголовніше, привертають до себе увагу, забезпечуючи їх комфортними умовами доступу до переліку товарів та послуг, і настільки ж комфортними можливостями

укладення угоди між ними. А в умовах карантинних обмежень, пов'язаних із запобіганням поширенню COVID-19 можливість придбати товари, в тому числі першої необхідності, здійснювати інші юридичні дії на відстані за допомогою мережі Інтернет стало справжнім «спасінням» для багатьох людей, спричинило значне розширення кола осіб, які користуються даними можливостями, де малолітні та неповнолітні особи також є активними учасниками таких договорів.

О.А. Баранов зазначає, що мережа Інтернет, інтернет-технології є лише засобом, за допомогою якого реалізуються суспільні відносини, а тому необхідним є не корінний перегляд правової доктрини, а вдосконалення вже існуючого законодавства. Разом з тим, використання телекомунікацій, в тому числі мережі Інтернет й інтернет-технологій, привносить у реалізацію суспільних відносин певні особливості, які вимагають врахування при правовому регулюванні, як, наприклад, невизначеність місцеположення сторін правочину; невизначеність часу відправлення та одержання інформаційних матеріалів; певна анонімність автора інформаційних матеріалів; невизначеність вірогідності отриманої інформації. [10, с. 3-5] Також виділяють такі особливості як неможливість підтвердження обсягу їх дієздатності (якщо мова йде про фізичних осіб), залежність відносин між учасниками Інтернету від відносин з інформаційними провайдерами. [75, с. 158-162].

А.М. Долінська висловлює схожу точку зору та зазначає, що переміщення товарів і надання послуг здійснюється у фізичному світі, а не безпосередньо в мережі Інтернет, а тому сам Інтернет є своєрідною «платформою для укладення правочинів». Окремим «товаром» може виступати й «інформація», яка набувається і передається між інтернет-користувачами безпосередньо в Інтернеті. А об'єктами правочинів у сфері ІТ може бути як реальний товар, так і інформація (як товар) [94, с. 117-118]. Також авторка, говорячи про цивільні правовідносини в Інтернеті, виділяє таку їх специфіку (на відміну від класичних цивільних правовідносин), яка полягає у можливості виникнення лише при наявності ще однієї нетрадиційної, але обов'язкової передумови:

окрім правоздатності учасник цивільних правовідносин в Інтернеті повинен бути користувачем мережі (інтернет-користувачем), тобто, мати доступ до Інтернету, що дозволяє вільно здійснювати волевиявлення, реалізовувати цивільні права й виконувати цивільні обов'язки в мережі Інтернет.

На думку С.В. Малахова, існуючі в Інтернеті цивільні правовідносини мають характеристики, які відрізняють їх від інших цивільних правовідносин, а саме: наявність нетрадиційної передумови (суб'єктами можуть бути тільки інтернет-користувачі, які володіють необхідним доступом до мережі); віртуальність (існують тільки при використанні спеціального програмного і технічного забезпечення у штучно створеному і підтримуваному комп'ютерами середовищі); існування у невизначеному фізичними межами просторі [148, с. 14-15].

Незважаючи на досить довге існування Інтернету, належного законодавчого регулювання ця мережа так і не отримала. З цих підстав, громадяни України, чиї права та інтереси є найвищою цінністю в нашій державі, не мають достатнього правового захисту. З кожним роком це питання стає все більш актуальним, оскільки технічний прогрес не стоїть на місці і ми все частіше використовуємо мережу Інтернет у різних сферах діяльності, особливо це актуально при здійсненні підприємницької діяльності, з метою отримання комерційного прибутку, шляхом залучення великого потоку клієнтів, які знаходяться в різних куточках світу. У літературі можна зустріти іноді навіть протилежні висновки науковців щодо питань регулювання відносин в Інтернеті, починаючи від пропозицій формування окремого кодифікованого нормативно-правового акту [230] і закінчуючи пропозиціями адаптації чинного законодавства до нових умов формування правовідносин [10], необхідністю застосування аналогії закону та аналогії права [186; 346], рекодифікації цивільного законодавства [242; 315; 288]. Вважаємо, що друга позиція є більш обґрунтованою, логічною та реальною для швидкого реагування законодавства на стрімко змінювані умови суспільних відносин.

Також важливим фактом є те, що основним нормативним актом, який регулює відносини між продавцем і покупцем, є сам цивільно-правовий договір, який через специфіку його укладення вимагає деталізації процесу його застосування. Отже, має місце використання аналогії закону, що спричиняє деякі проблеми у сфері їх реалізації учасниками цих правовідносин. Сторонам будь-якого договору необхідно пам’ятати, що незалежно від того, здійснюються правовідносини з використанням мережі Інтернет чи ні, укладаються договори у вигляді письмового документа на паперовому носії, скріпленого підписом та завіреного печаткою (за її наявності), або у вигляді електронного документа, підписаного з використанням електронного підпису – все одно це договори, на які розповсюджуються загальні правові норми щодо регулювання відповідних видів договорів [186, с. 53].

Отже, враховуючи те, що всі відомі моделі співробітництва в бізнес-середовищі (бізнес для споживача, бізнес для бізнесу, бізнес для адміністрації, споживач для споживача) вже давно використовують мережу Інтернет для вчинення будь-яких договорів у своїй діяльності, безумовним є той факт, що мережа Інтернет виступає як середовище вчинення юридичних дій, у тому числі правочинів.

1.3. Правочини в мережі Інтернет як підстава виникнення цивільних правовідносин

Стрімкість розвитку інформаційних технологій, вільний доступ людини до користування цифровими технологіями, зокрема, мережею Інтернет, яка надає великий спектр можливостей (від звичайного спілкування до ведення бізнесу) спонукає до розгляду питань щодо кваліфікації тих чи інших дій, які здійснюються в мережі Інтернет. Адже не всі дії, які будуть здійснені в мережі Інтернет, можна віднести до юридичних фактів, зокрема, до юридичних дій, які мають на меті настання певних правових наслідків. Разом з тим, коли мова йде про правочини, то аналіз чинного законодавства (ч. 2 ст. 11 ЦК України [349])

дає можливість зробити висновок, що головними підставами виникнення прав та обов'язків є договори та інші правочини**.** Адже саме правочини (зокрема, договори) опосередковують динаміку розвитку інформаційного суспільства, даючи можливість активної діяльності її суб'єктам.

Аналогічно з правочинами, які вчиняються в офлайн-сфері, правочини вчинені в мережі Інтернет також є підставами виникнення цивільних правовідносин. Такий висновок можна зробити з розуміння сутності правочину, закріпленого законодавцем: «правочином є дія особи, спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків» [349]

Характеризуючи категорію правочину, Є.О. Харитонов вилідяє такі його ознаки: 1) правочин це вольовий акт, що і відрізняє його від подій, які відбуваються та створюють правові наслідки незалежно від волі осіб-суб'єктів цивільного права; 2) правочином є дії суб'єктів цивільних відносин, а отже, не є адміністративними актами; 3) правочин – це правомірні вольові дії; 4) у правочинах воля суб'єктів спрямована саме на встановлення, зміну, припинення цивільних прав та обов'язків, що відрізняє їх від юридичних вчинків; 5) правочини опосередковують динаміку цивільних правовідносин. [327, с. 257]

Окремою важливою умовою дійсності будь-якого правочину є його «моральність», тобто відповідність сприйнятим суспільством ідеалам добра і зла, справедливості тощо. Законодавче закріплення такої вимоги (ч. 1 ст 203 ЦК України), на нашу думку, має велике практичне значення, особливо враховуючи стрімкий розвиток ринкових відносин, застосування інформаційних технологій та фактичне стирання «умовних кордонів» у вихованні, спілкуванні, що, у свою чергу, впливає на якість відносин. Зокрема, тут важливу роль відіграє необхідність врахування загальнолюдських цінностей, відображення системи поглядів, які сформувалися у свідомості людей на основі їх уявлень про добро, совість, справедливість, людяність, гідність, які не залежать від національності, регілійної чи етичної приналежності тощо. З цього приводу С.І. Шимон зазначає, що «моральні

засади суспільства не визначають конкретного правила поведінки, їх приписи відображаються в загальній формі, однак формують тип поведінки, що має відповідати ідеалам людської свідомості». [370, с. 26] Отже, законодавчо закріплена вимога про відповідність змісту правочину моральним засадам суспільства спричинена необхідністю забезпечити зміст даного правочину таким, що відповідає ідеї добра, справедливості, спрямований на досягнення інтересів, бажань та мрій осіб. Разом з тим, погоджуємося з І.В. Давидовою, яка зазначає, що «узагальненою моральністю не можна зловживати, адже у багатьох верств суспільства, різних соціальних груп тощо існують власні моральні засади, які можуть мати свої власні особливості». [72, с. 25-30]

Крім вимоги щодо «моральності» правочину законодавець закріплює перелік вимог, додержання яких є необхідним для його чинності (ст. 203 ЦК України). Зокрема, це: «1) зміст правочину не може суперечити ЦК України, іншим актам цивільного законодавства, а також інтересам держави і суспільства, його моральним засадам; 2) особа, яка вчиняє правочин, повинна мати необхідний обсяг цивільної дієздатності; 3) волевиявлення учасника правочину має бути вільним і відповідати його внутрішній волі; 4) правочин має вчинятися у формі, встановленій законом; 5) правочин має бути спрямований на реальне настання правових наслідків, що обумовлені ним; 6) правочин, що вчиняється батьками (усиновлювачами), не може суперечити правам та інтересам їхніх малолітніх, неповнолітніх чи непрацездатних дітей». [349]

Враховуючи, що, як і офлайн-правочин, правочин, вчинений у мережі Інтернет, повинен також відповідати «вимогам чинності», зупинимося на короткому аналізі таких вимог.

Так, під змістом правочину (як підставою набуття цивільних прав) у літературі розуміють сукупність умов, що його складають. Зміст правочину визначається змістом волі сторін, яка має відповідати змісту норм права. Тому за умови невідповідності волі сторін у правочині змісту правових норм, можна вважати, що правочин суперечить вимогам права, тому не є чинним [347].

Отже, зміст правочину не може суперечити нормам, закріпленим у актах цивільного законодавства, перелік яких визначається у ст. 4 ЦК України.

Особливістю правочинів є те, що вони за змістом можуть відрізнятися від визначених законодавством диспозитивних норм або ж взагалі не бути передбачені законом, але, разом з тим, вони повинні відповідати загальним засадам і змісту цивільного законодавства. ЦК України є кодексом приватного права, а тому розглядає у ролі регуляторів суспільних відносин не лише норми, що містяться в актах цивільного законодавства, а й ті, що містяться в договорах [330, с. 62-64], а отже, у ст. 6 ЦК України вміщено принципові положення щодо співвідношення актів цивільного законодавства і договору при регулюванні цивільних відносин у договірній сфері. Ці положення, пов'язані з принципом свободи договору, про що свідчить зміст ст. 627 ЦК України, яка, розкриваючи суть цього принципу, містить пряме посилання на ст. 6 ЦК України [276, с. 57-58].

Зазначений принцип означає, що проти своєї волі ніхто не зобов'язаний вступати в договір і, разом з тим, кожна приватна особа має право укладати договори будь-якого змісту, які не суперечать чинному законодавству. Під свободою договору розуміється свобода вибору виду договору, партнера при його укладенні, визначення умов договору тощо.

Розглянемо судову практику з даного приводу. До Віньковецького районного суду з позовом до ТОВ «Енселко-Агро» звернувся Іванов П., вимагаючи визнати недійсними дві додаткові угоди до договорів оренди земельної ділянки, останні було укладено 01.09.2012 р. між позивачем та відповідачем строком на 5 років. Однак вже 10.12.2015 р. додатковими угодами продовжено строк дії договорів оренди до 2027 р., які було зареєстровано державним реєстратором 18.07.2016 р.

Судом було встановлено, що додаткові угоди позивач не підписував, повноважень на їх пролонгацію жодній особі не надавав, а його прохання розірвати договірні відносини відповідач проігнорував. Зазначене порушує право позивача на свободу договору, а також норми чинного законодавства.

Так, відповідно до Закону України «Про оренду землі» (ст. 14) «договір оренди землі укладається в письмовій формі» [221]. Даний правочин є двостороннім, отже має бути досягнута згода обох сторін щодо істотних умов укладення такого договору. Враховуючи, що позивач є вільним в укладені договору, виборі контрагента та визначенні умов договору з урахуванням вимог законодавства, звичаїв ділового обороту, вимог розумності та справедливості (ч. 1ст. 627 та ст. 6 ЦК України [349]), а Іванову П. нав'язані додаткові угоди, які він не укладав (не підписував), укладені додаткові угоди судом визнано недійсними. [250]

Наступною вимогою, додержання якої є необхідним для чинності правочину, є наявність правочиноздатності суб'єктів, тобто вчиняти правочини можуть лише суб'єкти, які мають необхідний обсяг правочиноздатності (ч. 2 ст. 203, ст. 30-32, 34-39, 41, 42, 92 ЦК України). З цим поняттям тісно пов'язані поняття правоздатності та дієздатності, які закріплені в ЦК України. Тут важливо згадати про залежність дієздатності фізичної особи від віку особи і від стану її психіки і виділення повної дієздатності (психічно здорові особи, які досягли вісімнадцяти років і прирівнені до них категорії осіб), неповної дієздатності (особи у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років) та часткової дієздатності (особи, які не досягли чотирнадцяти років). [349]

Самостійне вчинення правочинів є досить важливим для особи, адже дає можливість задовольнити, зокрема, життєво необхідні потреби, тому важливим є розгляд питання про розходження у правочиноздатності малолітніх і неповнолітніх осіб, визначення кола правочинів, які може вчиняти кожна із зазначених категорій осіб, у тому числі в мережі Інтернет.

Не менш важливою вимогою визнання правочину чинним, є відповідність волевиявлення внутрішній волі суб'єкта (суб'єктів) правочину. Вираження внутрішньої волі особи може бути відображено у словах, рухах, діях особи. Якщо ж зміст правочину не відповідає істинній волі, виразом якої є правочин, мова йде про «уявність» наміру та недійність відповідного правочину.

Воля є необхідною передумовою виникнення будь-якого суб'єктивного права. В енциклопедіях та словниках воля визначається як: «здатність до вибору мети діяльності внутрішнім зусиллям, необхідним для її здійснення; специфічний акт, що не зводиться до свідомості і діяльності як такої» [321, с. 198;]; «здійснюючи вольову дію, людина протистоїть владі безпосередньо випробовуваних потреб, імпульсивних бажань: для вольового акту характерно не переживання «я хочу», а переживання «треба», «я повинен», усвідомлення цілісної характеристики мети дії; вольова поведінка включає прийняття рішення, що може супроводжуватися боротьбою мотивів (акт вибору), і його реалізацією» [375, с. 105-106].

У літературі слушно зазначалося, що воля та її мотиви складають внутрішню сторону юридичного правочину. Юридичного значення воля набуває лише при її зовнішньому прояві [327, с. 50-51; 369, с. 203]. В якості складових частин правочину почали виділяти його елементи: воля (суб'єктивний елемент) [179, с. 208] і волевиявлення (вираження волі – об'єктивний елемент) [175, с. 20; 236, с. 6]. Таким чином бачимо, що волею є бажання особи вчинити правочин, свідомий вибір щодо цього; натомість волевиявлення – це спосіб вираження волі зовні.

Існують різні точки зору науковців щодо того, якому з елементів віддавати перевагу – волі чи волевиявленню. Можна виділити три основні напрями: одні автори вказують на те, що перевага надається волі [236, с. 7; 363], інші – волевиявленню [175, с. 22], треті вважають, що обидва елементи абсолютно необхідні та рівнозначні [342].

У даному контексті погоджуємося з висновком І.В. Давидової про те, що збіг волі та волевиявлення особи на укладення правочину є основною властивістю правочину. Фактори, що обмежують свободу волі та волевиявлення, можуть стати підставами для визнання правочину недійсним. Оскільки припускається, що суб'єкти приватного права діють розумно та добросовісно, припускається також, що вони діють вільно, внаслідок чого можна говорити про презумпції збігу волі та волевиявлення.[74, с. 84-88]

Хоч недодержання в момент вчинення правочину вимог щодо його форми, встановленої законом, і не вважається підставою недійсності правочину, однак є обов'язковою вимогою, якої необхідно дотримуватися задля чинності правочину. Законодавець зазначає про можливість вчинення правочину в усній та письмовій (в тому числі електронній) формі. Правочин, для якого законом не встановлена обов'язкова письмова форма, вважається вчиненим, якщо поведінка сторін засвідчує їхню волю до настання відповідних правових наслідків. Це можуть бути будь-які конклюдентні дії, що є одним з найпростіших способів вираження волі. У даному випадку – це поведінка особи, з якої ясно слідує намір (бажання) особи здійснити правочин на заздалегідь відомих умовах.

Також воля сторони до вчинення правочину може виражатися її мовчанням. Разом з тим, питання про значення мовчання для укладення правочину викликає багато сумнівів, адже мовчання може бути прийняте безпосереднім вираженням згоди або незгоди. Тому відносно мовчання застосовується загальне правило, а саме: коли в законі встановлено вимогу, щоб зацікавлена особа висловила явно свою згоду, то мовчання слід прийняти за вираження незгоди. Тим часом, непрямим вираженням волі є такі дії, які не призначені виражати прямо намір особи, а лише дають можливість судити по них про намір особи.

Досить поширеним є вираження волі суб'єктів цивільних відносин словесним способом (усна форма правочину), що дає можливість зробити висновок про волю особи не приблизно, а на підставі чітко висловленого нею бажання. Відповідно до ст. 206 ЦК України усно можуть вчинятися правочини, якщо вони: «повністю виконуються сторонами в момент їх вчинення, за винятком правочинів, які підлягають нотаріальному посвідченню та/або державній реєстрації, а також правочинів, для яких недотримання письмової форми зумовлює їх недійсність». [349]

Необхідність дотримання письмової форми правочину законом ставиться насамперед у залежність від суб'єктного складу правочину. Вчиненим у

письмовій формі вважається правочин, якщо: «його зміст зафіксований в одному або кількох документах (у тому числі електронних), у листах, телеграмах, якими обмінялися сторони; воля сторін виражена за допомогою телетайпного, електронного або іншого технічного засобу зв'язку; він підписаний його стороною (сторонами)» [349]. Усі правочини юридичних осіб між собою і з громадянами повинні вчинятися в письмовій формі (ст. 208 ЦК України). Винятки становлять правочини, що вимагають нотаріальної форми, а також правочини, які можуть укладатися усно. Правочини громадян між собою на суму, що перевищує двадцять неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, становлять ще одну групу правочинів, що вимагають простої письмової форми (ст. 208 ЦК України). Законодавець відмовився від встановлення жорстко фіксованої суми, понад яку правочини повинні укладатися в письмовій формі.

Нотаріальне посвідчення правочину може мати місце лише у випадках, встановлених законом або домовленістю сторін і здійснюється нотаріусом або іншою посадовою особою, яка відповідно до закону має право на вчинення такої нотаріальної дії шляхом вчинення на документі, в якому викладено текст правочину, посвідчувального напису. Такий напис може бути здійснено й іншою посадовою особою, що має право вчиняти таку нотаріальну дію (наприклад, капітани суден, командири військових частин, головні лікарі, консули тощо). Важливість нотаріального посвідчення правочину означає, що його зміст, час і місце здійснення, наміри суб’єктів правочину, його відповідність закону та інші обставини перевірені та офіційно зафіксовані нотаріусом, а тому розглядаються як встановлені і достовірні.

Поряд із розглянутими формами вчинення правочинів законодавством визначено додаткову стадію здійснення окремих видів правочинів – державна реєстрація. Така вимога має бути прямо передбачена законом і не може застосовуватися «за бажанням сторін» (на відміну від нотаріального посвідчення). Правочин, що підлягає державній реєстрації до моменту такої реєстрації не вважається вчиненим (ст. 210 ЦК України) [349].

Отже, існують такі форми зовнішнього вираження волі: конклюдентні дії; мовчання; усна; письмова; письмова з нотаріальним посвідченням; письмова з дотриманням спеціальних вимог (державна реєстрація). Письмова форма є найпоширенішою в діловому обороті завдяки тому, що за наявності письмового документа можна максимально швидко і вірогідно виявити волю сторін на вчинення правочину.

Нині форма правочинів зберігає свою важливість, що підтверджується встановленням законодавцем вимоги щодо необхідності укладення більшості правочинів у письмовій формі. У даному питання погоджуємося з твердженням І.В. Давидової [74, с. 113], яка зазначає, що хоч законодавець і намагається максимально спростити оформлення відносин між сторонами при укладенні правочинів, без письмової форми правочинів обійтися не можна, є можливість лише застосовувати більш сучасні способи укладення правочинів, зокрема, електронну форму, використання електронного підпису тощо.

Умова щодо реальності правочину також є необхідною для визнання правочину дійсним, а отже, правочин має бути спрямований на реальне настання правових наслідків, що ним обумовлені. У даному контексті необхідно звернути увагу на мотив, мету та причину вчинення правочину. Унаслідок укладення правочину для суб'єктів виникають юридичні наслідки, які являють собою його правовий результат. Як правило, для правочину характерним є збіг мети і правового результату. Однак мета і правовий результат не будуть збігатися, якщо при вчинення правочину мають місце неправомірні дії. Наприклад, дарування здійснюється «для вигляду», а насправді особа намагається «сховати» злочинно набуте майно від конфіскації, в такому випадку наслідків у вигляді переходу права власності не настане і майно буде конфісковано. При вчиненні неправомірних дій у формі правочинів настають відповідні передбачені законом наслідки, а не ті, настання яких бажають сторони.

Правочин має бути вчинений вольовими діями осіб, які мають цивільну дієздатність. Основою осмисленої дії є виникнення об'єктивної потреби в чому-

небудь, після чого суб'єкт правочину усвідомлює потребу (мотив), аналізує можливі варіанти з досягнення (реалізації) наміченої мети, вибирає один з них і приймає рішення здійснити правочин. Таким чином відбувається процес формування волевиявлення на вчинення правочину; важливим в даному випадку є мотив, як один з елементів правочину, тобто внутрішня воля особи, що вчиняє правочин.

Останньою вимогою, додержання якої вимагає законодавець для визнання правочину дійсним є дотримання спеціальних умов, встановлених законом для даного виду правочину. Зокрема ч. 6 ст. 203 ЦК України передбачає: «правочин, що вчиняється батьками (усиновлювачами), не може суперечити правам та інтересам їхніх малолітніх, неповнолітніх чи непрацездатних дітей» [349].

Враховуючи те, що для визнання правочину недійсним, необхідним є порушення однієї з істотних умов, а відповідно до ч. 1 ст. 215 ЦК України «підставою недійсності правочину є недодержання в момент вчинення правочину стороною (сторонами) вимог, які встановлені ч.ч. 1-3, 5, 6 ст. 203 ЦК України» [349], приходимо до висновку, що істотними є всі перераховані та проаналізовані вище вимоги щодо чинності, окрім вимоги щодо форми правочину. А порушення хоча б однієї істотної умови, у свою чергу, тягне недійсність такого правочину.

Розвиток технологій відбувається доволі швидко, що дає можливість все більше їх впроваджувати в наше щоденне життя та стимулює до активного використання інформаційних технологій з метою розвитку підприємницької діяльності, де переведення документації в електронну форму напряму пов'язано з підвищенням економічної вигоди. Важливо відзначити, що електронна комерція набула великого поширення у всьому світі, і Україна тут не є винятком. Важливим кроком законодавця стало у вересні 2015 року прийняття Закону України «Про електронну комерцію» [212], який регулює порядок вчинення електронних правочинів (у межах дії цього Закону). Під електронним правочином у даному Законі розуміється «дія особи, спрямована на набуття,

зміну або припинення цивільних прав та обов'язків, здійснена з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем» [212]. Крім зазначеного Закону, вчинення правочинів за допомогою засобів електронного зв'язку регулюється, зокрема, Законами України «Про електронні документи та електронний документообіг» [211], «Про електронні довірчі послуги» [210], «Про захист прав споживачів» [219], де трактуються поняття «договір, укладений на відстані», «електронний договір», «електронний правочин», «електронна торгівля» тощо.

Виділяють два види договорів, що укладаються через Інтернет:

1) через Web-сайт (продаж товарів за допомогою інтернет-магазинів, надання послуг);

2) по e-mail. Такі договори можуть укладатися між організацією і фізичною особою (так званим кінцевим споживачем), а також між юридичними особами. І так само, як і при укладанні традиційного договору, клієнт і продавець мають дотримуватися порядку укладення договору, а саме – наявність оферти і акцепту.

З розвитком торговельної діяльності через інтернет-ресурси стало поширеним укладення договору через мережі за допомогою здійснення певних конклюдентних дій: clik-wrap agreement (угода, яка укладається шляхом натискання мишею) і browse-wrap agreement (угода, яка укладається шляхом використання веб-сайту).

Особливістю електронного договору є те, що він вчиняється в електронній формі. ЦК України передбачає можливість вчинення правочинів в усній та письмовій (електронній) формах (ст. 205), а договорів – у будь-якій формі, якщо вимоги щодо форми договору не встановлені законом (ст. 639). При цьому електронна форма договору не передбачається як одна з його можливих і правомірних форм, а фактично визнається «письмовою формою» (абзац другий ч. 2. ст. 639) [349]. Однак, враховуючи специфіку укладення електронних договорів, можна сказати, що він швидше прирівнюється до письмового договору, ніж є таким.

Правочини, які вчиняються в мережі Інтернет, у літературі поділяють на: 1) прямі (direct) електронні правочини – це такі правочини, які стосуються предмета, який має електронну форму вираження (комп'ютерна програма, електронна база даних тощо); також вони мають місце у випадку надання послуг у системі онлайн (e-banking тощо); 2) непрямі (indirect) електронні правочини – такі, що вчиняються за допомогою електронних засобів комунікації, але виконуються в традиційній формі (наприклад, покупка товару через Інтернет-крамницю – вчинення договору на сайті («електронний» етап) та доставка кур'єром («традиційний» етап)) [23, с. 74]. Схожу позицію висловлює й І.В. Давидова, яка виділяє існування «традиційних», «перехідних» та «нових» правочинів [74, с. 12].

Найпопулярнішими способами укладання договорів у сфері електронної торгівлі в західних країнах та США є так звані click-wrap (договори, які укладаються шляхом «кліку» у відповідному віконечку на сайті, тобто на пропозицію укласти договір покупець, замовник, натискаючи на кнопку «Я згоден», висловлює свою згоду з умовами договору) і browse-wrap (договори, які укладаються шляхом використання самого веб-сайту) договори. [50, с. 244]

Чинне законодавство [212] передбачає обмеження щодо можливості вчинення правочинів в електронній формі, зокрема, це стосується правочинів щодо яких є пряма вказівка законодавця (наприклад, встановлено спеціальний порядок переходу права власності); стороною правочину є орган державної влади або орган місцевого самоврядування (якщо правочин стосується виконання ним функцій держави або місцевого самоврядування); законодавчо встановлене обов'язкове нотаріальне посвідчення або державна реєстрація правочину; вчинення правочинів у сфері сімейних правовідносин, грального бізнесу та ін. Також аналізований Закон не застосовується при регулюванні відносин між суб'єктами цивільних правовідносин, якщо «однією зі сторін є фізична особа, яка не зареєстрована як фізична особа – підприємець та реалізує або пропонує до реалізації товари, виконує роботи, надає послуги з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем» [212]. У даному

випадку йдеться про вчинення правочину в електронній формі, а відносини сторін регулюються Законом України «Про захист прав споживачів» [219]. Разом з тим, аналіз тексту спеціального Закону [212] дає можливість зробити висновок, що положення, в ньому висвітлені, фактично спрямовані на регулювання відносин, у тому числі і між продавцями та споживачами товарів, робіт, послуг (тобто в Законі є згадка про «фізичних осіб»). Тобто, маємо поширювально тлумачити даний Закон. Також більшість науковців при характеристиці електронних правочинів посилаються на даний Закон, не застерігаючи про «не застосування» його до «звичайних» фізичних осіб (не ФОП). Навіть можна зустріти пропозицію (Т.В. Волинець) щодо «доповнення переліку правочинів, які не можуть бути вчинені у електронній формі обмеженням щодо вчинення електронних правочинів малолітніми, неповнолітніми, обмежено дієздатними та недієздатними особами» [42, с. 153]. Разом з тим, така пропозиція викликає низку питань щодо її актуальності в умовах активного впровадження в наше життя цифрових технологій для вчинення правочинів, починаючи з найпростіших, де стороною може бути навіть особа шестирічного віку.

Укладання договору простим обміном електронними поштовими повідомленнями чи шляхом «прийняття умов» покупцем на Інтернет-сторінці – це ті способи укладання договорів, які застосовуються найчастіше при інтернет-торгівлі, що в літературі прирівнюють до усного договору або ж договору, укладеного конклюдентними діями [50, с. 245]. Адже покупець погоджується на запропоновані умови, тобто укладається договір приєднання, чи відмовляється від укладання договору, але не може запропонувати свої умови. Прикладом можуть служити досить відомі сайти продажу товарів, такі як: Aliexpress, Joom, Alibaba, OLX, інтернет-магазини електроніки, промислових та продовольчих товарів тощо.

Законодавець передбачає такі можливості підписування електронного повідомлення та заповнення формуляра заяви, за допомогою електронного

підпису, електронного підпису одноразовим ідентифікатором, аналога власноручного підпису [210].

Важливим є те, що кваліфікований та удосконалений електронні (цифрові) підписи можуть отримати лише повнолітні дієздатні фізичні особи (підкреслено мною – Н.Т.).

Електронний підпис (не цифровий) створюється за допомогою використання кодів, паролів тощо та підтверджує факт формування електронного підпису певною особою. Наприклад, використання логіна і пароля до особистого кабінету на веб-сайті, використання паролів, висланих на мобільний телефон чи електронну пошту при здійсненні конкретної операції. Такий вид реєстрації є досить зручним у сфері обігу товарів, послуг у мережі Інтернет, де покупці та замовники зацікавлені у спрощенні укладання договору. Зокрема, для оформлення замовлення на сайті інтернет-магазину досить часто попередньо необхідно пройти процедуру реєстрації, що передбачає формування логіна і пароля для входу в особистий кабінет. При реєстрації зазначаються прізвище, ім’я та інші персональні дані, що ідентифікують потенційного покупця. Логін і пароль виступають в якості ключа простого електронного підпису (унікальної послідовності символів, яка призначена для створення електронного підпису). При оформленні замовлення, зробленого під логіном і паролем, формується електронний документ, у якому засобами інформаційної системи (веб-сайту інтернет-магазину) вказується особа, яка створила замовлення. Ця вказівка і буде виступати в якості простого електронного підпису, створеного за допомогою логіна і пароля користувача. [50, с. 241-242]

Важливим фактором успіху продавця, який пропонує укласти електронний договір, є проста та зрозуміла інформаційна система, яка має передбачати технічну можливість особи, якій адресована така пропозиція, змінювати зміст наданої інформації до моменту прийняття пропозиції.

Щодо укладення договору шляхом обміну електронними документами, то цей спосіб укладання електронного договору передбачає персоніфікацію контрагентів, на етапі переговорів про укладання договорів відомий не тільки

продавець, а й потенційній покупець, між якими відбувається обмін електронними повідомленнями, можливе узгодження окремих умов договору (це вже не договір приєднання, а звичайний договір).

У даному випадку укладення електронного договору передбачає:

1) необхідність визначення в ньому істотних умов відповідного договору (що передбачені чинним законодавством) та можливість передбачення іншої необхідної інформації, яка зумовлена його специфікою (технологію укладення; можливість та порядок внесення змін до умов договору; технічні засоби ідентифікації сторін; порядок внесення змін до помилково відправленого прийняття пропозиції укласти електронний договір (акцепту) та ін., закріплений перелік таких додаткових відомостей закріплено ч. 2 ст. 11 Закону [212], однак не є вичерпним);

2) можливість використання специфічної форми оферти (наприклад, шляхом надсилання комерційного електронного повідомлення, розміщення пропозиції (оферти) у мережі Інтернет або інших інформаційно-телекомунікаційних системах);

3) надання акцепту може відбуватися, наприклад, шляхом: надсилання електронного повідомлення; заповнення формуляра заяви (форми) про прийняття такої пропозиції в електронній формі; вчинення дій, що вважаються прийняттям пропозиції укласти електронний договір, якщо зміст таких дій чітко роз’яснено в інформаційній системі.[212]

Крім збереження електронним правочином традиційного порядку укладення договорів (оферта-акцепт), виділяють [10; 23; 74; 105; 145; 186; 201] і ряд специфічних його ознак, які необхідно враховувати, в тому числі при вчиненні правочину в Інтернеті. Зокрема, це: 1) невизначеність місцезнаходження сторін; 2) невизначеність часу відправлення та одержання інформаційних матеріалів; 3) складність ідентифікації учасників (певна анонімність автора інформаційних матеріалів); 4) невизначеність відносно вірогідності отриманої інформації та доказуваність факту укладення договору; 5) залежність відносин між учасниками мережі від відносин з інформаційними

провайдерами; 6) електронний характер документообігу в мережі, що обумовлює необхідність застосування спеціального програмного і апаратного забезпечення; 7) конфіденційність даних, що містяться в договорі; 8) укладення договорів програмами-роботами без участі людини.

Слід відзначити положення ч. 6 ст. 12 Закону України «Про захист прав споживачів», де встановлено наступне: «якщо споживачеві не було надано документ (електронний документ), який засвідчує факт здійснення правочину, такий правочин не є підставою для виникнення обов'язків у споживача. У разі ненадання документа (електронного документа) або підтвердження інформації споживач повідомляє продавця (виконавця) про недійсність договору. Продавець (виконавець) протягом тридцяти днів з моменту одержання такого повідомлення повинен повернути споживачеві одержані кошти та відшкодувати витрати, понесені споживачем у зв'язку з поверненням продукції.» [219]

Тож зазначимо, що за допомогою соцмереж можна укласти низку різноманітних договорів. Наприклад, вчиняти різні договори (купівля-продаж, в основному) можна у Фейсбук, Інстаграм, Телеграм (тут переважає в якості предмета договору навчальний та інший контент), Ютуб (розважальний контент тощо). З'явилася також можливість отримувати прибуток за допомогою майнінгу тощо.

На міжнародному рівні окремі положення цивільно-правових договорів, що укладаються в мережі Інтернет, регулюються Конвенцією Організації Об'єднаних Націй про використання електронних повідомлень у міжнародних договорах [126]; Типовим законом ЮНСІТРАЛ про електронні підписи [301]; Типовим законом ЮНСІТРАЛ про електронну торгівлю (1996 р.) [300]. Основним способом укладання договорів в Інтернеті є електронний обмін даними, під яким відповідно до п. b ст. 2 Типового закону ЮНСІТРАЛ про електронну торгівлю розуміється електронна передача з одного комп'ютера на інший інформації з використанням погодженого стандарту структуризації інформації [300].

Підводячи підсумок слід зазначити, що правочини, як один з найпоширеніших юридичних дій приватноправового характеру, вчинені в мережі Інтернет, є підставами виникнення цивільних правовідносин в інформаційному суспільстві. Вони створюють права та обов'язки учасників цивільних відносин за бажанням останніх і незалежно від наявності прямого припису (дозволу) закону.

Враховуючи спектр можливостей мережі Інтернет (від ознайомлення з інформацією до ведення значного прибуткового бізнесу) треба визнати, що всі правочини, які вчиняються в мережі Інтернет, є підставою виникнення цивільних правовідносин і потребують такого самого законодавчого врегулювання та захисту учасників цих правовідносин від порушення їх прав.

РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ УКЛАДЕННЯ[1] ПРАВОЧИНІВ У МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ МАЛОЛІТНІМИ ТА НЕПОВНОЛІТНІМИ ОСОБАМИ

2.1. Правочиноздатність малолітніх та неповнолітніх осіб

У сучасних умовах розвитку економічних, соціальних, культурних відносин відбувається переосмислення і якісне оновлення майже всіх усталених цивілістичних категорій. Не є виключенням і категорія правочину, яка викликає науковий інтерес у багатьох вчених та практиків. Враховуючи, що учасники цивільних правовідносин є носіями відповідних прав та обов'язків, важливо, щоб відповідні особи мали змогу бути учасниками в тих чи інших цивільних правовідносинах (тобто мали необхідний обсяг правосуб'єктності), в тому числі й мали можливість самостійно вчиняти правочини (тобто мали необхідний обсяг правочиноздатності). З метою комплексного вивчення питань щодо правочиноздатності малолітніх та неповнолітніх осіб, вважаємо за необхідне проаналізувати поняття, які тісно з нею пов'язані, а саме розуміння та співвідношення понять «правоздатність», «дієздатність», «правосуб'єктність» та місце «правочиноздатності» серед них.

Враховуючи те, що правосуб'єктність розглядається як узагальнююча правова категорія, то з неї й почнемо. Так, під правосуб'єктністю деякі автори розуміють сукупність гарантованих законом можливостей бути носієм прав та обов'язків, набувати їх, користуватися ними і виконувати їх [167].

Більшість учених-теоретиків права, розглядаючи явище правосуб'єктності, наголошують на необхідності пізнання його змісту, дослідження якісного взаємозв'язку і взаємозалежності окремих його елементів. У цьому аспекті можна виділити такі протилежні позиції деяких авторів: М.І. Матузов [299] і О.А. Красавчиков [134] зараховують правосуб'єктність до юридичних особливостей суб'єкта права, а М.В. Вітрук [34] і Р.О. Халфіна [326] вбачають у даному явищі право особливого роду. Зазначене свідчить про те, що проблема

[1] Терміни «вчинення» і «укладення» правочинів законодавець використовує, як синоніми. Тому в даній роботі ці терміни також використовуються як співзамінні (рівноцінні) поняття.

визначення цієї категорії нерозривно пов'язана з дослідженням як у загальнотеоретичному, так і в практичному аспектах інституціональних питань правовідносин, суб’єктивних прав і обов’язків, захисту прав, інтересів і обов’язків суб’єктів права.

С.С. Алексєєв розуміє під правосуб'єктністю особливе суб'єктивне право, що входить до складу загальних правовідносин [3, с. 77-79]. Така позиція свідчить про те, що соціальний зміст цієї категорії складає міру соціальних можливостей і свобод суб’єктів права. Разом з тим, суб'єктивне право і правосуб'єктність відображають певні соціальні відносини та можливості, і за характером, і за змістом покликані здійснювати якусь службову роль [381, с. 8]. Зазначені правові інститути покликані взаємно доповнювати один одного, виходячи з того, що суб'єктивне право має справу тільки з мірою дозволеної поведінки, а правосуб'єктність – з мірою можливості вчиняти і дозволені, і належні дії для досягнення юридично і соціально значимого результату [110, с. 56].

Система регулювання правосуб’єктності в цивільному праві є домінуючою стосовно всіх інших правовідносин за допомогою застосування норм, зосереджених в елементах цієї категорії.

Досліджуючи цивільну правосуб’єктність як галузеву категорію, під нею можна розуміти здатність особи бути учасником цивільних правовідносин. У цьому контексті досить актуальною є думка щодо правосуб’єктності як реального правового явища, що має галузевий характер [34, с. 82]. Тому, розглядаючи цивільну правосуб’єктність з такої позиції, необхідно вказати на те, що це є здатність і можливість осіб брати участь у цивільних правовідносинах.

Особи, що є учасниками цивільних правовідносин, виступають як суб’єкти, наділені цивільними правами й обов’язками, та які володіють тільки їм властивими ознаками й особливостями. Такі особливості будуть залежати від волі та волевиявлення особи і містити: зовнішню відособленість; персональність; здатність виражати свою волю. Отже, така особа має

особливості суб’єкта права у силу юридичних норм, що, у свою чергу, створюють обов’язкову правову основу для визначення суб’єкта права [131, с. 70].

М.В. Міщенко з даного питання слушно зазначає, що питання правосуб’єктності особи є центральними у науці цивільного права [161, с. 138].

Розглядаючи питання про поняття і сутність категорії правосуб’єктності, не можна не торкнутися проблеми співвідношення правосуб’єктності з поняттями правоздатності і дієздатності. Зокрема, в літературі можна зустріти різні позиції з даного питання:

1) правосуб’єктність та правоздатність є рівнозначними поняттями [27, с. 6; 314, с. 11; 199, с. 5]; обґрунтуванням такої позиції виступає те, що правоздатністю є здатність до володіння цивільними правами й обов’язками, а суб’єкти цивільного права завжди правоздатні, хоча й не в усіх випадках дієздатні, тому правоздатність і правосуб'єктність – поняття тотожні. Вперше про ідентичність понять правосуб’єктності і правоздатності зазначив А.В. Венедиктов, який вважав, що держава наділяє осіб правоздатністю, або, що те ж саме, правосуб’єктністю, тобто здатністю мати права й обов’язки [32, с. 5];

2) правосуб’єктність є узагальнюючим поняттям, що складається з двох елементів – правоздатності і дієздатності [112, с. 125, 126; 187, с. 4; 35, с. 6; 31, с. 23]. Зазначені автори розуміють під правоздатністю лише статику, а під правосуб'єктністю – і статику, і динаміку можливої участі даного суб’єкта у тих або інших правовідносинах. Правоздатність розглядається як потенційний прояв правосуб’єктності; є проявом можливості брати участь у правовідносинах у межах тих прав і обов’язків, якими особа наділена, тим самим бути суб’єктом права [353, с. 11];

3) правосуб’єктність складається з правоздатності, дієздатності та деліктоздатності [167];

4) категорія «правосуб’єктність» є багатозначною, що, у свою чергу, виключає структурну єдність елементів її змісту [32, с. 144];

5) категорія правосуб’єктності – це загальна передумова участі громадян і організацій у правовідносинах [268, с. 120]. Прихильники цієї точки зору констатують здатність носіїв правосуб’єктності бути учасником тих суспільних відносин, що регулюються певною галуззю права, тобто вказується на існування в теорії права загальної, галузевої і спеціальної правосуб’єктності і під галузевою правосуб’єктністю розуміють здатність бути учасником відносин, урегульованих тією чи іншою галуззю права. Отже, суб'єктом права (тобто учасником правовідносин) є той, хто має правосуб’єктність. Виходячи з цього, у структурі цивільної правосуб’єктності виокремлюються такі компоненти: правоздатність; дієздатність; деліктоздатність; здатність особи своїми діями створювати права й обов’язки для інших осіб і здатність особи набувати для себе права й обов'язки в результаті дій інших осіб (трансдієздатність) [134, с. 37; 133, с. 106; 345, с. 76];

6) правосуб’єктність пов'язується з поняттям правового статусу. Тобто правосуб’єктність і правовий статус розглядаються як: а) тотожні поняття (зміст правосуб’єктності або правового статусу зводиться до сукупності загальних прав і обов'язків (правоздатності), а також визначених за змістом прав і обов’язків, що безпосередньо випливають із дії законів [154, с. 30]; б) один з елементів, що визначають зміст правосуб'єктності [362, с. 10]; в) як єдність правового статусу і правоздатності [203, с. 87];

7) категорія «правосуб’єктність» є інститутом цивільного права нарівні з договором, правом власності і розкривається тільки за наявності категорій правоздатності і дієздатності [113, с. 5].

Різноманіття розуміння правосуб’єктності свідчить про складність визначення самого поняття правосуб’єктності і пов’язаних із цим труднощів у визначенні його змісту; важливість вивчення даної категорії, особливо в контексті характеристики учасників цивільних правовідносин.

Вважаємо, що логічною є точка зору, відповідно до якої правосуб’єктність розглядається як узагальнююче поняття, елементами якої є правоздатність і дієздатність у своїй єдності.

Враховуючи тематику дослідження, особливого значення набуває розгляд правосуб’єктності фізичних осіб, що є необхідним для розуміння значення і місця правочиноздатності, зокрема, малолітніх та неповнолітніх осіб.

Отже, під правоздатністю законодавець розуміє здатність особи мати цивільні права та обов'язки (ч. 1 ст. 25 ЦК України). Правоздатність виникає в момент народження фізичної особи й припиняється в момент її смерті, а її обсяг є рівним для усіх осіб, незалежно від віку, раси, національності, статі тощо [349]. Відповідно до закону, правоздатність може бути обмежена у виключних випадках.

Проаналізуємо позиції науковців з даного питання. Зокрема, Н.С. Малеїн зазначав, що: «визначальним у понятті правоздатності є «право», а не «здатність». Від особи не потрібно ніяких особливих «здібностей», щоб бути визнаним правоздатним» [149, с. 57]. Цим і пояснюється той факт, що незалежно від будь-яких факторів (соціальних, фізичних, психічних) всі громадяни без винятку визнаються правоздатними з моменту народження і на всіх них поширюється дія закону.

С.М. Ландкоф під правоздатністю розумів «здатність мати права, адже будь-яка здатність сама по собі є станом людини, то є не природженою, а є правом, яке надається кожній особі законами держави, тобто можливістю використовувати цивільні права» [140, с. 46]

О.О. Красавчиков зазначав, що: «саме правоздатність виступає у вигляді загальної основи, яка визначає характер та обсяг прав, що можуть бути у володінні даного суб’єкта, але правове поняття правосуб’єктності складається із двох основних понять – правоздатності та дієздатності» [134, с. 37].

З.В. Ромовська під правоздатністю розуміє: «здатність, якою кожна жива «людська істота» володіє саме тому, що є людиною; і одержує вона цю здатність не від держави, а від природи. Тобто, якщо ти людина, то ти суб’єкт права.» [271, с. 231]

Окремо необхідно звернути увагу й на закріплений у цивільному законодавстві інститут охорони прав та інтересів ще не народженої особи. З

даного приводу Я.Р. Веберс зазначав, що: «поява людини як суб’єкта цивільного права і, відповідно, її правоздатності в принципі з моменту народження не робить юридично іррелевантним факт її ембріонального розвитку з моменту зачаття до народження. Тому виникає необхідність встановлення правової охорони прав та інтересів зачатої дитини як майбутнього суб’єкта права. А правоздатність і конкретні суб’єктивні права можуть виникнути лише у реально самостійно існуючого суб'єкта. [31, с. 103, 105] Схожу позицію висловлював і Т.В. Водоп’ян [39, с. 133].

Г.Ф. Шершеневич з даного питання зазначав, що: «життя зародка охороняється кримінальним законом, при відкритті спадщини зародок впливає на перехід його прав, позбавлення всіх прав спадку не поширюється на дітей, народжених після засудження батька, якщо тільки вони були зачаті до цього моменту. Проте, правоздатність виникає не раніше, як з моменту появи на світ живої істоти. Не зародок, а неповнолітня особа, яка народилася, здійснює вплив на юридичні відносини, причому цей вплив відноситься до того моменту, коли вона була ще зародком» [369, с. 62]. Права зачатої ненародженої особи зазначений автор характеризує як попередні або умовні, відповідно її правоздатність є попередньою або умовною [369, с. 107].

С.Н. Братусь зазначає, зародок не є суб'єктом права; закон охороняє права лише майбутнього можливого суб’єкта [28, с. 189].

У ЦК України охорона прав та інтересів ненародженої особи, тобто майбутнього суб'єкта права, забезпечується в нормах спадкового права. До спадкування можуть призиватися громадяни, зачаті за життя спадкодавця і народжені живими після відкриття спадщини (як при спадкуванні за законом, так і за заповітом) [349]. У даному випадку для здійснення прав спадкоємця необхідно дві умови: по-перше, спадкоємець повинен бути зачатий за життя спадкодавця, і, по-друге, він повинен бути живим після відкриття спадщини.

Аналіз наведених позицій дає можливість зробити висновок про самостійність категорії «правоздатність», адже вона є достатнім критерієм встановлення факту правового існування суб’єкта права, в тому числі для

малолітніх та неповнолітніх осіб.

Цивільна правоздатність виникає з народження та припиняється зі смертю особи, а також не залежить від стану її здоров'я. Також важливо зазначити, що всі фізичні особи є рівними у своїй правоздатності (тобто у здатності мати цивільні права та обов'язки), а ст. 27 ЦК України закріплює «запобігання обмеженню можливості фізичної особи мати цивільні права та обов'язки», зокрема передбачено, що: «правочин, що обмежує можливість фізичної особи мати не заборонені законом цивільні права та обов'язки, є нікчемним» [349].

У науковій літературі можна зустріти й інший підхід до визначення момента виникнення правоздатності, який відображає специфіку правоздатності народжених, але таких, що ще не досягли достатнього рівня психо-фізичної зрілості людей. Як зазначав С.М. Братусь, у деяких випадках можливість мати певні права та обов'язки в силу їх природи виникають не з момента народження, а з досягенням певного віку. У зв'язку з цим було зроблено спроби розрізняти загальну правоздатність (яка виникає з народження) і спеціальну (яка виникає одночасно з дієздатністю). [27] Я.Р. Веберс вважає, що для правильного розуміння правоздатності і її значення необхідно розрізняти виникнення правоздатності у двох аспектах – взагалі та у відношенні до кожного елемента її змісту [31, с. 109]. Автор стверджує, що: «саме з моменту народження громадянин у принципі володіє юридичною можливістю виступати суб'єктом більшості цивільних майнових прав та обов'язків: права власності, спадкового права та багатьох договірних правовідносин, які не вимагають обов'язкового особистого здійснення юридичних дій, тобто, з цього моменту громадянин може стати суб'єктом зобов'язань, які виникають у результаті завдання шкоди, за винятком суб'єкта відповідальності. Він може бути і суб'єктом особистих немайнових цивільних прав» [31, с. 101].

Р.О. Стефанчук визначає правоздатність як: «загальну здатність фізичної особи бути носієм цивільних прав та обов'язків, яка є лише передумовою набуття чи володіння тими чи іншими цивільними правами та обов'язками, і,

лише реалізувавши свою правоздатність, фізична особа може набути тих чи інших суб'єктивних цивільних прав чи створити для себе певні цивільні обов'язки.» [169, с. 63]

Можна підсумувати та зазначити, що правоздатність для малолітніх та неповнолітніх осіб, хоч і «встановлює факт правового існування суб'єкта права», але не надає і не забезпечує реальних можливостей для задоволення матеріальних потреб даних осіб, а тільки надає їм дозвіл мати передбачені законом права.

Зазначене підтверджується й аналізом чинного законодавства, яке, зокрема, розділяє цивільну правоздатність на наступні види: 1) загальну цивільну правоздатність – здатність особи мати права і обов'язки, що передбачені Конституцією України та іншими законами, і які поширюються на всіх осіб без винятку та виникають з моменту народження (наприклад, право на житло, право на свободу пересування, право на свободу світогляду і віросповідання та ін.); 2) спеціальну цивільну правоздатність – здатність особи мати окремі цивільні права та обов'язки по досягненню відповідного віку (наприклад, право малолітньої особи самостійно вчиняти дрібні побутові правочини; право неповнолітніх самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією або іншими доходами та ін.), що закріплено, відповідно у ч. 2 та ч. 3 ст. 25 ЦК України. [349]

Такий термін як «зміст правоздатності», в ЦК відсутній, однак у літературі під ним розуміють якісну (а не кількісну) категорію, оскільки він полягає в можливості набуття прав, а не в їх сукупності [367]; конкретні суб'єктивні права і юридичні обов'язки того чи іншого суб'єкта, зазначається про можливість змісту протягом життя людини, окремі елементи якої можуть з'являтися із досягненням певного віку [54, с. 52]. Разом з тим, законодавець визначає «обсяг» цивільної правоздатності, закріплюючи його ст. 26 ЦК України та розуміючи тут всю сукупність прав та обов'язків, яку може мати фізична особа [349]. Так, у ст. 26 ЦК України визнано, що фізична особа має всі особисті немайнові права (які встановлені Конституцією України та ЦК

України), а також здатна мати усі майнові права (які встановлені ЦК України та іншими законами). [349]

До ознак, якими можна охарактеризувати правоздатність, у тому числі малолітніх та неповнолітніх осіб, можна віднести, зокрема, рівність (рівні можливості набуття конкретних суб'єктивних прав і юридичних обов'язків); невідчужуваність; неприпустимість її обмеження правочинами, актами органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування тощо.

Тісно пов'язаною з характеристикою правоздатності фізичної особи також і категорія «дієздатність», під якою законодавець (ч. 1 ст. 30 ЦК України) розуміє здатність фізичної особи своїми діями набувати для себе цивільні права і самостійно їх здійснювати, а також здатність своїми діями створювати для себе цивільні обов'язки, самостійно їх виконувати і нести відповідальність у разі їх невиконання [349].

Проаналізуємо позиції деяких науковців щодо розуміння аналізованої категорії. Зокрема, І.С. Ставнича говорить про те, що: «мати дієздатність означає мати здатність особисто здійснювати різні юридичні дії: укладати договори, видавати довіреності тощо, а також відповідати за заподіяну майнову шкоду, за невиконання договірних та інших обов'язків; тобто дієздатністю є надана фізичній особі можливість реалізації своєї правоздатності власними діями» [293, с. 192].

З.В. Ромовська визначає дієздатність як психічну та інтелектуальну здатність особи усвідомлювати значення своїх дій, керувати ними та діяти самій, створюючи цим для себе цивільні права та обов'язки [272, с. 51].

Б.Б. Черепахін зазначає, що: «дієздатністю є здатність особи своїми діями здійснювати свою правоздатність, тобто набувати права і обов'язки, здійснювати їх, змінювати або припиняти, розпоряджатися ними, вносити в правосуб'єктність нові соціально-юридичні компоненти, вводити в неї активний елемент, надавати їй нову властивість, специфічну для цивільного права [283, с. 87].

Н.Г. Юркевич з даного приводу говорить, що дієздатність слід визначати як належну особі можливість своїми волевиявленнями набувати для себе чи інших осіб цивільні права та обов'язки [377, с. 13].

Є.О. Харитонов визначає дієздатність, як здатність особи здійснювати дії з правовими наслідками. Дієздатна повністю особа своїми діями самостійно набуває прав і обов'язків, а також у результаті власних дій набуває статусу учасника правовідносин [327, с. 87].

Підходи до визначення дієздатності не є сталими. Так, дієздатність розглядалась вченими і як самостійна категорія, і як елемент правоздатності [240, с. 81].

Отже, на відміну від правоздатності, що є досить статичним станом, дієздатність як стан поступово розвивається. У залежності від віку громадянина, що характеризує ступінь його розумово-фізичної зрілості, законодавець встановив етапи дієздатності, а з метою повноцінної реалізації правоздатності дітей – закріпив механізм сприяння в здійсненні та захисті їх прав, що включає, зокрема, дії батьків, усиновителів, опікунів і піклувальників малолітніх та неповнолітніх осіб, а також діяльність органів опіки і піклування.

Враховуючи те, що особа повинна діяти самостійно, необхідною умовою є достатній рівень свідомості і волі. Визначальним тут є вік та психічний стан особи. Отже, виникають питання щодо обсягів, видів та структури дієздатності, а також щодо можливості звуження її обсягів для окремих категорій осіб, та надання повної дієздатності неповнолітнім (емансипації неповнолітніх).

Ще з часів Стародавнього Риму цивільна дієздатність залежала від віку особи, де повної дієздатності могла набути лише особа старше двадцяти п'яти років; до цього ж часу виділялося три групи осіб (з різним обсягом дієздатності) відповідно до таких вікових категорій: особи від народження до семи років – повністю недієздатні; особи від семи до дванадцяти років (для дівчат) та від семи до чотирнадцяти років (для хлопців) – частково дієздатні: їх воля у випадку вчинення правочинів, які тягнули за собою встановлення обов'язків, особливо немайнових, була неповною і доповнювалася згодою

опікуна в момент вчинення правочину, а правочини, які тягнули за собою збагачення, такі особи могли вчиняти самостійно; від дванадцяти (чотирнадцяти) років для дівчаток (хлопців) до двадцяти п'яти років – повнолітні, однак обмежено дієздатні, зокрема, деякі правочини потребують погодження з куратором. [119, с. 9]

При визначенні обсягу і змісту цивільної дієздатності законодавець наводить певну класифікацію, вихід за межі якої може перешкодити настанню за правочином того правового результату, на який цей правочин був спрямований. З метою захисту прав малолітніх та неповнолітніх осіб, які вчиняють правочини за межами своєї дієздатності, передбачено певну поведінку їх законних представників, спрямовану на надання чинності такому правочину або застосуванню його наслідків.

Враховуючи те, що дієздатність не може бути для всіх однаковою, в літературі слушно зазначено, що вона залежить від можливості особи «розумно мислити, розуміти зміст норм права, усвідомлювати наслідки своїх дій, мати життєвий досвід, а ці якості істотно різняться залежно від віку фізичної особи, стану психічного здоров'я» [293, с. 192-193].

Цивільна дієздатність передбачає свідому і правильну оцінку особою дій, що нею здійснюються і мають юридичне значення. У свою чергу, зрілість психіки залежить від віку і душевного здоров'я особи. Тобто, дієздатність має подвійну правову природу, яка поєднує в собі інтелектуальний та вольовий моменти.

Враховуючи зазначене, законодавець виділяє такі різновиди дієздатності: повна; неповна; часткова; визнання громадянина недієздатним.

У контексті вивчення питань, пов'язаних із вчиненням правочинів малолітніми та неповнолітніми особами, зупинимося більш детально на характеристиці перших трьох різновидів цивільної дієздатності.

Повної дієздатності фізична особа набуває при досягненні повноліття (вісімнадцяти років), що закріплено у ст. 34 ЦК України. Разом з тим, у деяких

випадках, прямо закріплених в законодавстві, особа до досягнення нею 18-ти років може набути повної дієздатності. Зокрема:

1) у разі реєстрації шлюбу неповнолітньою фізичною особою – повна цивільна дієздатність настає з моменту реєстрації шлюбу;

2) якщо неповнолітня особа записана матір'ю або батьком дитини;

3) за умови, що 16-річна особа працює за трудовим договором – повна цивільна дієздатність провадиться за рішенням органу опіки та піклування, за заявою заінтересованої особи, за письмовою згодою батьків (усиновлювачів) або піклувальника, а за відсутності такої згоди – може бути надана за рішенням суду;

4) за умови, що 16-річна особа бажає займатися підприємницькою діяльністю, має письмову згоду на це батьків (усиновлювачів), піклувальника або органу опіки та піклування – повна цивільна дієздатність настає з моменту державної реєстрації її як підприємця. [351, с. 54-55]

Важливо, що навіть за умови розірвання шлюбу, трудового договору або ж припинення такою фізичною особою своєї підприємницької діяльності набута повна цивільна дієздатність зберігається.

Отже, неповнолітня особа може набути повної дієздатності та бути повноцінним учасником цивільно-правових відносин, нести повну відповідальність за свої дії у випадку настання повноліття, або ж у проаналізованих вище випадках, прямо вказаних законодавцем.

У римському праві одним із шляхів набуття особою повної дієздатності було звільнення дитини з-під влади батька в результаті процедури емансипації [185, с. 173; 245, с. 137]. Разом з тим, сама емансипація не є здатністю або властивістю, що притаманна самій особі, тобто процес набуття особою цих якостей, визначення його часу та умов набуття особами цивільної дієздатності у повному обсязі, що і відрізняло її від самої дієздатності (яка розглядалася як здатність особи своїми діями набувати для себе цивільних прав та обов'язків).

Необхідно враховувати, що кожна окрема особа розвивається з

урахуванням особливостей психіки, розумових і фізичних здібностей, соціальних умов життя тощо, що в сукупності впливає на загальний рівень розвитку дітей різного віку, а неоднаковість такого рівня розвитку визначає їх здатність розуміти значення скоєних дій і активно брати участь у реалізації своїх правових можливостей. Унаслідок необхідності застосування єдиного підходу щодо визначення обсягу дієздатності осіб, законодавець встановив загальні критерії дієздатності для всіх осіб, які залежать від досягнення особою певного віку.

Враховуючи той факт, що за загальним правилом особа набуває повної дієздатності у вісімнадцять років, можна зробити висновок про те, що з даного віку законодавець визнає особу «зрілою», такою що може самостійно приймати рішення та нести за них відповідальність. Однак на практиці це не завжди так, останнім часом можна спостерігати тенденцію більш раннього «дорослішання», що частково пов’язано з розвитком технологій, швидкістю навчання, можливостями саморозвитку тощо, що ми будемо більш детально розглядати в наступних розділах роботи.

Я.Р. Веберс виділяє такі цілі регламентації дієздатності неповнолітніх та малолітніх: 1) правоохоронні – надання дієздатності неповнолітнім означає, що вони самі мають право вирішувати питання здійснення і захисту своїх прав. Розвиток самостійності та ініціативи у неповнолітніх та малолітніх ні в якому разі не повинен обертатися проти їх інтересів. Одночасно належним чином повинні охоронятися інтереси тих осіб, з якими неповнолітні та малолітні вчиняють правочини; 2) виховна – полягає в забезпеченні пропорційного ступеня розумового розвитку і матеріальної самостійності неповнолітніх та малолітніх, поступовому розвитку у них досвіду для самостійної участі у цивільних правовідносинах [31, с. 139].

Поступовий розвиток такого досвіду у неповнолітніх та малолітніх осіб, дозвіл їм самостійно брати участь у майнових відносинах забезпечується за допомогою правового закріплення поетапного виникнення дієздатності.

Неповна цивільна дієздатність виникає у фізичних осіб у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років, що закріплено ст. 32 ЦК України. Відповідно до даної норми неповнолітні особи окрім правочинів, передбачених, для малолітніх осіб (ст. 31 ЦК України), мають право: «1) самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією або іншими доходами; 2) самостійно здійснювати права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом; 3) бути учасником (засновником) юридичних осіб, якщо це не заборонено законом або установчими документами юридичної особи; 4) самостійно укладати договір банківського вкладу (рахунку) та розпоряджатися вкладом, внесеним нею на своє ім'я (грошовими коштами на рахунку).» [349] Враховуючи те, що за згодою батьків (усиновлювачів) або піклувальників неповнолітня особа може вчиняти й інші правочини, то зазначений перелік не є вичерпним.

Право самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією або іншими доходами постає з права неповнолітнього на працю. Так, згідно з чинним законодавством України фізична особа у віці 16 років має право укладати трудовий договір і відповідно – працювати. Отримавши право на працю, неповнолітня особа, логічно, отримує й право на розпорядження результатами цієї праці, зокрема, доходами від неї.

У даному контексті на практиці може виникнути питання щодо можливості неповнолітньої особи вільно розпоряджатися майном, придбаним за кошти стипендії, заробітку, іншого власного доходу. Однозначної відповіді на це питання нормативно-правові акти не дають. М.В. Міщенко з цього приводу зазначає, що є доцільним дозволити неповнолітній особі вільно розпоряджатись таким майном, як виняток із ч. 2 ст. 32 ЦК України, яке вона пропонує закріпити на законодавчому рівні для уникнення колізій [161, с. 140]. Підтримуючи таку ідею та враховуючи, що дана пропозиція була надана ще у 2014 році, вважаємо за доцільне удосконалити дану пропозицію з урахуванням особливостей сьогодення. Зокрема, якщо неповнолітня особа може самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією або іншими доходами, логічним

є і надання можливості самостійно розпоряджатися придбаним на такі кошти майном, в тому числі його продавати, дарувати, заповідати тощо. Сьогодні досить великий вибір техніки, електроніки тощо у спеціалізованих магазинах (в тому числі і інтернет-магазинах), які надають безвідсоткову розстрочку, що в нашому випадку дає можливість неповнолітній особі придбати досить дороге майно. Отже, пропонується доповнити п. 1 ч. 1 ст. 32 ЦК України та сформулювати її наступним чином: «самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією або іншими доходами та майном, придбаним за них».

Разом з тим, на такі правочини, як наприклад, щодо транспортних засобів або нерухомого майна, повинна бути письмова нотаріально посвідчена згода батьків (усиновлювачів) або піклувальника і дозвіл органу опіки та піклування. [349].

У даному контексті цікаво, як буде вирішуватися це питання, якщо моноколеса і т.ін. визнають «транспортним засобом», тобто заробити і купити такі «транспортні засоби» неповнолітня особа сама має можливість, а вже зареєструвати – ні. Вважаємо, що допоки ці засоби офіційно не визнані «транспортними» як такі, що підлягають спеціальній реєстрації, отриманню дозволу на їх керування тощо (як, наприклад, мотоцикли, мопеди), їх можна розцінювати як «майно», що надасть можливість неповнолітнім особам так само ним розпоряджатися, як і іншим своїм майном (зокрема, в контексті наданої вище пропозиції уточнення законодавства).

Часткову дієздатність має фізична особа, яка не досягла чотирнадцяти років, тобто малолітня особа. Відповідно до ст. 31 ЦК України така особа має право: «1) самостійно вчиняти дрібні побутові правочини. Правочин вважається дрібним побутовим, якщо він задовольняє побутові потреби особи, відповідає її фізичному, духовному чи соціальному розвитку та стосується предмета, який має невисоку вартість; 2) здійснювати особисті немайнові права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом. [349]»

Щодо вчинення самостійно дрібних побутових правочинів, то тут варто погодитись із позицією науковців, які характеризують «поняття дрібного побутового правочину як оціночного і у разі спору суд, виходячи з оцінки фактичних обставин справи, повинен кваліфікувати правочин як дрібний побутовий або як такий, що не відповідає вказаним у чинному законодавстві вимогам [348, с. 119]».

Крім можливості здійснювати дрібні побутові правочини, часткова дієздатність малолітніх осіб передбачає «право здійснювати особисті немайнові права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом [349]». М.В. Міщенко [161, с. 139; 157, с. 33-34] з цього приводу слушно зазначає, що тут маються на увазі особисті немайнові права, передбачені ст. 423 ЦК України, яка закріплює: «право на визнання людини творцем (автором, виконавцем, винахідником тощо) об'єкта права інтелектуальної власності; право перешкоджати будь-якому посяганню на право інтелектуальної власності, здатному завдати шкоди честі чи репутації творця об'єкта права інтелектуальної власності; інші особисті немайнові права інтелектуальної власності, встановлені законом [349]». Під творчістю тут розуміється здатність людини створювати нові духовні або матеріальні цінності, що не залежить від віку особи. Саме тому до прав малолітніх законодавцем віднесені немайнові права на результати інтелектуальної, творчої діяльності.

Важливо уточнити, що право перешкоджати будь-якому посяганню на право інтелектуальної власності, яке здатне завдати шкоди честі чи репутації творця об'єкта права інтелектуальної власності, поки що не може бути реалізоване малолітнім особисто, без допомоги законних представників. Викликає сумнів можливість перешкодити посяганню на право інтелектуальної власності без допомоги органів державної влади, а тому, заяву про таку допомогу на практиці приймають від батьків або інших законних представників малолітньої особи. Враховуючи, що така практика в умовах розвитку інформаційного суспільства є дещо застарілою, більш перспективним

напрямом, який вважаємо за доцільне розробляти та впроваджувати на практиці – це надання можливості малолітнім та неповнолітнім особам самостійно подати заяву про посягання на право інтелектуальної власності, що завдало шкоди честі чи репутації творця об'єкта права інтелектуальної власності.

Враховуючи навіть те, що існує практика деяких банків (Монобанк, ПриватБанк) видавати окрему дитячу картку особам з шести років (за умови батьківського контролю), все-таки надати можливість отримати дитині й цифровий підпис, за умови що в «сертифікаті безпеки» буде зазначено вік даної особи («застереження щодо віку») вважається дещо завчасною.

Поділ дієздатності на часткову, неповну, повну підтримують і науковці [137, с. 16; 284, с. 109; 112, с. 121-122, 125], хоча застосовують іноді поняття неповної, часткової, обмеженої дієздатності, які по суті все одно підкреслюють необхідність розмежування обсягу дієздатності осіб відповідно до вікових категорій.

На наш погляд, законодавчо закріплене визначення дієздатності характеризує це явище як «активну діяльність». Дієздатність являє стан, в якому особа здатна своїми діями набувати і здійснювати цивільні права, створювати для себе цивільні обов'язки і виконувати їх. ЦК України щодо всіх громадян, незалежно від віку використовує термін «дієздатність». Однак це не означає, що стан дієздатності є однаковим у всіх. Закріплення в ЦК України спеціальних норм, що регламентують дієздатність малолітніх і неповнолітніх осіб, норм про можливість набуття повної цивільної дієздатності до настання повноліття («емансипацію») за наявності загальної норми про повну дієздатність свідчить про регулювання особливих моментів дієздатності малолітніх та неповнолітніх у порівнянні з дієздатністю повнолітніх громадян.

У літературі виділяють такі елементи змісту дієздатності фізичної особи як: правочиноздатність (можливість самостійного вчинення правочинів), деліктоздатність (можливість нести самостійну майнову відповідальність); тестаментоздатність (можливість складати заповіт та бути спадкоємцем); трансдієздатність (можливість обирати собі представника та самому виступати

як представник); бізнесдієздатність (можливість займатися підприємницькою діяльністю) [347, с. 186-187].

Виділення елементів змісту дієздатності, зокрема і правочиноздатності, має не лише теоретичне, а й важливе практичне значення, адже дає змогу диференційовано підходити до визначення вимог стосовно надання особі того чи іншого виду (елементу) дієздатності. Зокрема, якщо правочиноздатність виникає у особи, що досягла чотирнадцяти років (за умови, що батьки, усиновлювачі чи піклувальники не заперечують проти правочину), то виникнення деліктоздатності ЦК України пов'язує з наявністю додаткових умов (зокрема, з наявністю майна, достатнього для відшкодування); якщо часткова правочиноздатність є навіть у особи, яка не досягла чотирнадцяти років, то трансдієздатність настає лише з досягненням повноліття і т.ін.

Отже, якщо правочиноздатність – це здатність особи укладати будь-які правочини, не заборонені законом [156, с. 56]; надана нормами законодавства можливість вчиняти правомірні дії, спрямовані на встановлення, зміну, припинення тощо цивільних прав і обов'язків (з бажаними для особи юридичними наслідками) [325, с. 10], то під змістом правочиноздатності для малолітніх осіб буде матися на увазі сукупність визначених законодавцем дій, які така особа може здійснювати самостійно (передбачені ст. 31 ЦК України), або ж за умови схвалення батьками, усиновлювачами чи опікунами проти правочину (ст. 221 ЦК України), а для неповнолітніх – сукупність визначених законодавцем дій, які вона може здійснювати самостійно (передбачені ст. 32 ЦК України), або ж за умови схвалення батьками, усиновлювачами чи опікунами проти правочину (ст. 222 ЦК України). Разом з тим, необхідно зазначити, що до малолітніх осіб законодавець відносить досить різних за своїми фізичними та психічними можливостями осіб, адже особи трьох, шести, дев'яти, дванадцяти років не можуть бути прирівнені, зокрема, і в правочиноздатності.

З даного приводу цікавою і зваженою є позиція С.С. Шум та Г.М. Устінової-Бойченко, які, досліджуючи питання історичного розвитку та

становлення змісту статусу «недієздатність» та «неправочиноздатність» прийшли до висновку, що визнання особи недієздатною мало на меті, перш за все, обмеження правочиноздатності осіб із психічними розладами задля збереження їхнього майна; у процесі розвитку цивілістичної науки відбулася підміна мети визнання особи недієздатною з «нездатності особи вчиняти угоди» на «нездатність особи користуватись правами людини», внаслідок чого запропоновано внести зміни до цивільного законодавства, в першу чергу, видаливши з ЦК України такий стан фізичної особи як «недієздатність» та передбачити замість нього «неправочиноздатність» (що відповідатиме Загальній декларації прав людини та Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод). [373, с. 107]

Тому доцільним вважаємо врахувати досвід римського права, адаптувавши його під умови сьогодення (в тому числі використання інформаційних технологій малолітніми та неповнолітніми особами, особливо мережі Інтернет) та розглянути питання щодо виділення більшої кількості груп малолітніх осіб з метою уточнення їх кола правосуб'єктності, а також уточнити правосуб'єктність неповнолітніх осіб, зокрема, розширити її відповідно до викликів часу. Більш детально дані питання будуть розглядатися в наступних розділах роботи.

Отже, через правочини особи, в тому числі малолітні та неповнолітні, можуть реалізувати свою правочиноздатність, а в свою чергу, на наш погляд, через правочиноздатність можна окреслити коло правочинів, які можуть вчинятися неповнолітніми та малолітніми особами, зокрема, в мережі Інтернет.

Підводячи підсумки викладеного необхідно зазначити, що законодавець виділяє: повну дієздатність або дієздатність у повному обсязі (виникає після досягнення особою вісімнадцяти років або в результаті чітко визначених в законі виключень, як, наприклад, вступу у шлюб); неповну дієздатність (дієздатності неповнолітніх), яка розрізняється за своїм обсягом та змістом залежно від віку неповнолітніх; часткову дієздатність (дієздатність малолітніх), яка є найменшою за обсягом і обмежена фактично можливістю вчиняти дрібні

побутові правочини. Разом з тим, можна сказати, що всі особи (окрім повністю недієздатних внаслідок свого психо-фізичного стану) мають певний рівень дієздатності, що відповідає їх віку та стану здоров'я, а отже, мають можливість щонайменше вчиняти дрібні побутові правочини, тобто наділені правочиноздатністю (навіть якщо всі інші елементи дієздатності відсутні).

Враховуючи те, що неповнолітні особи, на відміну від малолітніх, вже наділені відповідним рівнем інтелектуального та фізичного розвитку, мають певний життєвий досвід для того, аби правильно усвідомити обсяг своєї дієздатності та розумно здійснити переважну кількість закріплених за ними прав, вони мають і більше можливостей, зокрема, для вчинення тих чи інших правочинів. Разом з тим, цей перелік є також дещо обмеженим. Якщо ж неповнолітня особа бажає вчинити правочин, який виходить за межі, «допустимі» законодавцем, вона може отримати згоду батьків (усиновлювачів), піклувальника на укладення такого правочину, що буде запорукою дійсності останього та настання бажаних правових наслідків, на які даний правочин був направлений.

Комплексний аналіз законодавства та наукової літератури з питань значення і місця правоздатності та дієздатності учасників цивільних правовідносин як носіїв відповідних прав та обов'язків, дав змогу охарактеризувати умови, за яких відповідні особи можуть бути учасником в тих чи інших цивільних правовідносинах (тобто мати необхідний обсяг правосуб'єктності), у тому числі й мати можливість самостійно вчиняти правочини (мати необхідний обсяг правочиноздатності). У межах даного дослідження аналізується правочиноздатність таких учасників цивільних правовідносин як малолітні та неповнолітні особи. Обраний «кут зору» дослідження, на наш погляд, є практично значущим, оскільки дозволяє глибше проникнути у зміст правочиноздатності дітей всіх вікових груп і виявити в ній додаткові елементи, завдяки яким права та інтереси дітей будуть більш забезпеченими, а коло правочинів, які можуть вчиняти малолітні та неповнолітні особи, розшириться відповідно до умов сьогодення.

2.2. Особливості вимоги відповідності закону правочинів, укладених малолітніми та неповнолітніми особами в мережі Інтернет

Загальні вимоги, додержання яких відповідно до законодавства є необхідним для чинності (дійсності) правочинів, закріплені у ст. 203 ЦК України і були проаналізовані вище (підр. 1.3 роботи). Разом з тим, у контексті розгляду правочинів, які вчиняють малолітні та неповнолітні особи, необхідно зазначити, що різний обсяг дієздатності таких осіб логічно впливає і на їх правочиноздатність, тобто на коло правочинів, які можуть бути вчинені даними категоріями осіб. Тому кожна з цих категорій осіб може вчиняти певне коло правочинів, яке визначене законодавцем, і вчинення яких за умови відповідності всім вимогам ст. 203 ЦК України буде мати наслідком чинність (дійсність) таких правочинів та настання бажаних правових наслідків.

Отже, відповідно до ст. 31 ЦК України малолітня особа самостійно може вчиняти дрібні побутові правочини, а також здійснювати особисті немайнові права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом.

Законодавчо закріплено, що дрібним побутовим є такий правочин, який задовольняє побутові потреби особи, відповідає її фізичному, духовному чи соціальному розвитку та стосується предмета, який має невисоку вартість [349]. Важливо, щоб зазначені ознаки характеризували даний правочин у сукупності.

Сам термін «побут» у словнику тлумачиться як «повсякденне життя» [281]. Віднесення до поняття «побуту» таких категорій як харчування, одяг, місце проживання, власна безпека, навчання тощо – не викликає сумнівів. Однак чи відноситься, наприклад, позашкільне навчання до цієї категорії, не зрозуміло. Тим більше, що дитині від народження до чотирнадцяти років залежно від її конкретного віку необхідні різні побутові речі, куди може відноситися й необхідність у позашкільному навчанні.

Однією з ознак дійсності правочину є відповідність волі волевиявленню, що буде справедливим і стосовно малолітніх осіб, адже вони так само можуть мати внутрішню волю, яка є регуляційним процесом і спрямовує діяльність на

досягнення майбутнього результату [98, с. 131]. Разом з тим, внаслідок недостатнього психологічного розвитку волевиявлення може не відповідати волі, або ж навіть при їх відповідності можуть бути не враховані інші критерії, наприклад, ризик, можливість помилки, введення в оману тощо.

Ж.Л. Чорна висловлює схожу точку зору і зазначає, що: «бажання та прагнення малолітньої особи придбати відповідну річ (наприклад, іграшку) свідчить про наявність у неї такої волі. Проте, щоб виражена особою воля породила цивільні права та обов'язки, необхідно, щоб вона могла повною мірою усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними» [356, с. 113]. Отже, воля може набути юридичного значення за умови усвідомлення значення своїх дій та можливості ними керувати. [31, с. 125]

Варто погодитися з В.А. Бєловим, який звертає увагу на те, що: «на практиці малолітніми особами укладається велика кількість правочинів, таких як купівлі-продажу продуктів у підприємств роздрібної торгівлі, міни, отримання і дарування подарунків (вартість яких не завжди дає змогу віднести такий правочин до категорії дрібних побутових), отримання та передача іграшок у безоплатне користування. А відсутність позовів про застосування наслідків недійсності зазначених правочинів свідчить на користь того, що вони визнаються дійсними» [16, с. 56]. Разом з тим, фактично в зазначених прикладах діють положення ст. 222 ЦК України.

Визначені в законодавстві характерні риси дрібного побутового правочину («побутові потреби», «відповідність розвитку особи», «невисока вартість») є доволі оціночними і у кожному окремому випадку можуть тлумачитися по-різному [302, с. 60].

Дрібні побутові правочини малолітня особа здійснює за рахунок коштів, що надані їй на дані цілі законними представниками і досить часто вони вчиняються за присутності такого представника, що фактично свідчить про надання ним згоди на вчинення відповідного правочину. Якщо ж мова йде про вчинення правочину малолітньою особою самостійно (наприклад, купування обіду в школі, канцелярських товарів або ж необхідних продуктів додому), то

кошти надаються законними представниками у необхідному обсязі на конкретні цілі, де в більшості випадків дорослий буде бачити результат вчиненого правочину. [302, с. 60]

У даному контексті залишається питання щодо купівлі товарів малолітньою особою, на які дорослий не погоджується і фактично не може проконтролювати (наприклад, дитині десять років і більше), або ж покупка є шкідливою для здоров'я самої дитини (наприклад, може викликати алергічну реакцію, приступ задухи тощо) і навіть знаючи про це, дитина в силу свого віку може піддатися спокусі купити заборонений товар, особливо, якщо знаходиться під моральним впливом однолітків, реклами або інших зовнішніх чинників. У даному випадку товар може бути «не забороненим», відповідати традиційним нормам щодо роздрібного його продажу малолітнім особам (як, наприклад, газовані напої, чіпси тощо), однак правочин може бути визнаний недійсним внаслідок незгоди батьків на таку покупку та вимоги повернути його до магазину. Разом з тим, відповідальність за життя та здоров'я лежить на батьках (опікунах) і в разі завдання шкоди внаслідок вживання таких товарів дитиною продавець не може бути притягнутий до відповідальності. [302, с. 60]

Л.Г. Кузнецова та Я.Н. Шевченко слушно зазначають, що при аналізі вчиненого дрібного побутового правочину варто врахувувати вік особи, характер придбаних речей тощо. [137, с. 34-35]

М.В. Міщенко називає можливі варіанти дрібних побутових правочинів, а саме: договір купівлі-продажу (передусім це договір роздрібної торгівлі та міни); договір надання послуг (наприклад, договір перевезення громадським транспортом, послуги розважального характеру у дитячих розважальних центрах, атракціонах тощо); договір дарування (коли малолітній є обдарованою особою); інші види договорів, які підпадають під поняття «дрібний побутовий правочин» (які не передбачені актами цивільного законодавства, але відповідають загальним засадам цивільного законодавства) [163, с. 140]. Також авторка зазначає, що віднести вказані договори дрібних побутових правочинів можна лише у випадку їх вчинення в усній формі.

Разом з тим, нині коло перелічених правочинів на практиці є ширшим, що пов’язано, зокрема, з розвитком суспільства, інформаційних технологій, «дорослішанням» дітей раніше чотирнадцятирічного віку (особливо, якщо мова йде про використання технологій) [312]. Тому виникає питання й щодо віднесення вчинених малолітньою особою правочинів до дрібних побутових, зокрема, за умови їх вчинення через мережу Інтернет. Враховуючи, що електронні правочини в основній своїй масі визнаються письмовими, а дрібні побутові – це усні (або ж конклюдентні дії). Однак замовлення товарів першої необхідності, зокрема, продуктів харчування, через інтернет-магазини чи службу доставки – це дрібний побутовий правочин «по суті», але це і не усний правочин. [303, с. 481-482; 311, с. 200; 389, с. 30-32]

Окремої уваги заслуговують питання щодо можливості вчинення малолітніми особами дрібних побутових правочинів в умовах COVID-19, адже відповідно до Постанови КМУ [214] було вжито ряд заходів карантинного характеру (які постійно оновлюються та уточняються відповідно до епідеміологічної ситуації). Зокрема, 2 квітня 2020 року було передбачено заборону на період з 6 квітня по 24 квітня перебування у громадських місцях осіб, які не досягли чотирнадцяти років, без супроводу батьків, усиновлювачів, опікунів, піклувальників, прийомних батьків, батьків-вихователів, інших осіб відповідно до закону або повнолітніх родичів дитини. Також встановлено, що особи, які досягли шестидесятирічного віку, потребують самоізоляції. [214] Аналіз тенденції захворювань встановив, що особи молодшого віку не є групою ризику (на відміну від літніх людей). Отже, якщо онука дванадцяти-тринадцяти років живе з бабусею, то фактично вони обоє мали знаходитись на самоізоляції, тобто, за умови сумлінного виконання передбачених обмежень могли залишитися без продуктів харчування, ліків тощо. Разом з тим, дана літня особа не буде відноситися до «самотніх» та навряд чи отримає допомогу від соціальної служби тощо. Тому неможливість вчинення малолітніми особами дрібних побутових правочинів в умовах COVID-19 внаслідок заборони пересуватися самостійно (без супроводу дорослих), є недоцільною, адже

дрібний побутовий правочин спрямований на задоволення побутових потреб особи, зокрема, покупку продуктів харчування, засобів особистого догляду та гігієни тощо.

Внаслідок описаної ситуації, що склалася та враховуючи розвиток інформаційних технологій, замовлення товарів онлайн, актуальним є питання можливості оформлення покупки та доставки товарів малолітніми особами, оплати таких товарів та можливості їх повернення на підставі того, що такий правочин знаходиться поза межами цивільної дієздатності особи, яка його вчинила, та не був згодом схвалений її батьками (усиновлювачами) або одним з них, з ким вона проживає, або опікуном. [307, с. 111]

Аналіз категорії «дрібний побутовий правочин» дає можливість виділити його основні характеристики, а саме: «побутові потреби», «відповідність розвитку особи», «невисока вартість». Кожна з цих категорій повинна тлумачитися окремо для кожної ситуації. Не можна говорити про єдині вимоги (рівень) «побутових потреб» чи «відповідності розвитку особи» для дитини чотирьох, восьми, дванадцяти років, так само як і категорія «невисока вартість» не є універсальною і повинна співвідноситись з доходом конкретної родини, а тому у кожному окремому випадку допустимий максимальний розмір грошового еквіваленту правочину повинен встановлюватись окремо. [302, с. 61]

Перелік «побутових потреб» також напряму залежить від розвитку суспільства, а отже, з часом – розширюється. Наприклад, сьогодні до побутових потреб можна віднести оплату послуг інтернет-провайдерів, мобільних операторів, купівлю та оплату товарів і послуг за допомогою інтернет-магазинів тощо. Перелічені правочини вчиняють малолітні, тобто, виступають стороною такого правочину. Також є група правочинів, які вчиняються не самими малолітніми особами, проте на їх користь (малолітня особа є вигодонабувачем). До таких правочинів можна віднести: договір банківського вкладу; договір про страхування на користь третьої особи; договір про управління майном; договір купівлі-продажу нерухомості; інші види правочинів, які не передбачені актами цивільного законодавства, але

відповідають загальним засадам цивільного законодавства. Однак, у даному дослідженні предметом дослідження є саме правочини, в яких малолітня особа виступає стороною. Цікавою є норма ст. 174 СК України, відповідно до якої «майно, придбане батьками або одним із них для забезпечення розвитку, навчання та виховання дитини (одяг, інші речі особистого вжитку, іграшки, книги, музичні інструменти, спортивне обладнання тощо), є власністю дитини» [277]. Тобто, малолітня особа може вільно розпоряджатися зазначеним майном у межах дрібних побутових правочинів.

Крім вчинення дрібних побутових правочинів, малолітні особи можуть здійснювати особисті немайнові права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом (ч. 2 ст. 31 ЦК України). Наприклад, діти часто є авторами літературних та художніх творів; непоодинокими є випадки, коли неповнолітні створюють комп'ютерні програми, винаходи, розробляють дизайн одягу тощо [317].

Також сюди відносять права, закріплені у ст.ст. 423, 438, 458 ЦК України [349], ст. 14 Закону України «Про авторське право і суміжні права» [205]. У даному випадку пропонується виділяти «первісних і похідних суб'єктів авторського права, де первісним суб'єктом є автор твору, чиєю творчою працею він створений, і це поняття є вужчим, ніж поняття «суб'єкт авторського права», оскільки не передбачається самостійного набуття малолітньою особою авторських майнових прав» [282, с. 72]. Отже, малолітня особа визнається тут первісним суб'єктом авторського права, внаслідок чого вона може самостійно здійснювати такі права, оскільки це випливає з визначення змісту цивільної дієздатності. А. Смородина робить слушний висновок: «відповідно до презумпції авторства, авторське право на твір виникає внаслідок факту його створення малолітньою особою, яка має право здійснювати свої особисті немайнові права (наприклад, вимагати визнати її автором)» [282, с. 73]. Майнові права інтелектуальної власності малолітніх осіб можуть здійснюватися їх законними представниками (наприклад, право на використання об'єкта права інтелектуальної власності; виключне право

дозволяти використання об’єкта права інтелектуальної власності і т.ін. [349]). Також закон не дає малолітній особі право самостійно захищати свої порушені права, це може бути здійснено лише її батьками (усиновлювачами) або опікунами від її імені та в її інтересах. Як бачимо, чинне законодавство не враховує в повній мірі реалій сьогодення, які пов’язані зі стрімким розвитком цифрових технологій та активним використанням Інтернету, в тому числі, малолітніми особами.

Так, І.Є. Якубівський слушно зазначає, що «коли має місце здійснення майнових прав інтелектуальної власності шляхом вчинення дій юридичного характеру (видача ліцензії на використання об’єкта, інші форми розпоряджання майновими правами інтелектуальної власності), то цілком правильно, що малолітня особа не може вчиняти таких дій, оскільки не має достатнього обсягу цивільної дієздатності. Але виникає питання про здійснення належних малолітній особі майнових прав інтелектуальної власності шляхом вчинення дій фактичного характеру. Наприклад, умовами функціонування таких популярних сьогодні інтернет-ресурсів як Facebook [320], Instagram [109], передбачено, що право користуватися ними мають особи, які досягли 13 років. Користувачі розміщують («викладають») у таких соціальних мережах зроблені ними фотографії, відзняті відеоролики тощо, і такими користувачами можуть виступати, у тому числі, малолітні особи, які досягли 13 років. Такі дії є використанням відповідного об’єкта авторського права чи суміжних прав, а, відтак, становлять собою здійснення такими особами належних їм майнових прав інтелектуальної власності» [382, с. 197].

Тому вважаємо, що потребують удосконалення положення законодавства щодо правового регулювання розпорядження майновими правами інтелектуальної власності окремими суб’єктами – малолітніми особами, що зумовлено практичною ситуацією. Зокрема, навчальні заклади запрошують осіб від десяти-дванадцяти років навчатися основам комп’ютерних знань та програмування, внаслідок чого останні створюють об’єкти права інтелектуальної власності, а у заінтересованих сторін (батьків, викладачів,

потенційних замовників та користувачів результатами такої творчої діяльності) виникає питання щодо того, хто має майнові авторські права та хто може ними розпоряджатися.

Зокрема, зазначене зумовлює необхідність наділення осіб від десяти років додатковими правомочностями, що дасть можливість набувати не лише особистих немайнових, але й майнових прав інтелектуальної власності. Також виділення цієї групи осіб (від десяти до чотирнадцяти) у межах малолітніх забезпечить цим особам можливість бути безпосередніми активними учасниками більш ширшого кола майнових відносин, зокрема, відносин з надання освітніх послуг.

З метою забезпечення найкращого захисту прав зазначених осіб, пропонується до переліку правомочностей додати також «можливість звернутися по безоплатну правову допомогу з метою захисту своїх суб'єктивних прав та інтересів» і надати таке право з десяти років. А з шести років особа має право на психологічну допомогу (наприклад, допомогу шкільного психолога). Тому пропонується доповнити частину 1 статті 31 ЦК України пунктом 3 такого змісту: «звертатися по безоплатну правову допомогу з метою захисту своїх суб'єктивних прав та інтересів»).

Ідею необхідності розширення можливостей малолітніх осіб у сучасних цивільних правовідносинах, удосконалення вимоги законодавства щодо встановлення мінімального віку набуття часткової дієздатності, розширення обсягу правочиноздатності малолітніх осіб, а також надання їм можливості самостійно звертатися по безоплатну правову допомогу з метою захисту своїх суб'єктивних прав та інтересів, зокрема й цивільних, висловлює і М.О. Стефанчук [294, с. 51-533]. Разом з тим, не з усіма пропозиціями автора можна погодитися [294, с. 53].

Враховуючи сучасний розвиток інформаційного суспільства, реалії сьогодення (початок навчання в школі з шести років; передбачення безкоштовного проїзду дітям до шести років; розповсюдженість сфери послуг, зокрема, через мережу Інтернет; надання деякими банками (зокрема, Монобанк,

Приватбанк) можливості оформити на особу віком від шести років окрему карту тощо) дають можливість укладати правочини вже шестирічним особам.

Йдеться у літературі й про те, що «підлітковий вік – хороший час, щоб почати ознайомлюватися з базовими принципами економіки, акціями, депозитами, дивідендами.» [355] Цікавим, тут, зокрема, є питання щодо того, зі скількох років можна почати торгувати на біржі та заробляти свої перші гроші самостійно. Особи до чотирнадцяти років – не можуть здійснювати операції, торгувати на біржі та розпоряджатися своїми акціями, за них це можуть робити тільки батьки або опікуни з дозволу органів опіки та піклування: особи ж з чотирнадцяти до вісімнадцяти років - можуть самостійно відкрити брокерський рахунок і здійснювати операції, але тільки з обов'язковим письмовим дозволом від батьків або опікуна. Навіть отримавши паспорт, неповнолітні громадяни не є платоспроможними. Крім того, будь-які інвестиції пов'язані з ризиками, тому інвестори повинні повністю нести майнову відповідальність за будь-які свої рішення, зокрема й невдалі.

І тут виникає ще дещо, що не зовсім залежить від маленького трейдера. Як компанії і брокери його сприймають? Далеко не кожне агентство та компанія захоче укласти договір на надання послуг або продати школяреві/студенту свої акції. Крім комісії, заробіток брокера залежить і від кількості акцій на руках трейдера, а великим корпораціям часто не хочеться морочитися з продажем малих часток акцій. Перебуваючи на початку шляху, маленькі інвестори ще не мають великого капіталу, і обсяг їхнього брокерського рахунку буде обмежений невеликими грошима або стипендією. Найчастіше, дотримуючись порад дорослих наставників, підлітки можуть придбати по одній акції різних компаній, досліджуючи і навчаючись на цьому, а значить, не становлять для великих учасників торгівлі належного інтересу та цінності. Іншими словами, для брокерів і корпорацій вигоди мало, а головного болю і узгоджень багато [355].

Майбутні трейдери поки не приймають самостійних рішень, але разом з дорослими вони можуть обговорювати компанії, інвестиції, вчитися робити щось нове і мислити стратегічно.

Крім цього, розширюється коло правочинів, які мають право укладати особи у мережі Інтернет, вже з 13 років. Так, наприклад, у 2019 році Amazon запустив програму Amazon for Teens, яка дозволить підліткам від 13 до 17 років мати власний обліковий запис і здійснювати покупки онлайн, пише retailers.ua з посиланням на Retail Gazette.

«Amazon for Teens дозволить підліткам створити окремий особистий аккаунт на Amazon, пов'язаний з обліковим записом їхніх батьків, які можуть схвалювати або відхиляти транзакції. Також батьки мають право встановити ліміт на витрати, за яким замовлення будуть підтверджуватися автоматично. Молоді люди можуть «переглядати, читати рекомендації та розміщувати замовлення самостійно», повідомляє Amazon. Щойно замовлення буде розміщене в обліковому записі Amazon Teen, підключений обліковий запис одного з батьків отримає повідомлення, в якому буде запропоновано схвалити або відхилити замовлення.» [5]

«Підлітки можуть насолоджуватися Prime Shipping, дивитися онлайн тисячі фільмів і телепередач, користуючись сервісом Prime Video, а також отримувати безкоштовні ігрові лоти з Twitch Prime», – йдеться на сайті Amazon. [5]

Зазначене зумовлює необхідність внесення відповідних змін до ЦК України, зокрема, більш детального поділу на додаткові категорії зазначеної групи осіб з визнанням повністю недієздатними особами дітей до шести років. Отже, пропонується виділити додатково такі категорії: 1) від народження до шести років – повністю недієздатні; 2) від шести до десяти років – особи, які можуть самостійно звертатися про надання психологічної допомоги; мають право укладати правочини за допомогою персональної банківської картки під контролем батьків; 3) від десяти до чотирнадцяти років – особи, які можуть самостійно здійснювати майнові права інтелектуальної власності, звертатися по

безоплатну правову допомогу; бути безпосередніми активними учасниками деяких, повязаних з начанням або іншим особистісним зростанням, майнових відносин, зокрема, відносин з надання освітніх послуг.

Тому пропонується сформулювати частину 1 статті 31 ЦК України наступним чином:

«1. Фізичні особи, які не досягли чотирнадцяти років (малолітні особи), поділяються на категорії:

1) від народження до шести років: повністю недієздатні, не мають права самостійно вчиняти будь-які правочини;

2) від шести до десяти років: мають право:

а) самостійно вчиняти дрібні побутові правочини.

Правочин вважається дрібним побутовим, якщо він задовольняє побутові потреби особи, відповідає її фізичному, духовному чи соціальному розвитку та стосується предмета, який має невисоку вартість;

б) здійснювати особисті немайнові права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом;

в) самостійно звертатися про надання психологічної допомоги;

г) укладати правочини за допомогою персональної банківської картки під контролем батьків;

3) від десяти до чотирнадцяти років: крім правочинів, передбачених п. 2 цієї статті Кодексу, мають право:

а) самостійно здійснювати майнові права інтелектуальної власності;

б) звертатися по безоплатну правову допомогу;

в) бути безпосередніми активними учасниками деяких, повязаних з начанням або іншим особистісним зростанням, майнових відносин, зокрема, відносин з надання освітніх послуг.»

Крім цього, вважається доцільним розробити на законодавчому рівні категорію «цифрових прав дитини» з визначенням їх обсягу відповідно до кожної вікової групи. Пропонуємо під «цифровими правами дитини» розуміти її права майнового та немайнового характеру у мережі Інтернет, які полягають

у праві вільного доступу до мережі з урахуванням медичних та психологічних рекомендацій і обмежень відповідно до віку; праві вільного висловлювання своїх думок у мережі; у праві на інформацію відповідно до віку; у праві на приватність у мережі; у праві на безпеку у мережі; у праві здійснення правочинів з метою навчання, заробітку тощо.

Слід зазначити, що 18 січня 2021 року Міністерство цифрової трансформації України опублікувало проєкт розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції з розвитку цифрових прав дітей та затвердження плану заходів з її реалізації» [229] для громадського обговорення. Цей документ є продовженням роботи Мінцифри над темою захисту дітей у цифровому середовищі, розпочатому у 2020 році.

Метою Концепції визначається «забезпечення прав і свобод дитини, розвиток цифрових прав дитини у контексті ризиків здоров'ю, а також експлуатації і зловживань у цифровому середовищі. Такими ризиками, що не надто відрізняються від попереднього проекту Стратегії, визнаються сексуальна експлуатація та насильство над дітьми (СЕНД), кібергрумінг (домагання у сексуальних цілях або для цілей торгівлі людьми), принизливе стереотипне ставлення та надмірна сексуалізація дітей, заклики до насильства та нанесення собі ушкоджень, контент, що принижує людську гідність та містить мову ворожнечі, порнографічний контент, кібербулінг та використання персональних даних дитини в комерційних цілях» [181].

Окремою проблемою є вільний доступ до такої інформації, яка пропагує антисоціальну поведінку, що може спричинити протиправну поведінку неповнолітнього (вступ до різного роду злочинних угрупувань, створення заборонених виробів тощо). Непоодинокими є випадки, коли діти стають жертвами цілих злочинних угрупувань, на меті яких є маніпуляція дітьми та доведення їх до самогубства. Дані угрупування вивчають сторінки з соціальних мереж осіб даної вікової категорії та обирають дітей із певними депресивними нахилами, які відображаються у їхніх профілях, фотографіях тощо. Загальновідомі ігри «синій кит, тихий дон, море китів» і т.ін. довели існуючу

проблему значного впливу інтернет-спілкування на психіку дитини та неготовність суспільства і держави її вирішувати. Також такого роду групи можуть вимагати від дитини вчинити певні дії, купити певні предмети тощо, з метою завдання шкоди собі або ж оточуючим.

Порушення особистих немайнових прав шляхом викладання на telegram-каналах або просто у вільний доступ фото та відео психічного та фізичного насилля однолітків (побиття, фото провокаційного характеру внаслідок нетверезого стану) тощо також може мати жахливі наслідки, в тому числі самогубство. Відомі випадки розповсюдження провокаційної інформації про малолітніх та неповнолітніх осіб за допомогою спеціально створених telegram-каналів [20], на чому організатори ще й намагаються заробити кошти. Результати публікації та розповсюдження інформації такого характеру важко передбачити. Це можуть бути психічні розлади дітей, депресія, бажання покінчити життя самогубством або ж навпаки – гнів та помста тощо, що може спричинити вчинення правочинів з метою покупки.

З даного приводу спеціалісти (представники американського IT-стартапу Bark та правоохоронця) на підставі проведеного експерименту стверджують, що досвідченому маніпулятору достатньо вісімнадцять хвилин, щоб спонукати дитину надіслати свої інтимні селфі. Як наслідок, починається шантаж, погрози, вимагання нових фото або ж навіть зустрічей офлайн, вимагання грошей тощо. Статистика Міністерства цифрової трансформації України підтверджує такі дані, що підтверджується скрінами реальних переписок дорослих зловмисників із дітьми. Статистика американської організації THOR надає такі дані: 62 % дітей слухаються зловмисників, а у 68 % випадків вимоги лише збільшуються. У дітей починають вимагати гроші чи навіть зустрічі. [60]

Нині є вже доведеним факт залежності осіб від комп’ютерних ігор, Інтернету, онлайн-розваг. Особливої уваги потребує регулювання цих питань, де користувачем даного контенту є малолітні й неповнолітні особи, яким набагато важче протистояти спокусі використовувати он-лайн середовище для спілкування, ігор, розваг тощо. Діти віком від восьми до чотирнадцяти років

проводять у мережі з метою «розваг та спілкування» приблизно третину свого вільного часу. Також велика кількість осіб самостійно витрачають гроші, які вони отримують від батьків або інших дорослих, на розваги в Інтернеті, поповнюючи рахунки на телефонах, в Інтернеті тощо, або ж батьки самі здійснюють такі оплати [294, с. 52]. Разом з тим, більшість дорослих не знають, який саме контент споживають діти, що спричинено не лише неувагою до інтересів дитини, а частіше – відсутністю часу внаслідок складного матеріального становища сімей, необхідністю працювати (іноді на декількох роботах) аби забезпечити сім'ю всім необхідним.

До основи багатьох інтернет-ігор, сайтів покладено отримання їх провайдерами від користувачів прямого або «прихованого» грошового прибутку шляхом надання можливості гравцям переваг за умови придбання додаткових функцій або розширення існуючих. Це спричиняє бажання малолітніх та неповнолітніх осіб вчинити правочини щодо такого придбання, що можливо за умови перерахування готівки на певні рахунки (можуть здійснюватися за допомогою банківської картки, мобільного телефону, платіжного терміналу, електронних грошей тощо). Висунута провайдером онлайн-послуг публічна оферта до необмеженого кола осіб не містить вікових обмежень або ж вони окреслені формально (фактичного контролю за їх дотриманням не здійснюється). [294, с. 53]

Фахівці називають надмірне захоплення азартними мережевими іграми, віртуальними казино онлайн-гемблінгом. Крім того, вже сформувалась і поинає досліджуватися така залежність неповнолітніх осіб, як кібероніоманія, тобто, неконтрольовані покупки в інтернет-магазинах, без необхідності їх придбання та урахування власних фінансових можливостей, постійна участь в онлайн-аукціонах [87].

Досить часто діти витрачають кошти, зароблені самостійно або отримані у дарунок чи на «карманні» витрати. Також мають місце випадки, коли особи, які не досягли чотирнадцятирічного віку, вже працюють (кіноіндустрія, цирк

тощо), і також фактично можуть вільно витрачати зароблене. Тому фактично має місце розширення часткової дієздатності малолітніх осіб.

Щодо працевлаштування неповнолітніх в Інтернеті, існує багато способів це зробити і отримати легальний заробіток. У літературі зазначається, що школярі та студенти, які не досягли повноліття, часто не мають власного доходу і далекі від фінансової незалежності. Раніше єдиним варіантом виправити ситуацію й заробити перші гроші були підробітки на період літніх або зимових канікул. Але тепер заробіток для неповнолітніх став доступніший – вони можуть заробляти в Інтернеті в будь-який час року.

Загалом пропонується три популярних способи заробити в соціальних мережах. Варіант №1: Виконання завдань за допомогою спеціальних сайтів або додатків. Варіант №2: Розкрутка і перепродаж сторінок у соціальних мережах. Зараз рідко можна зустріти людину, у якої не було б зареєстрованого аккаунта хоча б в одній із соціальних мереж. Деякі люди реєструють профілі заради розваги, інші – для роботи. Варіант №3: Створення власного блогу. Ні для кого не секрет, що до числа найприбутковіших професій у соціальних мережах відноситься блогінг. Він передбачає створення та ведення блогу, де ви будете розповідати про своє життя, захоплення, досягнення і т.ін. Вести блог можна про що завгодно – модні тенденції, новинки техніки і електроніки, комп'ютерні ігри, робота для неповнолітніх, домашні тварини, кулінарія та багато іншого [44].

Великий вплив на остаточне рішення вчинити той чи інший правочин має реклама відповідного товару, роботи, послуги або ж надсилання комерційних електронних повідомлень. В умовах використання Інтернету роль реклами з кожним днем набуває все більшого значення. Застосування відповідних технологій дає змогу кожному користувачу мережі рекламувати товари, які вже були предметом інтересу даної особи (результати аналізу запитів, відвідування сайтів тощо), що має назву «контекстна реклама». Разом з тим, такого роду реклама не враховує можливість користування одним і тим же гаджетом різними членами родини, в тому числі неповнолітніми та малолітніми особами,

де реакція останніх може бути непередбачуваною. Малолітні та неповнолітні особи, які мають ще не сформовану психіку, не можуть розсудливо відділяти раціональне від «інформаційного сміття» та бажають «змагатися» з однолітками, якось виділитися або ж просто «хочуть те, що є в рекламі», внаслідок чого намагаються вчинити правочини, на які батьки або інші законні представники ніколи б не дали згоди. Зокрема, на практиці є випадки вчинення правочинів дітьми на досить значні суми (наприклад, розпорядження коштами, подарованими на день народження), або обмін дорогими речами, на які не надано дозволу (погодження) законних представників, і які фактично є недійсними. [389]

Дуже важливого значення у цьому контексті набуває питання обмеження реклами в Інтернеті, яка розрахована саме на цю вікову групу. Так, Інтернет для рекламодавців є ефективним способом впливу на дітей і молодь, а тому багато товарів, які вони обожнюють, рекламуються в Інтернеті. Однак, спрямований на дітей маркетинг регулюється законодавством. Зокрема, маркетинг, спрямований на дітей та молодь, оцінюється та регулюється більш суворо, ніж маркетинг, спрямований на дорослих, оскільки неповнолітні піддаються впливу маркетингу більше, ніж дорослі. Закон України «Про рекламу» містить низку вимог щодо маркетингу, спрямованого на неповнолітніх. Так у ст. 20 міститься імперативна норма «Реклама і діти», що забороняє «використовувати в рекламі зображення дітей, які споживають або використовують продукцію, призначену тільки для дорослих чи заборонену для придбання або споживання неповнолітніми. Реклама не повинна підривати авторитет батьків, опікунів, піклувальників, педагогів та довіру до них. Реклама не має містити закликів до дітей придбати продукцію. У рекламі не повинно бути навіть іграшкової зброї, вибухових пристроїв» [227].

Крім цього, реклама не повинна вказувати на можливість придбання рекламованого товару, розрахованого переважно на дітей, кожною сім’єю без урахування можливостей її бюджету; створювати у дітей враження, що володіння рекламованою продукцією дає їм перевагу над іншими дітьми.

Прямий маркетинг через електронну пошту або SMS дозволено лише за попередньої згоди людини, якій направляються рекламні повідомлення. Коли дитина надає особисту інформацію, щоб взяти участь в інтернет-змаганні, вона може необережно дати згоду на прямий маркетинг.

Існує в мережі Інтернет також низка служб, за які треба платити та на яких можна здійснювати покупки он-лайн. Слід пам'ятати, що будь-які покупки, які здійснюються через Інтернет або мобільний телефон, мають здійснюватися дорослим чи бути ухвалені ним.

Для того, щоб убезпечити дітей від укладення небажаних правочинів науковці пропонують вдатися до наступних дій:

«- Погодити з дитиною правила інтернет-шопінгу.

- Звернутися до свого оператора з проханням встановити на мобільному телефоні дитини необхідне блокування або ліміти витрат на розмови та SMS.

- Створити для себе і дітей сімейну адресу електронної пошти, яку вони можуть використовувати, якщо хочуть купити щось он-лайн» [88].

Отже, з одного боку, інформатизація суспільства спричинила ситуацію, в якій фактичний обсяг дієздатності малолітніх та неповнолітніх осіб є ширшим, ніж закріплений законодавчо. Разом з тим, порушень прав і законних інтересів та зловживань у сфері вчинення правочинів такими особами також значно більше, що спричинено, зокрема, особливостями їх вчинення в Інтернеті. До речі, учасники відносин у мережі Інтернет самі застосовують необхідні засоби для зниження ризиків використання їх послуг неповнолітніми особами. Так, наприклад, на сайті готелю «Моцарт» зроблене окреме застереження про те, які особи можуть ним користуватися з метою отримання платних послуг. Зокрема зазначено, що «Сайт доступний до використання тільки фізичними і юридичними особами, які мають дієздатність і здатні укладати угоди та нести відповідні обов'язки відповідно до застосовного законодавства. Використання послуг цього Сайту недопустимо неповнолітніми. Використовуючи цей Сайт, при резервуванні номерів готелів ви гарантуєте, що вам більше вісімнадцяти (18) років. Якщо вам немає вісімнадцяти років, з питань

резервування номерів готелю ви можете безпосередньо зв'язатися з Адміністратором готелю. Попереджаємо вас, що зловживання засобами і сервісами бронювання і резервації номерів на цьому Сайті може призвести до того, що вам буде відмовлено в доступі до цих послуг» [318].

Унаслідок своєї психічної незрілості неповнолітніх та малолітніх осіб, бажання змагатися в якихось речах з однолітками, якось виділитися чи взагалі покарати образника (наприклад, придбання хімічних речовин, які не заборонені у вільному обігу але можуть нанести значної шкоди здоров'ю, життю людей за умови неправильного використання тощо) на практиці можуть виникнути проблеми щодо визнання правочину дійсним, запобігання порушення прав та інтересів інших осіб тощо.

Таким чином, можна констатувати, що проблема забезпечення ефективності правового регулювання відносин в Інтернеті виникає не лише внаслідок відсутності систематизованого та узгодженого законодавства, а й в об'єктивних особливостях та закономірностях функціонування самого Інтернету. Фактична неможливість законного притягнення до юридичної відповідальності правопорушників, які діють в Інтернеті, зумовлює майже безмежну свободу дій, яку нині можна спостерігати у віртуальному кіберпросторі. [142]

Зазначене зумовлює необхідність розширення кола інформаційно-комунікативних відносин, що мають підпадати під правове регулювання, особливо стосовно проблем правового регулювання інформаційного обігу та комунікації у мережі Інтернет, до якої долучаються діти вже навіть з дошкільного віку.

Позитивним є міжнародний досвід вирішення цього питання на нормативно-правовому рівні шляхом прийняття Модельного закону «Про захист дітей від інформації, що завдає шкоду їх здоров'ю та розвитку» [217], де встановлено правові та організаційні основи державної політики і міжнародного співробітництва держав – учасниць СНД у сфері забезпечення інформаційної безпеки дітей з урахуванням загальновизнаних принципів і норм

міжнародного права, в тому числі закріплених в Конвенції ООН про права дитини [128] та Модельному законі держав – учасниць СНД «Про основні гарантії прав дитини в державі» [176].

Також в 2018 році Рада Європи прийняла Рекомендацію CM/Rec(2018)7 «Про принципи дотримання, захисту та реалізації прав дитини в цифровому середовищі», яка містить вказівки щодо необхідності розроблення, втілення і моніторингу державами-членами Ради Європи комплексного стратегічного й скоординованого підходу, а також узгоджених дій і ефективної співпраці на національному та міжнародному рівнях щодо поваги, захисту та реалізації прав дитини в цифровому середовищі [238].

В Україні ж було затверджено Національну стратегію із захисту дітей в цифровому середовищі на період до 2025 року, яка має досить амбітні плани та очікувані результати щодо її реалізації. [170].

Тому необхідним є комплексний підхід. З одного боку – розширення обсягів дієздатності малолітніх та неповнолітніх осіб (у тому числі уточнення вікових меж для кожної з категорій зазначених осіб), з іншого – використання технологій, які б дали можливість дотримуватися закріплених обмежень щодо вчинення тих чи інших правочинів, максимально об’єктивно висвітлювали інформацію щодо ідентифікації особи, вираження її волі, давали можливість захистити права дітей від порушень. [389]

Одним із таких рішень може стати використання технології блокчейн, яка вже використовується у багатьох країнах світу та набуває все більшої популярності. Слушним тут є і пропозиція про динамічне використання блокчейну та смарт-контрактів**,** яку висуває І.В. Давидова [69; 70].

У контексті вищезазначеного погоджуємося з І.В. Давидовою, яка підкреслює наявність нині таких проблем у питаннях вчинення правочинів за допомогою інформаційних технологій як недостатнє правове регулювання, неготовність користувачів (як фінансова, так і моральна) повністю перейти на використання електронного документообігу, фактично – недовіра людей до техніки (краще – мати паперову копію, зняти заробітну плату з картки тощо);

недостатнє технічне забезпечення та фінансування закупівлі необхідного обладнання в деяких районах та містах, відсутність достатньої кількості кваліфікованих фахівців (зокрема які могли б забезпечити безболісний перехід суспільства на новітні технології у всіх без винятку куточках країни), неможливість стовідсотково гарантувати дотримання вимог закону (закрема, щодо обсягу дієздатності особи при вчиненні правочину), відсутність впевненості в захищеності системи (кібербезпека), неврегульовані питання щодо спадкування «віртуального майна» тощо [74, с. 197-199].

Разом з тим, максимальне використання цифрових технологій, перехід від традиційної до електронної форми оформлення більшості дій правового характеру, зокрема, і вчинення правочинів, є неминучим в умовах розвитку інформаційного суспільства. Набуває розповсюдження і використання штучного інтелекту, не поодиноке використання на практиці технології блокчейну та програм типу смарт-контракт тощо. Все це зумовлює необхідність вироблення єдного підходу законодавця та практики щодо вирішення проблем, які виникають на практиці, удосконалення законодавства, розвиток матеріально-технічної бази, забезпечення доступності використання таких технологій усім учасникам правовідносин тощо.

Крім зазначених вище факторів, які спонукають до висновку про необхідність законодавчого закріплення уточненого обсягу правомочностей малолітніх осіб, важливою є й законодавча ініціатива, подана до розгляду Верховній Раді України 27.12.2019 р. Даним проектом Закону пропонується ввести в законодавство України термін «підліток» (якою пропонується вважати особу від десяти до вісімнадцяти років) та передбачити державне сприяння соціальному становленню підлітків; розширити правомочності неповнолітніх осіб (зокрема, надати права неповнолітнім у доступі до інформації про стан свого здоров'я; надати право неповнолітнім самостійно укладати та виконувати правочини, пов'язані з наданням послуг з медичного обслуговування) [207]. І хоча зазначений законопроект не був підтриманий уповноваженим Президента України з прав дитини та Національною асоціацією адвокатів України при

розгляді та був відправлений на доопрацювання, члени Комітету з питань гуманітарної та інформаційної політики в цілому підтримують необхідність вдосконалення порядку реалізації неповнолітніми прав у сфері охорони здоров'я, про що зазначено у висновку Комітету [207]. Навколо даного документа точилося чимало дискусій, у тому числі і в соцмережах, про доцільність розширення правомочностей малолітніх та неповнолітніх осіб. Звісно, в тому вигляді, в якому вони були сформульовані, викликають більше питань, ніж відповідей, особливо стосовно надання права неповнолітнім самостійно укладати та виконувати правочини, пов'язані з наданням послуг з медичного обслуговування. Дане формулювання є занадто загальним, незрозумілим та не містить конкретних роз'яснень, переліку таких правочинів тощо. Однак, можна зробити висновок, що віднесення до «підлітків» осіб віком саме з десяти років є досить логічним (потребує лише уточнення обсяг правомочностей даної категорії осіб, також виникає питання щодо співвідношення категорій «малолітня особа», «неповнолітня особа» та «підліток», адже фактично остання категорія включає частину осіб першої категорії і частину другої). Очевидно, необхідним є перегляд найменувань відповідних категорій осіб. Так, наприклад, можна ввести ще поняття «діти» для вікової групи до десяти років.

Враховуючи те, що чинне законодавство не передбачає можливості вчинення малолітніми особами будь-яких правочинів для забезпечення свого розвитку, навчання тощо, окрім дрібних побутових, такі правочини вчиняють батьки (усиновлювачі) або опікуни. Останні повинні діяти в інтересах дітей, оскільки батьківські права не можуть здійснюватися всупереч інтересам дитини (п. 2 ст. 155 СК України [277]; п. 3 ст. 67 ЦК України [349]). Важливу роль у даному випадку відіграють і органи опіки та піклування, які мають надавати дозвіл на вчинення деяких видів правочинів законними представниками, зокрема, якщо це стосується розпорядження майном. Таке представлення інтересів дитини пояснюється відсутністю у малолітніх осіб відповідного рівня

розумової зрілості, що надало б можливість усвідомлювати значення вчинених ними дій.

На відміну від кола правочинів, які можуть вчиняти малолітні особи, неповнолітні особи мають значно більші межі правочиноздатності. Зокрема, останні мають право: 1) вчиняти правочини, передбачені ст. 31 ЦК України; 2) самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією або іншими доходами; 3) самостійно здійснювати права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом; 4) самостійно укладати договір банківського вкладу (рахунку) та розпоряджатися вкладом, внесеним нею на своє ім'я (грошовими коштами на рахунку); 5) бути учасником (засновником) юридичних осіб, якщо це не заборонено законом або установчими документами юридичної особи.

Інші ж правочини неповнолітні особи можуть вчиняти або ж за згодою батьків (усиновлювачів) або піклувальників; або ж якщо правочин знаходиться поза межами цивільної дієздатності неповнолітньої особи, але згодом був схвалений її батьками (усиновлювачами), або одним з них, з ким вона проживає, або піклувальниками (ч. 1 ст. 222 ЦК України), будуть вважатися дійсними. [349] Це питання детально буде розглянуто в одному з наступних підрозділів.

Охарактеризуємо більш детально названі правочини, які неповнолітня особа має право вчиняти самостійно. Розуміння категорії «дрібний побутовий правочин» досить детально розглянуто вище. Разом з тим, коли мова йде про укладення «дрібного побутового правочину» неповнолітньою особою, то він буде досить сильно відрізнятися від правочину з аналогічною назвою, укладеного малолітньою особою. Це пояснюється тим, що сам вік неповнолітньої особи тягне якісну зміну трактування поняття «дрібного побутового правочину», адже такі особи порівняно з малолітніми мають інший рівень фізичного, духовного та соціального розвитку, інші «побутові» потреби тощо. [305, с. 99]

Проаналізуємо судову практику з даного питання. Рішенням Вінницького міського суду відмовлено у задоволення позову про встановлення нікчемності правочину. Комплексний аналіз судом позовних вимог (визнання недійсним кредитного договору в розмірі 250 грн. зі сплатою відсотків за користування кредитом в розмірі 36% річних на суму залишку заборгованості, де позивач посилається на те, що на момент укладення він був неповнолітнім і не мав необхідного обсягу дієздатності) та положень цивільного законодавства дав можливість зробити висновок, що позивач, будучи студентом, на момент вчинення правочину (отримання кредитної картки) мав дохід, який дозволяв укласти зазначений кредитний договір, який у даному випадку не виходить за межі дрібного побутового правочину. Унаслідок зазначеного укладення даного договору не потребує подальшої згоди батьків. [249]

Разом з тим, при отриманні кредитів може бути й протилежна ситуація, коли сума кредиту та умови його отримання (зокрема, розмір відсоткової ставки) не дають можливість говорити про «дрібний» правочин.

Так, Іванова Т. звернулася до суду з позовом до ТзОВ «Споживчий центр» про визнання кредитного договору недійсним, який було задоволено. З аналізу справи випливає, що між неповнолітньою дочкою позивачки Петровою Л. та ТОВ «Споживчий Центр» був укладений кредитний договір на суму 3000 грн. зі сплатою відсотків у розмірі 840 грн. за 14 днів користування кредитом. На момент укладення кредитного договору Петрова Л. була неповнолітньою (16-річного віку) та проживала разом із позивачкою, перебувала на її утриманні. Також позивачка вказала, що не схвалювала вчинення дочкою вказаного правочину. Посилання ж ТОВ «Споживчий Центр» на те, що укладення між сторонами оспорюваного кредитного договору не виходить за межі дрібного побутового правочину судом були оцінені критично з огляду на отриману суму кредиту, розмір відсотків, неповноліття Петрової Л., а також складності змісту кредитних правовідносин, у тому числі, що стосується наслідків невиконання чи неналежного виконання позичальником своїх зобов`язань за договором, укладення кредитного договору, що у сукупності не можна віднести до

дрібного побутового правочину. Також матеріали справи не містять жодних доказів, які б свідчили про наступне схвалення батьками Петрової Л. даного оспорюваного правочину. На підставі викладеного, суд прийшов до висновку про наявність підстав для задоволення позову. [255]

У даному контексті цікавим є й наступний приклад. До суду з позовом звернулись Петрова Т. й Іванова К., які вказали, що Іванова К., будучи неповнолітньою, уклала договір з відповідачем про надання послуг фітнесу на загальну суму 1300 грн., яку сплатила, але послуг не отримала та взагалі не мала дієздатності для укладення такого договору, у зв'язку з чим просили договір, укладений між Івановою К. та приватним підприємцем – визнати недійсним, зобов'язати відповідача повернути Івановій К. одержані від неї за вищезазначеним договором кошти в сумі 1300 грн. Суд вивчив матеріали справи і прийшов до висновку, що правочин вчинено було неповнолітньою особою (на момент укладення правочину 15 років) за межами її цивільної дієздатності, він не схвалений опікуном дитини, а тому має бути визнаний недійсним. Також судом визначено стягнути з фізичної особи – підприємця на користь Іванової К. в порядку реституції 1300 грн.

Дане судове рішення обґрунтоване тим, що: 1) Петрова Т. рішенням суду призначена опікуном Іванової К.; 2) статтею 13 Закону України «Про Державний бюджет на 2012 рік» встановлено на 2012 рік мінімальну заробітну плату у місячному розмірі з 1 січня в сумі 1073 гривні, що не дозволяє віднести зазначений правочин до дрібних побутових, а окремого дозволу на його вчинення (що вимагається ч. 2 ст. 32 ЦК України) надано не було.[263]

Важливим є право неповнолітньої особи самостійно розпоряджатися своїм заробітком та іншим доходом, де під іншими доходами може розумітися винагорода за виконання цивільно-правових договорів, доходи від підприємницької діяльності, доходи від участі у діяльності юридичних осіб, доходи від реалізації майна чи від його використання, а також усі інші доходи, які не є заробітною платою чи стипендію, є особистим доходом неповнолітнього у грошовій формі [351, с. 488]. Однак, самостійно

розпоряджатися такими доходами неповнолітня особа має право не у будь-який спосіб, а лише у межах дій, передбачених ст. 31, п.п. 2-4 ч. 1 ст. 32 ЦК України, тобто використати зароблені кошти при укладенні не будь-якого правочину, а лише такого, який дана особа має право вчинити відповідно до законодавства.

Також законодавством дозволено неповнолітнім особам відкривати поточні і вкладні (депозитні) рахунки, зокрема для здійснення підприємницької, незалежної професійної діяльності та для власних потреб. Відповідно до пункту 7.4. Інструкції [215], неповнолітня особа має право самостійно розпоряджатися внесеними нею коштами на рахунок, відкритий нею на своє ім'я, а також заробітною платою (заробітком), стипендією або іншими доходами, що надходять на її рахунок. Неповнолітня особа розпоряджається коштами, внесеними на її поточний рахунок будь-якою іншою особою, за згодою органу опіки та піклування та батьків (усиновителів) або піклувальників. Отже, якщо неповнолітня особа уклала договір про розпорядження своїми майновими правами інтелектуальної власності, вона має право відкрити рахунок для зарахування оплати за цим договором та самостійно розпоряджатися такими коштами [282, с. 72].

Важливою правомочністю для неповнолітньої особи є можливість самостійно здійснювати права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняється законом, під чим мається на увазі самостійне використання особою як особистих немайнових прав інтелектуальної власності, закріплених у ст. 423 ЦК України, так і майнових прав інтелектуальної власності, закріплених у ст. 424 ЦК України. Тобто, дані особи мають право самостійно укладати, наприклад, авторські договори. І хоч таке право закріплено законодавчо, деякі автори з метою ефективної охорони інтересів осіб, які здійснюють правочини з неповнолітніми, наполягають на обов'язковому отриманні дозволу законних представників неповнолітніх осіб при вчиненні авторського договору [83, с. 195], з чим не можна погодитись.

О.І. Харитонова зазначає з цього приводу, що «згідно частини першої ст. 32 ЦК України неповна цивільна дієздатність фізичної особи у віці від

чотирнадцяти до вісімнадцяти років, крім правочинів, передбачених ст. 31 ЦК України має право, зокрема, самостійно здійснювати права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом. Оцінюючи обсяг «авторської дієздатності» неповнолітніх осіб, можна зробити висновок, що вона настає у них, практично в повному обсязі.» [334, с. 185]

При цьому, однак, виникає питання, чи стосуються «авторської дієздатності» неповнолітніх (у тому числі, можливості для них розпорядження правами інтелектуальної власності шляхом укладення договорів та інших правочинів) обмеження, встановлені в інших частинах ст. 32 ЦК України, зокрема, вказівка частини другої цієї статті на те, що неповнолітня особа вчиняє інші правочини за згодою батьків (усиновлювачів) або піклувальників, вказівка частини четвертої цієї ж статті на те, що згода на вчинення неповнолітньою особою правочину має бути одержана також від органу опіки та піклування? Постановка цього питання видається виправданою, передусім, з практичних міркувань, оскільки розмір авторської винагороди, особливо у галузі суміжних прав, може бути досить значним, і немає гарантії, що, скажімо, п’ятнадцятирічний виконавець виявиться достатньо розважливим, щоб розпорядитися нею, не завдавши собі шкоди.

На думку О.І. Харитонової, слушною здається позиція, згідно якої доцільно розрізняти можливість для неповнолітньої особи «самостійно здійснювати права на результати інтелектуальної, творчої діяльності» і можливість для такої особи розпоряджатися доходами, які вона отримує в результаті реалізації зазначених прав.

Очевидно неповнолітня особа не може бути обмежена у здатності самостійно здійснювати права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом, оскільки це не передбачено Цивільним кодексом України. Вона має право розпоряджатися належними їй правами інтелектуальної власності як шляхом вчинення фактичних дій, так і шляхом укладення договорів та інших правочинів» [334, с. 186].

Отже, здійснення неповнолітньою особою прав на результати інтелектуальної, творчої діяльності, не може бути обмежене чи скасоване, хоча право розпорядження доходом, одержаним від їх використання, може бути обмежене або скасоване.

По-перше, у контексті даного дослідження виникає питання про можливість укладення такою особою авторського договору в електронній формі. Враховуючи, що договори про право використання творів мають укладатися в письмовій формі, приходимо до висновку, що вони можуть бути укладені і в електронній формі, але з урахуванням особливостей, притаманних цій формі (як, наприклад, особливості ідентифікації осіб тощо). Разом з тим, вчинення авторського договору з газетою, журналом тощо може відбуватися в усній формі (ч. 1 ст. 33 відповідного Закону [205]), що, з одного боку, – за умови відповідального та добросовісного ставлення сторін одна до одної значно полегшує роботу редакції (адже авторам простіше домовитися усно з редактором періодичного видання), а з іншого – є «ненадійним», оскільки відсутні гарантії сумлінного виконання умов договору, які обговорювалися, що спричиняє неможливість захисту порушених прав сторони такого договору у майбутньому [151, с. 57]. Така ситуація спричиняє деякі складності за умови укладення зазначеного договору з особами, які не досягли повноліття. Якщо від імені малолітньої особи такий договір вчиняє дорослий (законний представник), то неповнолітня особа може сама вчиняти такі правочини, і тут виникає питання щодо забезпечення законних прав та інтересів (особливо важко передбачити виконання норми щодо скороченої тривалості робочого часу неповнолітньої особи, недопущення роботи вночі (як, наприклад, за умови отримання ексклюзивного матеріалу), на шкідливих виробництвах (підготовка відповідних матеріалів може супроводжуватися виїздом на відповідний об’єкт тощо). Крім цього, використання усної форми договору може тягнути порушення визначення обсягу прав, який передається за договором, що зумовлено закріпленою у ст. 33 Закону України «Про авторське право і суміжні права», нормою: «усі майнові права на використання твору, які передаються за

авторським договором, мають бути у ньому визначені; майнові права, не зазначені в авторському договорі як передані суб'єктом авторського права, вважаються такими, що не передані, і зберігаються за ним». [205] Така ситуація може спричиняти досить значні порушення прав, адже довести погодженість конкретних умов усного договору на практиці майже не можливо. Тому важливо передбачити обов'язковість укладення авторського договору з газетою, журналом тощо лише у письмовій формі, притаманній для осіб, які не набули повнолітня.

Ще однією правомочністю неповнолітніх осіб є можливість бути учасником (засновником) юридичних осіб, якщо це не заборонено законом або установчими документами юридичної особи. На відміну від інших прав неповнолітніх, тут маємо застереження про те, що його здійснення може бути заборонено законом або установчими документами (наприклад, у деяких випадках законодавець передбачає необхідність обов'язкового досягнення особою вісімнадцяти років: членство в політичних партій [225]; засновництво громадських організацій [208] тощо). Також самі установчі документи юридичної особи можуть містити заборону щодо можливості неповнолітньої особи бути засновником товариства. Якщо ж ні в законодавстві, ні в установчих документах обмежень немає, неповнолітня особа самостійно робить вклад у статутний капітал товариства за рахунок свого заробітку, стипендії чи іншого доходу. Вклади до статутного капіталу за рахунок нерухомого майна, транспортних засобів неповнолітня особа робить за письмовою й нотаріально посвідченою згодою батьків, усиновлювачів, піклувальників і дозволом органу опіки та піклування. Така особа може набувати корпоративних прав з похідних підстав, наприклад, у разі придбання частки у статутному капіталі товариства, що не вимагає отримання дозволу органу опіки та піклування, оскільки такі правочини не підлягають нотаріальному посвідченню. Захист корпоративних прав неповнолітніх осіб здійснюється в юрисдикційній і неюрисдикційній формах. Зокрема, якщо мова йде про обов'язковий викуп акцій та вихід з

товариства, то діють норми сімейного законодавства щодо правил управління майном дитини [171, с. 44]

Разом з тим, навіть такий, на перший погляд, широкий перелік правомочностей неповнолітніх осіб не передбачає можливості самостійного вибору майбутньої професії, отримання освіти тощо. Дане питання потребує уточнення, особливо враховуючи можливість навчатися дистанційно, отримання освіти екстерном або навіть за кордоном.

Якщо мова йде саме про отримання освіти, то аналіз судової практики дає можливість зробити наступні висновки: за умови, коли особа-здобувач вищої освіти під час укладення договору про надання освітніх послуг із закладом освіти є неповнолітньою, законодавець передбачає необхідність отримання згоди батьків (усиновлювачів) або піклувальників (ст. 32 ЦК України) на укладення такого договору. Ця згода може бути підтверджена наявністю підпису одного з батьків (усиновлювачів) або піклувальника у відповідному договорі. Цікаво, що свідченням згоди на укладення договору про навчання суд визнав наявність в особовій справі у здобувачки копії паспортів її батьків. Прикладом тут може слугувати рішення Приморського районного суду м. Одеси, який дійшов висновку про те, що укладений договір про навчання між позивачкою Івановою Т. (якій на момент укладення договору було 17 років) та Одеським національним медичним університетом немає підстави визнавати недійсним, адже у матеріалах особової справи Іванової Т., яка зберігається в архіві відповідача, містяться копії паспортів батьків позивачки, що свідчить про обізнаність останніх про укладення їх донькою відповідної угоди, а сама позивачка, набувши повноліття продовжувала навчатись, тобто виконувала укладеного договору (що суд розцінює як згоду).[261]

Ця згода може бути підтверджена також шляхом аналізу сукупності наданих доказів у суді, коли робиться висновок про надання батьками (усиновлювачами) або опікунами згоди на укладення такого договору шляхом «мовчання». Підтвердження цьому знаходимо і в судовій практиці. Наприклад, Шевченківський районний суд м. Києва у справі про визнання недійсним

договору про навчання між Петренко В. та ДП «Національна атомна енергогенеруюча компанія «Енергоатом», Севастопольського національного університету ядерної енергії та промисловості прийшов до висновку, що укладений був укладений на користь позивача з метою навчання, мати позивача на момент укладення договору проживала з ним і не могла не знати про характер заняття сина в м. Севастополі пртягом чотирьох років його навчання, тому вважає, що правочин був схвалений його батьками, відповідно підстави, передбачені ч.1 ст. 215 ЦК України для визнання недійсним правочину відсутні. [265]

Також важливим є те, що суд на перше місце ставить саме збереження інтересів дитини, про що свідчить і наступний приклад. Рішенням Балаклійського районного суду Харківської області було відмовлено у задоволенні позову про визнання недійсним тристороннього договору про навчання та зазначено, що після досягнення повноліття, маючи повну цивільну дієздатність, позивач будь-яких претензій щодо недійсності договору не пред'являв та виконував його умови. Крім цього, він певний період часу відпрацював за направленням в Балаклійському ВП ГУНП. Всі учасники правочину бажали настання подій, викладених в оспорюваному договорі. Позивач був зарахований студентом Університету, навчався у цьому закладі, а після його завершення був працевлаштований, і певний час працював за направленням, тобто Університет та ГУ МВС України в Харківській області виконали свої зобов'язання за Договором про підготовку фахівця у вищому навчальному закладі МВС України. [247]

Отже, судом винесено рішення, з урахування того, що позивач після досягнення повноліття, маючи повну цивільну дієздатність, будь-яких претензій щодо недійсності договору не пред'являв та всі учасники правочину бажали настання подій, викладених в оспорюваному правочині.

Разом з тим, за умови відкриття кредитної лінії, яка передбачає повернення коштів закладу освіти, витрачених на навчання, суд слушно наголошує на тому, що для дійсності такого договору необхідним є отримання реальної згоди

батьків (усиновлювачів) або піклувальників, тобто має бути підтверджено документально отримання згоди.

У такому контексті цікавим є наступний приклад. Позов Одеського національного університету мені І.І. Мечникова до Петренко С. не було задоволено, враховуючи те, що: Петренко С. на момент підписання кредитної угоди було 16 років, вона була сиротою та мала опікуна, останній не був обізнаний про вчинення оспорюваного правочину. Із досягненням повноліття такий договір особисто із відповідачем не переукладався. Жодних дій на виконання договору в частині здійснення оплати за ним опікуном чи Петренко С. не вчинялось. [256]

У цій справі суд виносить рішення на користь колишньої студентки на підставі того, що із досягненням повноліття договір особисто із відповідачем не переукладався. Жодних дій на виконання договору в частині здійснення оплати за ним опікуном чи відповідачем не вчинялось.

Аналіз судової практики з даного питання свідчить про усталену позицію суду щодо неможливості визнання дійсними договорів про отримання кредиту на навчання, які були укладені без згоди на те батьків (усиновлювачів) чи опікунів. Так, рішенням Богодухівського районного суду Харківської області було відмовлено у задоволенні позову про стягнення з Іванова Л. на користь Університету заборгованості за цільовим пільговим державним кредитом для здобуття ним вищої освіти, враховуючи те, що договір було укладено з неповнолітньою особою без згоди на те батьків; в матеріалах справи відсутні відомості, про те, що батьки відповідача дізнались про вчинення даного правочину. [248]

Проведений аналіз дає підстави зробити висновок про досить усталену практику винесення судових рішень при розгляді питань щодо укладення договорів на отримання освітніх послуг на захист прав та інтересів неповнолітніх. Разом з тим, вбачається за доцільне законодавчо закріпити за неповнолітніми особами (особами, які досягли чотирнадцятирічного віку) право самостійно вибирати професію та самостійно укладати договори про

навчання із закладом освіти, за умови, що навчання здійснюється безоплатно (бюджетна форма).

Вважаємо, що за умови отримання освіти за кордоном згода батьків (усиновлювачів) або піклувальників також має бути підтверджена відповідним чином.

Підводячи підсумок, зазначимо, що неповнолітні особи мають досить значне коло можливостей щодо вчинення правочинів самостійно (порівняно з малолітньою особою), особливо в мережі Інтернет (адже вільний доступ до Інтернету є в більшості населених пунктів, як і технічна можливість вчинити сам правочин (зокрема, достатньо наявність смартфону, планшету, комп'ютера), а користуватися зазначеними пристроями особи починають (в основному) набагато раніше, ніж у чотирнадцять років. Однак існує і значна кількість обмежень, які передбачають необхідність отримання дозволу законних представників, або ж визнання такого правочину недійсним. Разом з тим, аналіз розвитку цивільних правовідносин, інформаційного суспільства, впровадження інформаційних технологій у повсякденне життя дає підстави говорити про те, що «де-факто» має місце розширення кола та можливостей вчинення правочинів неповнолітніми особами, що пояснюється активним використанням технологій, розширенням можливостей заробітку (в тому числі он-лайн) такої категорії осіб, а також спричинено спонуканням держави до переходу до використання цифрових технологій.

Одним із таких сервісів є портал Дія, на якому осіб, яким виповнилось чотирнадцять років, називають «майже дорослими». На цьому порталі міститься вся інформація щодо можливості отримання паспорту громадянина України та паспорту для виїзду за кордон, перелічені загальні та сімейні права, надана інформація щодо цивільної відповідальності та відповідальності за злочини тощо, а також надається можливість проходити різного роду безкоштовне навчання з цифрової грамотності та за умови успішного опанування курсу, отримати відповідний сертифікат. [310]

Отже, відповідно до визначеного поділу законодавцем дітей на малолітніх та неповнолітніх осіб різниться і обсяг правочиноздатності кожної групи осіб, що проявляється в сукупності тих дій, які зазначені особи можуть вчиняти самостійно, за згодою (дозволом) визначеного законодавцем кола осіб, та які взагалі не можуть бути вчинені малолітніми та неповнолітніми особами.

Дослідження наукових праць, законодавства та практики його застосування з даної тематики дає підстави для висновку щодо необхідності закріплення більш детальної (ніж існує нині) диференціації осіб віком до вісімнадцяти років на групи відповідно до обсягу дієздатності (власне, правочиноздатності), що має залежати від ступеня їх соціальної зрілості. Малолітніх осіб пропонується поділити на групи: від народження до шести років, від шести до десяти років, від десяти до чотирнадцяти років. Неповнолітніх осіб також можна поділити дві групи (від чотирнадцяти до шістнадцяти років та від шістнадцяти до вісімнадцяти років), що дасть можливість у межах кожної групи визначити можливість вчиняти ті чи інші правочини залежно від участі осіб у конкретних особистих немайнових та майнових правовідносинах з урахуванням основних механізмів спрямованої соціалізації особи.

2.3. Особливості порядку укладення правочинів малолітніми та неповнолітніми особами в мережі Інтернет

Швидкий розвиток інформаційного суспільства вже надав можливість оцінити такі його переваги як зручність електронного зв’язку, миттєвість передачі інформації та он-лайн спілкування (незалежно від відстані), що досить ефективно використовується як у приватних цілях (спілкування з родичами, друзями з інших міст, країн; проведення індивідуальних занять тощо), так і для ведення нарад, навчального процесу (як, наприклад, в умовах карантину [214] або ж за умови отримання освіти в он-лайн школі, на курсах тощо), здійсненні наукових заходів, веденні судового процесу, наданні медичних консультацій

тощо. Такий перелік розширюється щодня. Не є винятком і вчинення різного роду правочинів, починаючи із замовлення побутових товарів у мережі Інтернет і закінчуючи закупівлею великих партій товарів для промисловості, сільського господарства тощо.

Характеризуючи порядок вчинення малолітніми та неповнолітніми особами правочинів у мережі Інтернет, необхідно пам'ятати про те, що такі правочини, окрім загальних вимог щодо чинності (які висуваються до вчинення будь-якого правочину дієздатними особами і закріплені у ст. 203 ЦК України) та порядку укладення, мають і деякі особливості, на які варто звернути особливу увагу.

Зокрема, обов'язковою умовою дійсності будь-якого правочину є наявність у особи необхідного обсягу цивільної дієздатності. Як уже зазначалося, малолітні та неповнолітні особи мають різні обсяги дієздатності, зокрема, і правочиноздатності, а в умовах вчинення правочинів у мережі Інтернет актуалізуються питання щодо порядку встановлення наявності та підтвердженні необхідного обсягу дієздатності у таких осіб. Якщо при укладенні правочину офлайн підтвердження обсягу дієздатності може бути здійснено шляхом пред'явлення документа, який посвідчує особу (як, наприклад, за умови придбання тютюнових товарів тощо). В умовах же вчинення правочину в мережі Інтернет виникають складності з ідентифікацією його сторін, адже фізичної особи, яка може здійснювати дію не від свого імені, використовуючи електронні пристрої, паролі тощо іншої особи, може не мати необхідного обсягу дієздатності для вчинення певного правочину тощо.

Відповідно до п. 2 ст. 28 ЦК України фізична особа може використовувати псевдонім (вигадане ім'я) або діяти без зазначення імені, зокрема, це стосується інтернет-мереж, які допускають отримання доступу до наявних у ній інформаційних ресурсів без зазначення реального імені. Така ситуація автоматично ускладнює можливість ідентифікації суб'єктів в Інтернеті, зокрема покупця. Якщо ж умовою відпуску товару є пред'явлення документа з метою ідентифікації особи (наприклад, при отриманні товару в поштових відділеннях),

необхідно вказати свої справжні дані. В іншому випадку продавець жодним чином не може визначити обсяг дієздатності контрагента, що відповідно до чинного законодавства може бути підставою для притягнення до відповідальності саме продавця.

Разом з тим, продавець повинен вказати свої дані, однак досить складно перевірити достовірність такої інформації і простежити: дійсно дії здійснюються однією особою під одним і тим же ідентифікатором або ж під одним ідентифікатором діють кілька осіб. Таким чином можна стикнутися з шахраями, які продають неякісні товари, або взагалі беруть передплату і не направляють товар за адресою.

Ю.О. Патинка слушно зазначає, що «складність в ідентифікації сторони договору з використанням інтернет-мережі пов'язана не тільки з проблемою визначення, хто прийняв пропозицію (оферту), і чи має він необхідний обсяг дієздатності, який дає право вступати в договірні відносини, а й з проблемою можливості незаконного використання чужого ідентифікатора (імені), що може потягти за собою певні наслідки (заподіяти збитки) для одній зі сторін» [186, с. 54].

Враховуючи специфічність ІТ-сфери**,** слушною є пропозиція О.І. Харитонової щодо розширення складу дієздатності елементом під назвою «кібердієздатність» (для фізичних та юридичних осіб) та «кіберздатність» (для суб'єктів публічного права, за умови якщо вони виступають учасниками цивільних відносин у ІТ-сфері). Під «кібердієздатністю» пропонується розуміти здатність бути активним учасником відносин у ІТ-сфері (укладати договори як користувач, бути учасником соціальних мереж, приймати участь в інтерактивних акціях тощо). [335, с. 145-150] На відміну від традиційних засобів ідентифікації при вчиненні правочину в мережі Інтернет маємо великий спектр засобів електронної ідентифікації, які постійно розширюються та намагаються охопити всіх учасників правовідносин. Однак, достовірно ідентифікувати особу можна лише за допомогою частини таких засобів (як, наприклад, кваліфікований електронний підпис), а деякі засоби ідентифікації

лише дають можливість підтвердити вираження волі вчинити відповідний правочин (здійснити певну дію). Розглянемо існуючі засоби електронної ідентифікації більш детально, зокрема, і ті, якими можуть користуватися малолітні та неповнолітні особи.

У 2020 році на практиці застосовуються декілька видів електронної ідентифікації, які різняться між собою технічними можливостями, рівнем захисту, колом операцій, де можуть бути застосовані. Зокрема, це електронний підпис; електронний підпис одноразовим ідентифікатором; аналог власноручного підпису; паспорт громадянина України у формі карти з безконтактним електронним носієм та електронним підписом (ID-картка); Mobile ID; Bank ID; Smart-ID (лише впроваджується).

Відповідно до Закону України «Про електронні довірчі послуги» [210], виділяється три рівні електронних підписів: «електронний підпис», «кваліфікований електронний підпис», «удосконалений електронний підпис», де кваліфікований є найбільш захищеним, адже в його основі лежить сертифікат відкритого ключа, що є кваліфікованим, а програмне забезпечення та обладнання, за допомогою якого він здійснюється, задовольняє додаткові вимоги [184].

Враховуючи те, що Україна має на меті впровадження європейських стандартів електронної ідентифікації, що в основному і спонукало до оновлення законодавства, що забезпечить визнання в Україні електронних довірчих послуг, іноземних сертифікатів відкритих ключів, шляхом укладення відповідного міжнародного договору України про взаємне визнання сертифікатів відкритих ключів та електронних підписів, в аналізованому Законі передбачені аналогічні європейським схемам електронної ідентифікації високий, середній та низький рівні довіри до засобів електронної ідентифікації.

Зазначимо, що процедура отримання електронних підписів поступово спрощується, що дає можливість більшій кількості осіб їх отримати та використовувати щоденно. Однак, якщо мова йде про кваліфікований підпис, то процедура його отримання передбачає підтвердження факту настання (або

надання) повної цивільної дієздатності особи [120], тобто навіть маючи ID-паспорт, особа може отримати кваліфікований електронний підпис лише за умови досягнення вісімнадцятирічного віку [213]. Бачимо, що навіть тут немає єдиного підходу, адже якщо керуватися лише інформацією з офіційного сайту Державної міграційної служби України, то й «еманциповані» особи зможуть отримати кваліфікований електронний підпис, однак Закон чітко вказує на необхідність наявності вісімнадцятирічного віку. Враховуючи те, що повна цивільна дієздатність, надана фізичній особі, поширюється на усі цивільні права та обов'язки і не може бути «відкликана» (ст.ст. 34-35 ЦК України), логічним було б і у випадку надання кваліфікованого електронного підпису застосовувати цю норму. Також важливим є те, що в самому Законі України «Про електронні довірчі послуги» не міститься обмежень щодо віку особи, яка може отримати той чи інший вид електронного підпису, є лише вимоги стосовно пакету документів, які необхідно надати. Тому пропонуємо в п. 9 ст. 21 Закону України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» слова «який досяг вісімнадцятирічного віку» замінити на «який набув повної цивільної дієздатності».

Що ж стосується осіб віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років, то вони можуть отримати «звичайний» електронний підпис терміном на 1-2 роки, звернувшись до одного з кваліфікованих надавачів електронних довірчих послуг разом з батьками. Отримання такого підпису полегшить укладання договорів та інших правочинів. (Інформація розміщена на офіційному сайті Порталу Дія [90], в розділі «мені виповнилось 14» [380])

Отже, необхідним є усунення проаналізованих невідповідностей у законодавстві щодо отримання неповнолітніми особами кваліфікаційного електронного підпису. Враховуючи відсутність прямої заборони в Законі України «Про електронні довірчі послуги» щодо отримання кваліфікаційного електронного підпису неповнолітньою особою та закріплену в ЦК України можливість особи з шістнадцяти років займатися підприємницькою діяльністю (за умови письмової

згоди на це батьків (усиновлювачів), піклувальника або органу опіки та піклування), що тягне набуття повної цивільної дієздатності, з метою розширення можливостей таких осіб (віком від шістнадцяти до вісімнадцяти років, які достроково набули повної цивільної дієздатності) самостійно вчиняти правочини, пропонується уточнити законодавство та передбачити можливість отрмання ними кваліфікаційного електронного підпису.

Як свідчить аналіз практики, електронний підпис є обов'язковим реквізитом електронного документа, тому останній може бути прийнято як доказ у суді, натомість email-листування не може бути прийнято у якості допустимого доказу судом, без відповідного підпису.

Це ілюструється і судовою практикою. Відповідно до постанови Верховного суду від 28.12.2019 р. при розгляді господарського спору стосовно невиконанням договору поставки та нарахування на постачальника неустойки не є достатніми доказами надані відповідачем (постачальником) роздруківки скріншотів email-листування з позивачем. При вирішенні спору Суд посилається, зокрема, на норми Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» [211], де вказано, що роздруківка електронного листування не може вважатись електронним документом (копією електронного документа), а електронним документом є такий документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних, включаючи обов'язкові реквізити документа. Одним з таких обов'язкових реквізитів є електронний підпис, який відсутній на поданих роздруківках, як і при веденні самої переписки. Отже, Суд робить висновок, що електронний документ у даному випадку не створений, а отже, і не може розглядатися судом як доказ. [195]

У грудні 2017 року в Україні було прийнято зміни до процесуальних кодексів, внаслідок чого під електронним доказом розуміється будь-яка інформація в електронній (цифровій) формі (наприклад, електронні документи, веб-сайти, повідомлення у Facebook, голосові повідомлення в Telegram, фотографії в Instagram.)

Аналіз судової практики свідчить, що суди України приймають в якості доказів не лише електронні документи, а й скріншоти листування електронною поштою (як, наприклад, Господарським судом Херсонської області, на що звернув увагу Верховний Суд під час перегляду відповідного рішення [194]), скріншоти з офіційного Інтернет-порталу СЕТАМ у справах стосовно продажу майна з публічних торгів [192] або скріншоту зі спеціалізованого програмного забезпечення підприємства у спорі з контролюючим органом щодо податкових накладних [193].

Разом з тим, є простіші способи ідентифікації особи, аніж електронний підпис, як наприклад електронний підпис одноразовим ідентифікатором, що являє собою «дані в електронній формі у вигляді алфавітно-цифрової послідовності, що додаються до інших електронних даних особою, яка прийняла пропозицію (оферту) укласти електронний договір, та надсилаються іншій стороні цього договору» [212]. Тобто особі, що прийняла оферту, на етапі підтвердження укладання відповідного електронного договору, надсилається одноразовий ідентифікатор, який згодом вводиться нею для підтвердження укладання такого договору. Такий спосіб здається цілком прийнятним, адже відбувається перевірка контактного номеру, електронної пошти, що вважається підставою встановлення самого факту волевиявлення з приводу укладання такого договору.

З даного приводу висловив свою позицію і Верховний Суд. Так, зокрема, позивач просив визнати індивідуальну частину кредитного договору недійсною, посилаючись, зокрема, на відсутність у договорі свого електронного підпису. Суд не знайшов порушень та залишив касаційну скаргу без задоволення. Таке рішення було обґрунтовано наступним: відповідно до ст. 12 Закону України «Про електронну комерцію» моментом підписання електронного правочину є використання (в тому числі) електронного підпису одноразовим ідентифікатором, під яким розуміються дані в електронній формі у вигляді алфавітно-цифрової послідовності (вони додаються до інших даних особою, яка прийняла пропозицію укласти договір, і надсилаються іншій

стороні). Таку комбінацію цифр і букв чи тільки цифр/літер заявник отримує за допомогою e-mail або смс-коду. При оформленні замовлення під логіном і паролем формується електронний документ із зазначенням замовника.

У даній справі позивач через особистий кабінет на вебсайті відповідача подав заявку на отримання кредиту за умовами, які вважав зручними, що підтвердив натисканням кнопки «погоджуюсь». Пізніше йому було надіслано одноразовий ідентифікатор (смс-код), який і було використано для підписання договору.

КЦС дійшов висновку, що без отримання листа на e-mail чи смс-коду, без здійснення входу на вебсайт за допомогою логіна і пароля особистого кабінету договір не був би укладений. Отже, укладення договору у запропонованій формі відповідало внутрішній волі позивача. [191]

Разом з тим, якщо мова йде про купівлю-продаж товарів у мережі Інтернет, то магазин (продавець) не може перевірити достовірність наданих даних при ідентифікації за допомогою коду та паролю (користувачем телефону, як і електронної пошти, може бути і малолітня або ж неповнолітня особа), тобто, фактично відбуватиметься лише підтвердження волевиявлення щодо особи із вказаними реєстраційними даними. Натомість, встановити дійсну належність цих даних зазначеній особі неможливо.

Інші ж способи ідентифікації, як-то аналог власноручного підпису, ID-картка; Mobile ID; Bank ID; Smart-ID хоч і мають свої переваги, однак, не є доступними для користування малолітніми та неповнолітніми особами, а лише особами, які є повнолітніми та набули, відповідно, повної цивільної дієздатності. Тобто, деякі засоби ідентифікації, які мають більш широкі можливості, фактично не можуть бути застосовані неповнолітніми особами (як наприклад, кваліфікований чи удосконалений підпис), інші ж навпаки, не дають можливості в повній мірі бути впевненими в обсязі дієздатності особи, яка проходить ідентифікацію, зокрема, одна особа може здійснити такі дії замість іншої (з меншим обсягом дієздатності, або ж проти волі останньої), або просто «поставити галочку», яка нібито має підтвердити повноліття (а тому і повну

дієздатність) особи. Разом з тим, така «галочка» ніяким чином не означає, що особі дійсно є вісімнадцять років (або ж їй достроково надано повну цивільну дієздатність) і вона має право переглядати відповідний контент або ж вчиняти певні дії. Таким способом інтернет-крамниці намагаються захистити себе від наслідків можливого незаконного правочину, однак, це є неефективним, а лише формальністю для перевіряючих органів.

Дійсно, вчинення правочинів у мережі Інтернет за відсутності необхідного обсягу дієздатності для його вчинення може мати негативні наслідки. Дана проблема, зокрема, спричинена наступними факторами: цифрове середовище значно спрощує вчинення правочинів; будь-яка особа має вільний доступ до мережі; реальна відсутність вимоги підтвердити свій вік тощо дає можливість особам вчиняти правочини, які б у звичайній формі вони не змогли б вчинити. Тому актуальним є питання щодо необхідності закріплення правил (норм), які б могли гарантувати, що правочин здійснюється особою в межах її дієздатності.

У даному контексті цікавим є зарубіжний досвід вирішення цієї проблеми. Так, в США діє Закон про захист конфіденційності дітей у мережі Інтернет (вступив у силу 21.04.2000 р.), відповідно до якого оператори Інтернет-сайтів, спрямованих на дитячу аудиторію, або ж учасники електронної торгівлі, що навмисно запитують інформацію особистого характеру у дітей віком до тринадцяти років, зобов’язані виконати перелік умов, перш ніж правочин буде вважатися вчиненим (це може бути, наприклад, придбання іграшки, замовлення квитків і Диснейленд тощо). Так, оператор веб-сайту повинен: включати докладну політику конфіденційності, яка описує інформацію, отриману від її користувачів; отримати згоду батьків до збір особистої інформації від дитини у віці до тринадцяти років; розкрити батькам будь-яку інформацію, зібрану про своїх дітей сайтом; дотримуватися права на відкликання згоди і видалення інформації; обмежити збір особистої інформації, коли дитина бере участь в онлайн-іграх і конкурсах; дотримуватися загальної вимоги щодо захисту конфіденційності, безпеки і цілісності будь-якої особистої інформації, яка збирається в Інтернеті від дітей [384]. Отже, даний закон має на меті захистити

особисту інформацію дітей та підвищити долю участі батьків в онлайн-заходах для дітей, забезпечити безпеку дітей під час їх участі в таких заходах.

Цей Закон мають враховувати у своїй діяльності й усі соціальні мережі. Зокрема, в засобах масової інформації мова йшла про можливі порушення з боку YouTube, однак з випуском дитячої версії YouTube Kids фактично всі «претензії» можна адресувати до батьків: якщо дозволили дорослий контент, то і несіть відповідальність.

А от щодо застосунку TikTok, який досить розповсюджений серед малолітніх осіб, то посилаючись на зазначений вище Закон влада США в 2019 році оштрафувала його на 5,7 мільярдів доларів, також було заборонено дітям до тринадцяти років викладати на сервері свої відео [61]. Трохи пізніше, вже у 2020 році, американський сегмент TikTok було викуплено американською компанією, нова компанія з назвою TikTok Global має забезпечити виконання всіх Законів на території США, особливо що стосується захисту конфіденційної інформації щодо дітей.

Що ж до такої популярної соціальної мережі як Facebook, то мають місце скарги щодо невиконання норм зазначеного Закону. Зокрема, коли мова йде про Messenger Kids, який зі слів розробників направлений на безпечне використання дітьми, то відсутні навіть базові вимоги закону про конфіденційність, а саме: відсутня гарантія того, що дорослий, який дає дитині дозвіл на використання додатка, насправді є опікуном користувача; механізм згоди в додатку можна легко обдурити, що дозволяє дитині легко обійти його та створити обліковий запис без допомоги батьків, а також дорослим створити підроблений дитячий обліковий запис [319]. Також мали місце оголошення про «програмну помилку», яка дозволила дітям додавати в друзі та спілкуватися з невідомими особами [234]. Помилку з часом виправили, однак це не виключає в майбутньому схожих ситуацій.

Зазначений Закон направлений за захист конфіденційності та безпеки дітей віком до тринадцяти років та розповсюджується на велику кількість сайтів (які знаходяться під юрисдикцією США або сервери яких знаходяться на території

США, якщо сайтом користується аудиторія США, комерційні сайти тощо). Разом з тим, цей Закон вважають спірним, критикують та зазначають, що він не діє так як задумано (дозвіл батьків може бути отримано запізно, обмеження у віці досить легко оминути, захисту від реклами немає тощо) [385]. В Україні, інших країнах колишнього СРСР, Канаді, Мексиці, країнах ЄС тощо аналізований цей акт не має юридичної сили.

В Україні законодавець виділяє поняття «персональні дані», правове регулювання їх захисту відбувається через конституційні засади (ст.ст. 3, 28, 30, 31, 32, 34, 35, 41, 54, 55, 64 Конституції України [129]) та Законами України: «Про інформацію» [220], «Про захист персональних даних» [218], та в окремих випадках, кодифікованими актами. Зазначені Закони дублюють визначення персональних даних як «відомостей чи сукупності відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована» [220, 218]. Основний Закон у цій галузі наразі не охоплює багатоманітність усіх проблемних правовідносин у сфері захисту персональних даних, та містить у собі загальні засади щодо функціонування механізму охорони персональних даних.

Розглянемо приклад із судової практики. Рішенням Печерського районного суду було задоволено позов Скворцова А. до Громадської організації про визнання недостовірною інформацію, що розміщена за веб-адресою, та видалення її. Рішення було обґрунтовано наступним:

- позивач не є національним публічним діячем з 2017 р.

- на сайті Громадської організації за веб-адресою розміщено інформацію та створено досьє національного публічного діяча позивача і у цьому досьє міститься фотографічне зображення з його обличчям; його прізвище, ім’я та по-батькові, дата народження; отож відповідач, порушуючи законодавство про захист персональних даних, розмістив у досьє персональні дані позивача, чим порушив його право на недоторканість приватного життя;

- здійснено аналіз судової практики Європейського суду з прав людини, зокрема, у справі «S. Та Марпер проти Сполученого Королівства» (заяви № 30562/4, № 30566/4) від 04.12.2008 р. та інших;

- відносини, пов`язані із захистом і обробкою персональних даних регулюються Законом України «Про захист персональних даних», метою якого є, зокрема, захист права на невтручання в особисте життя у зв`язку з обробкою персональних даних;

- жодна особа, у тому числі, відповідач не зверталася до позивача і не отримувала дозволу на публікацію його фотографічного зображення, а використання зображення особи без її на те згоди визнається у практиці Європейського суду з прав людини порушенням права на повагу до приватного життя, зокрема (наприклад, рішення у справі Sciacca проти Італії (заява № 50774/99) від 11.01.2005 р.; рішення у справі Gurgenidze проти Грузії (заява № 71678/10) від 17.10.2006 р.). [260]

Важливість захисту основоположних прав і свобод кожної особи в питанні щодо обробки персональних даних має безпосередній вплив на авторитет держави, оскільки це на міжнародному рівні показує здатність реалізовувати ефективну внутрішню і зовнішню політику в галузі прав людини. Тому Україна в 2010 році ратифікувала Конвенцію Ради Європи про захист осіб у зв’язку з автоматизованою обробкою персональних даних. Деякі норми зазначеної Конвенції передбачають, що «персональні дані особи, які автоматизовано обробляються, повинні бути отримані та оброблені сумлінно та законно; повинні бути збережені для визначених і законних цілей та не можуть бути використані в спосіб, не сумісний із цими цілями; бути не надмірними стосовно цілей, для яких вони зберігаються; бути правдивими і точними та в разі необхідності оновлюватися; повинні зберігатись у формі, яка дозволяє ідентифікацію суб’єктів даних не довше, ніж це необхідно для мети, задля якої такі дані зберігаються» [127].

Як видно з аналізу законодавчого регулювання питань щодо обробки персональних даних, то чинні норми певною мірою передбачають правила

збору, обробки та захисту персональних даних. Ці норми повинні використовуватися і при укладенні суб’єктами цивільних правовідносин правочинів через Інтернет. Разом з тим, специфіка укладення таких правочинів, зокрема, електронна форма, ідентифікація учасників, особливості доступу до персональних даних тощо дають можливість говорити про існуючі недоліки в регулюванні цих питань. Однією з таких проблем є можливість зламу систем, зловживання або ж підробки інформації, викрадення персональних даних тощо.[306, с. 292-293]

Доречним тут є розгляд наступного прикладу. Вироком Приморського районного суду Запорізької області встановлено, що Самойленко І., використовуючи довірчі дружні стосунки з Яковенком А., переконав останнього надати йому можливість користуватися персональним комп'ютером (ноутбук) «ASUS».

Після цього Самойленко І., знаючи, що Яковенко А. раніше оформлював на офіційному сайті www.moneyveo.ua договір небанківського кредитування, використовуючи комп'ютер (ноутбук) «ASUS», зайшов на офіційний сайт www.moneyveo.ua, де методом підбору ідентифікаційних даних, а саме логіна та пароля, використовуючи e-mail та мобільний телефон, успішно пройшов автентифікацію та отримав допуск до особистого кабінету Яковенка А. в автоматизованій системі небанківського кредитування онлайн ТОВ «Maniveo», де без відома потерпілого, шляхом внесення підроблених даних до заявки про намір отримати грошові кошти, уклав договір між ТОВ «Манівео» та Яковенка А. на суму 3500 грн., які були перераховані на банківську картку Яковенка А. у АТ КБ «ПриватБанк».

У подальшому Самойленко І. переконав Яковенко А. у правомірності надходження на банківську картку останього у АТ КБ «ПривагБанк» грошових коштів, пояснивши, що грошові кошти є добровільним перерахуванням його знайомих, переконав потерпілого перевести в готівку вказані грошові кошти, якими Самойленко І. заволодів. [33] І хоч дана справа є «кримінальною», з

позиції заволодіння електронною поштою, паролями тощо є цікавою і з цивільно-правової позиції.

Незважаючи на те, що продовжують вносити зміни до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за порушення законодавства про захист персональних даних (наприклад, збільшення розмірів штрафу), ефективність зазначених нововведень може бути досить сумнівна, адже персональні дані – одна з найбільш мінливих правових категорій, пов'язаних зі стрімким розвитком інформаційних технологій та способів накопичення і обробки інформації.[306] Зокрема, виділяють декілька «напрямів» у цій сфері, які необхідно досліджувати: 1) хто і яку інформацію збирає (поштові скриньки, веб-сайти, соціальні мережі, мобільні додатки тощо); 2) мета збору персональних даних (дає можливість створити портрет користувача, виділити цільову аудиторію для рекламодавців тощо, прогнозування майбутніх інтересів осіб (споживацькі, суспільний настрій, політичні вподобання тощо); 3) яким чином надається згода суб'єкта персональних даних (дзвінки, смс, помітка в бланку тощо), однак законодавець передбачає письмову форму надання згоди (або форму, що дає змогу зробити висновок про її надання); 4) поінформованість користувачів; 5) втрата контролю над власними персональними даними, що виникає внаслідок порушення попередніх пунктів. Функцію із захисту персональних даних в Україні покладено на Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (Омбудсмена), у структурі Секретаріату якого створено окремий Департамент у сфері захисту персональних даних. І хоч Офіс Уповноваженого реагує на порушення досить швидко, всі випадки охопити немає можливості внаслідок їх великої кількості. [200]

Аналіз законодавства України у сфері охорони персональних даних дає можливість зробити висновок, що потрібен комплексний підхід для вдосконалення законодавчої бази стосовно охорони персональних даних від неправомірного використання, в тому числі персональних даних суб'єктів, які вчиняють правочини в мережі Інтернет, а також розробка та створення дієвих

механізмів із залученням спеціалістів у сфері інформаційних технологій, які б могли в найбільшій мірі забезпечити захищеність конфіденційної інформації користувачів мережі Інтернет, у тому числі від витоку інформації у результаті хакерських атак або інших незаконних дій. Причому, нині законодавство України не згадує окремо малолітніх та неповнолітніх осіб. Згоду на обробку персональних даних таких осіб мають надати їх батькі (опікуни), піклувальники або ж інші законні представники. Разом з тим, на практиці щоденно виникають ситуації, коли персональні дані малолітніх та неповнолітніх особ можуть бути зібрані та оброблені й без відповідної згоди, зокрема, коли мова йде про використання Інтернету.

Важливим тут є вивчення досвіду Європейського Союзу з даного питання. Зокрема, відповідно до законодавства ЄС захист фізичних осіб під час обробки персональних даних є фундаментальним правом . Зокрема, ст. 8 (1) Хартії фундаментальних прав Європейського Союзу встановлено , що кожна особа має право на захист своїх персональних даних [338]. Разом з тим, 25.05.2018 р. набрав чинності Загальний регламент про захист даних Європейського Союзу [387] від 27.04.2016 р. (далі – Правила GDPR), який почав регулювати відносини щодо захисту персональних даних в ЄС (і навіть частково в Україні, що стало можливим внаслідок закріпленого ст. 3 Правил GDPR принципу екстериторіальності). Зокрема, під дію Правил GDPR потрапляє повністю або частково автоматизована обробка персональних даних громадян ЄС на території ЄС та за його межами фізичними або юридичними особами, державними органами та іншими інститутами і організаціями. Зокрема, GDPR будуть застосовані при: будь-якій, у тому числі некомерційній діяльності, пов’язаній з обробкою персональних даних; безоплатному наданні послуг громадянам ЄС; реєстрації в Інтернеті на відповідному сервісі громадянина ЄС і залишення ним будь-яких своїх персональних даних (у тому числі за умови користування сервісом безкоштовно); прийманні відвідувачів з ЄС і збиранні Cookies звичайним веб-сайтом (хоча Cookies зберігаються на комп’ютері

користувачів). Зазначене дає можливість українським фізичним та юридичним особам за певних обставин підпадати під дію Правил GDPR.

Відповідно до Угоди про Асоціацію [316], Україна має узгодити внутрішнє законодавство згідно з Правилами GDPR. Основними ідеями GDPR є захист персональних даних, захист прав і свобод осіб у захисті їх даних, обмеження переміщення персональних даних у рамках ЄС; а основними цілями GDPR є надання фізичним особам інструментів контролю над їх персональними даними, впровадження сучасних стандартів захисту персональних даних, розвиток цифрового простору ЄС щодо захисту персональних даних, забезпечення суворого дотримання правил усіма учасниками, правове забезпечення міжнародної передачі персональних даних [111].

Враховуючи те, що реалізація права на надання згоди щодо обробки персональних даних, чітко регламентована нормами Правил GDPR (суб'єкт персональних даних-користувач соціальної мережі повинен надати однозначну та чітко виражена згоду на опрацювання персональних даних), загальноприйняте на практиці проставлення кліку про ознайомлення з документом у виді так званих «плюсика» чи «галочки» не буде відповідати Правилам GDPR. Серйозність та відповідальність законодавця ЄС щодо взятого на себе обов'язку захищати персональні дані виражається у закріпленні суворих санкцій за порушення положень цього документа.

Що ж стосується надання згоди на обробку персональних даних дітей, то ст. 8 Правил GDPR передбачає, що за умови надання послуг інформаційного характеру безпосередньо дитині, обробка персональних даних останьої є законною лише у випадку, якщо їй виповнилося шістнадцять років. До досягнення дитиною шістнадцятирічного віку обробка її персональних даних є законною лише за умови наявності згоди (або схвалення) особи, яка володіє батьківськими правами щодо дитини. Держави-члени ЄС можуть законодавчо передбачити менший вік для зазначених цілей, але не нижче тринадцяти років.

Тобто діти користуються особливим захистом згідно з GDPR, оскільки вони вважаються вразливими особами. Вони ще не досягли фізичної і

психологічної зрілості, тому можуть бути меншою мірою, ніж дорослі, інформовані про ризики і наслідки поширення своєї особистої інформації при реєстрації в онлайн-сервісах або використанні підключених платформ. Зокрема, такий захист має застосовуватись до використання персональних даних дітей у маркетингових цілях або для створення персональних (для користувача) профілів і збору персональних даних, пов'язаних з дітьми, у процесі використання ними послуги, орієнтованої безпосередньо на дітей. [111]

Отже, нині захист персональних даних у соціальній мережі вийшов на новий якісний рівень. Світова спільнота розуміє, що дієвий захист персональних даних є нагальною потребою сьогодення, в результаті чого Європейським Союзом були прийняті Правила GDPR. Враховуючи екстериторіальність Правил GDPR та наявність Угоди про Асоціацію, зовсім скоро в Україні може з'явитись новий закон у сфері захисту персональних даних, що замінить морально застарілий Закон України «Про захист персональних даних», який фактично повторює скасовану Директиву Європейського Парламенту і Ради ЄС No 95/46/ЄС. Таке удосконалення законодавства має забезпечити надійний захист персональних даних всіх суб'єктів правовідносин, у тому числі і дітей.

У даному контексті підтримуємо твердження, що Україна повинна створити систему незалежних адміністративних, правозастосовних, консультативних та наглядових органів, які б могли забезпечити дотримання права на захист персональних даних в усіх сферах як приватного, так і публічного життя громадян, а також підвищити рівень обізнаності громадян стосовно способів захисту своїх персональних даних у разі порушення їх прав у цій сфері та надання гарантій захисту таких прав державою. [386] Вважаємо, що окрему увагу необхідно приділити підвищенню рівня обізнаності малолітніх та неповнолітніх дітей із зазначених питань, що дасть змогу у майбутньому попередити велику кількість порушень.

Повертаючись до аналізу особливості укладення правочинів малолітніми та неповнолітніми особами в мережі Інтернет, слід пам'ятати, що, окрім питань

визначення та підтвердження обсягу дієздатності, важливим є питання щодо певних процедурних моментів вчинення таких правочинів.

Як уже зазначалося, законодавець говорить про можливість вчинення правочинів в електронній формі, які він, з одного боку, прирівнює до письмових (ч. 1 ст. 205 ЦК України), з іншого боку – визнає письмовими лише ті, що укладені шляхом обміну електронними повідомленнями і підписані електронним підписом, електронним підписом одноразовим ідентифікатором або ж за допомогою аналога власноручного підпису (ст. 12 Закону [212]). Розглядаючи другий варіант, можна припустити, що «всі інші» правочини вважаються укладеними в усній формі (наприклад, договори укладені: шляхом надсилання та прийняття електронного повідомлення без підписання у відповідності до вимог ст. 12 аналізованого Закону; шляхом розміщення пропозиції (оферти) у мережі Інтернет або інших інформаційно-телекомунікаційних системах та прийняття (акцепту) шляхом заповнення формуляра заяви (форми) про прийняття такої пропозиції в електронній формі; вчиненням дій, що вважаються прийняттям пропозиції укласти електронний договір [50, 243-244]).

Однак така позиція є дещо нелогічною та такою, що не відповідає діючому спеціальному кодифікованому акту, де крім прирівнення письмової і електронної форм правочину є й норма (ст. 207 ЦК України), відповідно до якої правочин вважається таким, що вчинений у письмовій формі, якщо його зміст зафіксований в одному або кількох документах (у тому числі електронних), у листах, телеграмах, якими обмінялися сторони [349]. Разом з тим, необхідно пам’ятати, що ст. 639 ЦК України передбачає, що: «договір може бути укладений у будь-якій формі, якщо вимоги щодо форми договору не встановлені законом» [349]. Якщо сторони домовилися укласти договір за допомогою інформаційно-телекомунікаційних систем, він вважається укладеним у письмовій формі (лише за умови домовленості). Тут достатньо буде приєднання до договору «кліком»/згодою без електронного підпису, в тому числі і без електронного підпису одноразовим ідентифікатором

(наприклад, при формуванні заказу з кошику інтернет-магазину зазначається, що покупець дає згоду на визнання відповідних дій як таких, що направлені на укладання письмового договору).

Оферта може бути зроблена шляхом надсилання комерційного електронного повідомлення, розміщення в Інтернеті або інших інформаційно-телекомунікаційних системах та може включати умови, що містяться в іншому електронному документі, шляхом перенаправлення (відсилання) до нього (тут важливо, щоб особа, якій адресована оферта, мала безперешкодний доступ до електронних документів, що включають умови договору, шляхом перенаправлення (відсилання) до них).[212]

Якщо укладення електронного договору відбувається в інформаційно-телекомунікаційній системі суб'єкта електронної комерції, для прийняття пропозиції укласти такий договір особа має ідентифікуватися в такій системі та надати відповідь про прийняття пропозиції (акцепт) шляхом: надсилання електронного повідомлення особі, яка зробила пропозицію укласти електронний договір, або заповнення формуляра заяви (форми) про прийняття такої пропозиції в електронній формі (що підписані в порядку, передбаченому ст. 12 відповідного Закону); вчинення дій, що вважаються прийняттям пропозиції укласти електронний договір, якщо зміст таких дій чітко роз'яснено в інформаційній системі, в якій розміщено таку пропозицію, і ці роз'яснення логічно пов'язані з нею [212]. Додавання товару у віртуальний кошик, відправлення та оформлення замовлення також може вважатися прийняття покупцем пропозиції.

Цікаво, що моментом укладення електронного договору є момент одержання оферентом акцепту, тобто відповіді про прийняття пропозиції (що відповідає правилу щодо укладення традиційних договорів), однак замовлення або підтвердження розміщення замовлення вважається отриманим у момент, коли сторона електронного договору отримала доступ до нього (а не в момент реального отримання), при цьому продавець зобов'язаний оперативно підтвердити отримання такого замовлення.

Очевидно, що можуть бути порушення щодо моменту укладення, хоча у батьків і є місяць для погодження договору поза межами дієздатності малолітніх, неповнолітніх осіб. Таким чином, момент вчинення може відігравати важливу роль (наприклад, відмовлено судом, бо пройшов місячний строк, але не «від реального отримання акцепту», а «з моменту отримання доступу до нього», тобто на практиці строк зменшується). У будь-якому випадку, такої можливості не можна відкидати, хоча відповідна судова практика ще не сформована.

Місцем укладення електронного договору є місцезнаходження юридичної особи або місце фактичного проживання фізичної особи, яка є продавцем (виконавцем, постачальником) товарів, робіт, послуг (ст. 647 ЦК України [349], ч. 9 ст. 11 Закону [212]).

Власник вебсайту інтернет-магазину може не бути продавцем товару чи виконавцем робіт та послуг, а лише майданчиком для укладання договорів між продавцем та покупцем, що необхідно враховувати при визначенні місця вчинення правочину.

Момент виконання електронного договору буде залежати від його предмета та регулюватиметься відповідними нормами ЦК України. Зокрема, якщо по суті укладено договір купівлі-продажу, то продавець буде зобов’язаний передати покупцеві товар відповідно до положень про купівлю-продаж (якщо Законом не встановлено інше); якщо предметом електронного договору є надання послуг, обов’язок постачальника перед споживачем вважається виконаним у момент, коли надана постачальником послуга відповідає властивостям, визначеним договором або законодавством; якщо предметом електронного договору є виконання робіт, обов’язок виконавця перед замовником вважається виконаним у момент, коли результат виконаної роботи відповідає вимогам, встановленим договором або законодавством. Разом з тим, електронним договором може бути визначено інший момент виконання зобов’язань між сторонами. [212]

Важливою вимогою законодавця є визначення додаткових обов'язків продавця, зокрема він повинен забезпечити прямий, простий, стабільний доступ до необхідної інформації про себе, про товар, про доставку, про особливості використовуваних платіжних інструментів; забезпечити повну відповідність предмета договору кількісним і якісним характеристикам, оперативно підтвердити отримання замовлення покупця; підтвердити вчинення електронного правочину [212]. Все це дає можливість іншій стороні договору відчувати себе більш захищеним від недобросовісності продавця.

Разом з тим, законом передбачено, що покупець (замовник, споживач) повинен отримати підтвердження вчинення електронного правочину у формі електронного документа, квитанції, товарного чи касового чека, квитка, талона або іншого документа у момент вчинення правочину або у момент виконання продавцем обов'язку передати покупцеві товар. [212] Тобто, право споживача на отримання підтвердження укладання договору перетворилось на його обов'язок, який він не може виконати своїми діями – він може тільки вимагати виконання відповідного обов'язку від продавця.

За умови, коли стороною електронного правочину є фізична особа (яка не зареєстрована як підприємець), то продавець сам не завжди може бути на сто відсотків впевнений у добросовісності покупця, зокрема, в питаннях щодо підтвердження обсягу дієздатності (он-лайн не має можливості «реально» перевірити обсяг дієздатності особи, а «поставлена галочка» чи введений пароль не підтверджує волевиявлення конкретної особи (або ж її реальний вік), а лише тієї, що зараз користується відповідним гаджетом), що може вплинути на дійсність такого правочину. Тому завжди є ризик того, що в майбутньому правочин може виявитися нікчемним (наприклад, за умови вчинення його поза межами своєї дієздатності малолітньою особою та без подальшого погодження такого правочину законними представниками), або ж недійсним внаслідок визнання його таким у судовому порядку (наприклад, за умови вчинення його поза межами своєї дієздатності неповнолітньою особою без згоди батьків (усиновлювачів), піклувальників).

Зокрема, на практиці виникають ситуації, коли при замовленні товару в мережі Інтернет продавець не зміг впевнитися у відповідності покупця необхідному обсягу дієздатності, а поштове відділення хоч і вимагає від замовника (покупця) вказати свої реальні дані, однак може видавати товари просто по sms-повідомленню, не вимагаючи надати відповідний документ. А якщо працівник поштового відділення і перевіряє поданий документ з даними на посилці, то не перевіряє відповідність вмісту посилки обсягу дієздатності особи, адже фактично є лише посередником. Отже, результатом може стати відмова у задоволенні позову, як, зокрема, в наступному прикладі.

Позивачка Іванова М. звернулась до суду з позовом до ТОВ «Нова Пошта», Інтернет магазину esing.net.ua, в якому просила застосувати правові наслідки вчинення правочину малолітньою особою за межами її цивільної дієздатності до правочинів (повернення однією стороною другій усе одержане нею за правочином у натурі): купівлі-продажу електронної сигарети Eleaf «iJast2» від 07.10.2016 р. укладеного між інтернет-магазином esig.net.ua та Петренком Д.; та доставки з післясплатою від 08.10.2016 укладеного між ТОВ «Нова пошта» та Петренком Д.

Судом встановлено та підтверджено документально, що позивачка Іванова М. є матір'ю Петрова Д. (малолітньої особи). Відповідно до товарного чеку від 07.10.2016 року інтренет-магазином було продано електронну сигарету «iJast2». Згідно експрес-накладної від 07.10.2016 р. фізична особа Дубенко Р., з відділення ТОВ «Нова Пошта» здійснив відправлення вантажу, згідно опису «Інше обладнання» до відділення, визначивши одержувачем Петрова Д.

Оплата послуг доставки вантажу сплачена відправником готівкою.

Видача вантажу була здійснена на підставі наступних пунктів умов надання послуг ТОВ «Нова Пошта»: 11.1. Надати представнику ТОВ «Нова пошта» номер експрес-накладної або номер мобільного телефону, на який надійшло СМС-повідомлення про прибуття відправлення. 11.4. Без документів, що підтверджують особу Одержувача, дозволяється видавати відправлення, зокрема, у випадках, передбачених п. 11.4.1.(якщо оголошена вартість не

перевищує 5 000 грн та за одночасного одержувачу відомий номер експрес-накладної, одержувач є фізичною особою).

Однак, проаналізувавши комплексно: наявну в матеріалах справ копію претензії до відповідачів (дата направлення - 08.11.2016 р., отримання - 09.11.2016 р.); дату звернення до суду (квітень 2017 року): відсутність наданих позивачем належних та допустимих доказів про дату, коли стало відомо про вчинення правочину, суд прийшов до висновку, що в задоволенні позову Іванової М. до ТОВ «Нова Пошта», Інтернет магазину esig.net.ua про зобов'язання вчинити певні дії, застосування наслідків недійсності правочину, слід відмовити.[258]

Щодо розрахунків при вчиненні електронних правочинів, то вони можуть здійснюватися з використанням платіжних інструментів, електронних грошей, шляхом переказу коштів або оплати готівкою з дотриманням вимог законодавства щодо оформлення готівкових та безготівкових розрахунків (здійснюються відповідно до законів України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» [224], «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» [233] тощо), а також в інший спосіб, передбачений законодавством України. Зокрема, малолітнім та неповнолітнім особам також доступні електронні засоби розрахунку, адже з шести років особа може отримати банківську картку, яка хоч і має функцію батьківського контроля, але не дає можливість батькам, наприклад, зняти кошти з дитячої картки самостійно (використовуючи свій телефон), таку операцію може здійснити лише дитина із власного кабінету.

Слушною в даному контексті є пропозиція М.О. Стефанчука [294] про законодавче врегулювання здійснення малолітніми та неповнолітніми особами операцій з ініціювання переказу коштів та виконання інших операцій із використанням функціональних можливостей платіжних пристроїв та терміналів. Використання таких пристроїв у багатьох випадках фактично не обмежує можливості здійснення цих операцій малолітніми та неповнолітніми особами, а отже, не вимагає ідентифікації особи, зокрема її віку та дієздатності.

Якщо покупка товару не вимагає перевірки віку і не є забороненою прямою нормою закону (як, наприклад, продаж алкогольних та тютюнових виробів), то особа може оплатити товар, який не входить у поняття «дрібного побутового правочину», однак ніякого погодження законних представників може не бути, що може мати негативні наслідки для обох сторін такого правочину.

Отже, електронний договір хоч регулюється «спеціальним законом», однак укладається і виконується в порядку, передбаченому ЦК України та ГК України, а також іншими актами законодавства. Особливого значення це положення набуває в контексті вчинення електронних правочинів малолітніми та неповнолітніми особами в мережі Інтернет, які так само реєструються на різних сайтах інтернет-магазинів, повинні проходити ідентифікацію, мають право на захист своїх персональних даних та захист своїх прав «споживача», як і будь-яка особа з повною дієздатністю.

Вивчаючи питання вчинення правочинів у мережі Інтернет, значну частину якого становлять соціальні мережі, окремої уваги заслуговують питання щодо використання соціальних мереж при вчиненні правочинів. Найпопулярнішими нині є такі соціальні мережі як Facebook, Twitter та Instagram, які широко використовуються для ведення бізнесу. В Україні діє велика кількість агентств, які надають свої послуги компаніям, що прагнуть популяризувати свій бренд через соціальні мережі.

Однією з найбільш популярних соціальних мереж є Instagram, використання можливостей якого позначається на стилі життя сучасного інтернет-користувача, особливо це стосується «молоді», що лише збільшує зацікавленість підприємців, різних компаній та брендів для його використання у підприємницькій діяльності. Функція Direct (для обміну особистими повідомленнями) на практиці забезпечує виконання передбаченої законодавцем (ст. 31 Конституції України та ст. 306 ЦК України) гарантії таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. Передбачена можливість робити спеціальні відмітки (хештеги) дає можливість «сортувати» повідомлення за тематикою, що спрощує пошук саме тієї

інформації, яка цікава конкретному користувачу. Також на користь ведення бізнесу в Instagram виступає і передбачена можливість існування кількох видів сторінок: особисті акаунти інтернет-користувачів, акаунти блогерів, паблік (тематичні спільноти), інтернет-магазини, бізнес-акаунти (кафе, ресторани, туристичні бюро, виробництво тощо), акаунти брендів, акаунти для селебріті та навіть боти [94].

На прикладі аналізу Instagram можна побачити, що соціальні мережі є досить вагомими платформами як для здійснення і реалізації майнових прав інтернет-користувачів (адже між інтернет-користувачами мережі можуть укладатись договори купівлі-продажу матеріальних речей (продаж будь-якої продукції через мережу), або надання послуг (реалізація права на користування послугами туристичного бюро тощо), що прямо передбачено цивільним законодавством), так і для особистих немайнових прав, зокрема тих, що забезпечують соціальне буття фізичної особи (користувач мережі самостійно публікує дописи, фото та відео). Якщо ж особа є блогером, який має значну кількість підписників, вона може, використовуючи власне ім’я та репутацію задля реклами товарів, робіт, послуг з метою заробітку, шукати спонсорів для розширення власних проектів тощо.

С.О. Ємельянчик визначає цивільні інтернет-правовідносини як врегульовані нормами права майнові та особисті немайнові відносини, які ґрунтуються на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників, що виникають у процесі використання інтернет-технологій, учасники яких виступають носіями цивільних суб’єктивних прав та обов’язків [99, с. 70].

У контексті нашого дослідження це є важливим, адже малолітні та неповнолітні особи досить багато часу проводять в Інтернеті, відвідують сторінки соціальних мереж і самі ведуть різні блоги, однак ще не можуть відповідально оцінити можливі ризики, які можуть настати після публікації власних даних, викладеної інформації, яка може бути використана зловмисниками, або ж діти можуть стати жертвами шахраїв, зловмисників, які

вимагають вчинити незаконні дії, застосовуючи тиск (і навіть не зважаючи на те, що тиск відбувається «на відстані», малолітні та неповнолітні особи в більшості випадків не можуть дати відсіч зловмиснику, або ж довіряючись чужій особі можуть вчинити дії, які є незаконними тощо).

Вчинення правочинів з використанням соціальних мереж є досить розповсюдженим серед малолітніх та неповнолітніх осіб, отже і зловживань тут може бути досить багато (наприклад, введення в оману щодо якості товару; шахрайство при внесенні авансу чи передплати; проведення різного роду челенджів, наслідком яких може бути порушення особистих немайнових прав або завдання шкоди здоров'ю; схилення до вживання заборонених напоїв тощо; порушення норм щодо обробки персональних даних та ін.).

Складність забезпечення ефективності правового регулювання Інтернету полягає не лише у відсутності систематизованого або узгодженого законодавства щодо регулювання відповідних відносин, але й в об'єктивних особливостях та закономірностях функціонування самого Інтернету, які фактично «дозволяють» будь-кому анонімно робити в мережі що завгодно. Фактична неможливість законного притягнення до юридичної відповідальності правопорушників у мережі Інтернет, що особливо проявляється на прикладі адміністративної та кримінальної відповідальності, зумовлює безмежну свободу дій, яку нині можна спостерігати у віртуальному кіберпросторі.[142] Тому необхідним є розширення кола інформаційно-комунікативних відносин, що мають підпадати під правове регулювання. Особливо це стосується проблем правового регулювання інформаційного обігу та комунікації в Інтернеті, до якої мають доступ навіть діти дошкільного віку.

Ще одним прикладом ІТ-заробітку дітей в Інтернеті та порядку доступу до нього, є відеохостинг YouTube та подібні до нього соціальні мережі (Тік-Ток тощо), які користуються популярністю в молоді. Тут показовим є і сам процес заробітку, і суми, їх виведення в готівку, а особливо, захищеність та гарантії дитини від порушення її прав, зважаючи на транскордонність цих мереж та підпорядкування іноземному законодавству.

Отже, будь-який користувач реєструє свій аккаунт на YouTube, при реєстрації у нього запитується вік, але він може вказати будь-який, верифікація особи даним відохостингом не проводиться.

Разом з тим, у грудні 2019 року YouTube опублікували свою дуже жорстку нову політику щодо дітей. Особи, які не досягли вісімнадцятирічного віку, не мають права реєструватися на сайті YouTube (основному) і відповідальність за реєстрацію дітей на цьому сайті несуть їх батьки. [379] Для дітей створено YouTube Kids, а сам YouTube повністю знімає з себе відповідальність, якщо все ж таки дитина там зареєструвалася і побачила те, що не повинна була. Батьки за це несуть повну відповідальність.

Фактично шестирічна дитина як користувач, при реєстрації аккаунта на YouTube може вказати, що їй вісімнадцять років і вище. YouTube вік не перевіряє, адже не має права збирати персональні дані осіб, які не досягли вісімнадцяти років (навіть якщо останні вказують такі дані).

Після реєстрації аккаунта на YouTube, користувач (дитина) відкриває свій канал, починає викладати відео. Вже створений канал на YouTube дозволяє натиснути відповідну кнопку і підключитися до монетизації, під якою розуміється спосіб отримання доходу автором від створення і розміщення відеоконтенту. Монетизація заснована на взаємодії чотирьох сторін: платформи, рекламодавців, авторів і глядачів. Виплати надходять від рекламодавців і розподіляються між власниками каналів і платформою YouTube за кожну взаємодію глядача з рекламним матеріалом (клік, перехід на сайт, перегляд ролика). [360]

Монетизація стає можливою завдяки розміщенню реклами на створеному YouTube каналі через сервіс контекстної реклами від Google - Google AdSense. Самою монетизацією займається ця програма. Щоб виплати перераховувалися, потрібно мати свій аккаунт, тобто свою особистість прив’язати до Google AdSense. Для цього сервіс буде вимагати надати документи користувача, що ідентифікують особу, її вік та відношення до даного каналу (підтвердять, що це канал саме цієї конкретної особи; наприклад, може вимагатися сфотографувати

себе на тлі екрана комп'ютера, де особа увійшла до свого облікового запису). Щоб цю партнерську програму монетизації підключити, – Google AdSense буде довго з заявником спілкуватися, перевіряти його, вимагаючи додаткові документи.

При такій формі монетизації каналу користувач-дитина максимально захищений, адже вказані договори офіційні і самій дитині, як користувачу, буде вкрай важко обдурити сервіс Google AdSense щодо відповідності вимоги вісімнадцятирічного віку. Тут хіба що це можна зробити за допомогою дорослого, який буде оформлювати монетизацію на себе. У даному випадку можна вже говорити про порушення прав дитини, так як саме вона є власником відеоконтенту, який приносить прибуток, що оформляється та перераховуються на рахунок дорослого (не завжди батьків).

Крім того, є й інші шляхи отримання прибутку. Можна самому безпосередньо на YouTube заробляти, укладаючи прямі (усні) договору з рекламодавцями (наприклад, реклама он-лайн ігор). Цих рекламодавців не цікавить вік користувача. Для них важливо лише кількість переглядів каналу, решта їх не хвилює. І монетизація там інша – договірні форми оплати і перерахування грошей. Спілкування в основному відбувається в особистих чатах. Можна просто переслати їм номер банківської карти, а перерахування коштів здійснювати по факту виконаної роботи, або спочатку можна вимагати передоплату, а потім – другу частину суми.

Instagram й інші подібні соціальні мережі в плані монетизації (заробітку) працюють по схожих принципах з YouTube. Тільки програми по-іншому називаються, а принцип один і той же.

Важливо зазначити, що договір з рекламодавцями безпосередньо власником облікового запису офіційно не підписується. Відповідно, запобіжних заходів і гарантій від недобросовісних замовників реклами теж ніяких немає. Якщо власник акаунта заявить про якусь пряму рекламу від замовника і, відповідно, отримання від нього грошей, то рекламодавець відразу ж відмовиться від факту замовлення та оплати реклами, так як вони це роблять у

порушення правил YouTube (реклама повинна йти тільки через їх сервіси). Всі правочини вчиняються в особистих чатах, через які «вийти» (довести) на офіційного бенефіціара реклами неможливо. Це один з найбільш уразливих для дитини способів монетизації на YouTube: гарантій ніяких не надається, спілкування у приватних чатах з невідомими особами, повна відсутність фільтрації рекламного контенту, відсутність визначеного кола способів оплати (наприклад, оплата забороненими товарами: наркотиками, психотропними речовинами тощо), наявність заборони офіційного відеохостингу YouTube на здійснення такого виду реклами.

Також можливі й такі заробітки на YouTube як: 1) донати, тобто добровільні пожертвування, перераховані від користувачів для сервісу або блогера, який може відповідати на питання і користуватися грошима на свій розсуд; донати можуть збирати під час прямих трансляцій з допомогою суперчату; 2) спонсорська підписка – по суті це платна підписка, коли твої передплатники платять щомісячний внесок за перегляд твого контенту і отримують при цьому особливі певні привілеї. Однак ці варіанти доступні лише за наявності критеріїв у кількості підписників (фанатів) тридцять тисяч та вікового цензу вісімнадцять років.

Однак, найнезахищеним та непрозорим заробітком, який може отримувати дитина в Інтернет-мережі, уникаючи контролю від батьків (легкодоступний спосіб, який досить важко проконтролювати) є набираючий оберти популярності майнінг криптовалюти біткоїнів.

Сам процес дуже простий. Користувач (дитина) на комп’ютер скачує та встановлює одну з програм (вони безкоштовні), що майнять (добувають) криптовалюту Bitcoin. Програми не вимагають авторизації, просто потрібна прив’язка до гаманця, куди будуть надходити біткоїни за майнінг. Гаманець також створюється «без проблем» на будь-якому сайті електронних гаманців для біткоїнів. Авторизація при створенні гаманця не потрібна (в тому числі й вік не перевіряється). Користувач сам придумує і вводить логін (ім’я), пароль. І ось користувач (дитина) вже є власником гаманця для біткоїнів. Процес

створення гаманця схожий на створення електронної пошти, тільки ще простіше. Цей гаманець знаходиться в банку гаманців і працюють вони в системі блокчейн.

У самому гаманці власник бачить тільки інформацію про кількість наявних у нього біткоїнів, транзакції через гаманець провести неможливо, правочини з даними біткоїнами можна вчиняти тільки за допомогою інших сайтів. Для того, щоб передати гроші з гаманця на гаманець, користувач заходить на інтернет-біржу біткоїнів, створює торгову операцію і відправляє контрагенту код, вони конектяться гаманцями, підтверджують операцію і біткоїни переходять від продавця до покупця (таку операцію можна провести за кілька хвилин).

Якщо власник хоче вивести біткоїни в готівку, йому необхідно зайти на певні обмінні сайти (наприклад, obmenka.ua), вибрати опцію «перевести в готівку», зняти «з гаманця біткоїни» і вивести кошти «на Приват 24», які можна отримати у будь-який банкоматі (у вигляді готівку).

Внаслідок того, що система, на якій майняться біткоїни і знаходяться гаманці (куди надходять кошти), працює на системі блокчейн, – відсутня централізація цього процесу, а тому встановити будь-які запобіжники для дитини неможливо. З одного боку, маємо систему блокчейн як передову технологію з децентралізації процесу електронних операцій, а з іншого – дана система містить небезпеку залучення дітей у заборонені види грошових операцій, без можливості встановлення для них запобіжників контролю, захист їх прав. Тому законодавцем має бути прописана конкретна система щодо контролю цих процесів та захисту дітей.

У соціальних мережах Інтернету нині формуються як майнові, так і особисті немайнові відносини. Розглядаючи майнові правовідносини та їх регулювання, не можна залишити поза увагою і особисті немайнові правовідносини інтернет-користувачів, дані про яких відображаються на відповідних веб-сторінках (Facebook, Pinterest, YouTube, Twitter, Snapchat та ін.), де зберігається великий обсяг різноманітної інформації, такої як: дата народження, інформація про навчання, роботу та проведення вільного часу

інтернет-користувача та багато іншого. Користувачі Інтернету (серед яких велика кількість малолітніх та неповнолітніх осіб) досить легко ділитися у соціальних мережах своїми думками та усіма аспектами свого життя, що може викликати негативні наслідки як для самих користувачів, так і для членів їхньої родини, близького оточення тощо.

З огляду на це, важливим є кожному користувачу Інтернету дотримуватися так званої «інформаційної гігієни», яка включає в себе такі правила: уникнення повторення інформації; зниження інформаційного навантаження; вивчення різних точок зору на одну проблему; обережно ставитися до прояву емоцій; шукати тих, кому вигідно, щоб користувач дізнався новину та повірив у неї. [378] Особливу небезпеку негативні інформаційні впливи становлять для дитини, як суб'єкта суспільних відносин, який потребує особливого захисту і піклування з боку держави та суспільства відповідно до законодавства України і норм міжнародного права.

В обігу правової науки та чинному законодавстві України поняття «інформаційної гігієни» поки відсутнє. Досліджуючи дане поняття, К.І. Бєляков та І.М. Шопіна зазначають, що «як явище, інформаційна гігієна уявляє собою сукупність практичних правил, засобів, принципів та заходів, спрямованих на створення (забезпечення) оптимальних умов сприйняття інформації (її вибору та аналізу) з метою убезпечення людини від деструктивного психологічного впливу» [19, с. 105]. Автори пропонують вивчати інформаційну гігієну як комплексний напрям, який модернізовано в інформаційному вимірі, що дасть можливість відкрити принципово нові можливості залучення особистості до відбору та аналізу інформації. У межах юридичної науки інформаційна гігієна може розглядатися як проблемний напрям інформаційної безпеки та культури людини. [19, с. 107]

Зазначимо, що основні напрями (базові знання) щодо інформаційної гігієни частково висвітлюються на сайті Міністерства освіти і науки України [15], у посібниках, розроблених та рекомендованих МОН України для

ознайомлення [177], в окремих публікаціях спеціалістів з даного питання [97; 178].

Важливим нині є і питання формування своєї «майбутньої репутації», яка може бути сформована внаслідок аналізу профілей у соціальних мережах, де прослідковується життя особи: її настрій, відношення до суспільства, родини, роботи тощо.[388] Враховуючи те, що малолітні (рідше) та неповнолітні (досить часто) можуть викласти в мережу фото, відео, коментарі тощо, які з часом сформують їх «негативну репутацію», варто проводити бесіди з даного приводу, починаючи з шести років, що збігається (у більшості) з початком ного етапу (спілкування в школі), отримання власного телефона або іншого гаджета, більш активним користуванням мережею Інтернет (навіть якщо основною метою є навчання).

Вчинення правочинів через соціальні мережі мають деякий ступінь ризику, адже є можливість того, що товари, послуги тощо, які пропонуються, можуть не відповідати характеристикам цих товарів у реальному житті. Враховуючи ж особливості психологічної незрілості малолітніх та неповнолітніх осіб, досить сильна залежність формування волі таких осіб від сторонньої думки тощо, питання щодо вчинення ними правочинів в Інтернеті, зокрема, соціальних мережах, є вельми актуальним та потребує чіткого законодавчого регулювання, вироблення загальних принципів, засад такого регулювання, можливості захистити законні права та інтереси даної категорії осіб.

З метою підвищення рівня обізнаності осіб (зокрема, дітей) безпечного (гігієнічного) користування Інтернет-середовищем, розуміння можливих порушень та правових наслідків необхідним є проведення профілактичних заходів (роз’яснювальних робіт, ознайомлення з існуючими кейсами) як в навчальних закладах, так і на підприємствах, в організаціях, що дасть можливість користувачам мережі більш зважено оцінювати свої дії та розуміти наслідки таких дій.

РОЗДІЛ 3. НАСЛІДКИ ПОРУШЕННЯ УМОВ ТА ПОРЯДКУ УКЛАДЕННЯ МАЛОЛІТНІМИ ТА НЕПОВНОЛІТНІМИ ОСОБАМИ ПРАВОЧИНІВ У МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ

3.1. Підстави та загальні наслідки визнання недійсними правочинів, укладених малолітніми та неповнолітніми особами в мережі Інтернет

Вчинення будь-якого правочину має на меті досягнення певного правового результату, зокрема, встановлення, зміну чи припинення цивільних прав та обов'язків суб'єктів цивільних відносин. Задля того, аби правочин вважався дійсним, він має відповідати вимогам, закріпленим у законодавстві. Разом із тим, не всі правочини є дійсними. Правовою підставою визнання правочину недійсним (ст. 215 ЦК України) визначено факт недодержання однією стороною чи всіма сторонами вимог, встановлених ч.ч. 1-3, 5, 6 ст. 203 ЦК України. Важливо: згідно постанови Пленуму Верховного Суду України (п. 2), відповідність чи невідповідність правочину вимогам законодавства має оцінюватися судом відповідно до законодавства, яке діяло на момент вчинення правочину [228].

Законодавець поділяє недійсні правочини на нікчемні та оспорювані.

Нікчемними є абсолютно недійсні правочини, що є такими з моменту їх вчинення та недійсність яких прямо передбачена законом. Частина 2 ст. 215 ЦК України нікчемним визнає правочин, якщо його недійсність встановлена законом, внаслідок чого визнання його недійсним судом не вимагається. Даний правочин не підлягає виконанню, а також із моменту його вчинення не породжує правових наслідків, які передбачені правочином для певного виду, окрім наслідків, що пов'язані з його недійсністю. Разом з тим, ЦК України встановлює деякі випадки, коли нікчемний правочин може бути визнаний судом дійсним.[349] Як приклад, можна привести постанову ВСУ від 02.03.2016 р. [196], де зроблено висновок про нікчемність правочинів, внаслідок чого не настають правові наслідки, які передбачалися.

До нікчемних, зокрема, відносять правочини, вчинені малолітньою особою за межами її цивільної дієздатності.

Щодо норми про відсутність необхідності визнання нікчемного правочину недійсним у судовому порядку, то А.В. Нижний, М.П. Ходаківський та Г.В. Юровська зазначають, що з даного приводу існувала «суперечність між позиціями ВСУ та ВССУ, які вказували на відсутність підстав для задоволення позовних вимог про визнання нікчемного правочину недійсним, та ВГСУ, який зазначав, що ч. 2 ст. 215 ЦК України не виключає можливості подання та задоволення позову про визнання нікчемного правочину (господарського договору) недійсним» [173, с. 32].

Оспорюваними є відносно недійсні правочини, які можуть бути визнані судом недійсними за певних умов, зокрема, якщо їх недійсність прямо не встановлена законом, але одна зі сторін або інша зацікавлена особа заперечує їх дійсність на підставах, встановлених законом. Отже, як зазначають автори посібника для суддів (А.В. Нижний, М.П. Ходаківський, Г.В. Юровська): «сам по собі факт невідповідності правочину вимогам законодавства не є підставою для висновку про його недійсність за відсутності відповідного рішення суду. До набранням законної сили рішенням суду про визнання оспорюваного правочину недійсним він вважатиметься дійсним та обов’язковим до виконання сторонами в силу презумпції правомірності, викладеної у ст. 204 ЦК України» [173, с. 28]. Також автори наголошують на тому, що при розмежуванні оспорюваних та нікчемних правочинів слід звертати увагу на формулювання в законі наслідків порушення, адже фрази «є нікчемним», «є недійсним» свідчать про нікчемність відповідного правочину, тоді як «визнається судом недійсним», «може бути визнаний недійсним» – про його оспорюваність. [173, с. 30]

До оспорюваних законодавець, зокрема, відносить правочини, вчинені неповнолітньою особою віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років (без згоди батьків, піклувальника).

Оспорюваний правочин виникає внаслідок обставин, що не дозволяють належним чином та у передбачений законом порядок реалізовувати (укладати чи виконувати) правочин. Такий правочин тягне за собою виникнення юридичних наслідків, однак для визнання оспорюваного правочину недійсним обов'язково потрібне волевиявлення будь-якої заінтересованої особи, правам та законним інтересам якої може бути заподіяна шкода внаслідок виконання такого правочину. Тобто, обов'язковим є подання позову про визнання такого правочину недійсним та його задоволення.

Автори посібника для суддів вказують на те, що «на сьогодні існують такі установлені законом способи захисту прав та інтересів, пов'язані з недійсністю правочинів: щодо нікчемних правочинів – вимога про застосування наслідків недійсності нікчемного правочину; щодо оспорюваних правочинів – вимоги: 1) про визнання оспорюваного правочину недійсним; 2) про визнання оспорюваного правочину недійсним і застосування наслідків його недійсності; 3) про застосування наслідків недійсності правочину в разі наявності рішення суду про визнання оспорюваного правочину недійсним» [173, с. 34-35].

Аналіз наукової літератури свідчить про те, що найбільш розповсюдженою класифікацією недійсних правочинів є їх поділ на групи відповідно виду порушення, а саме, недійсні правочини: 1) з вадами суб'єктного складу, 2) з вадами волі; 3) з вадами форми; 4) з вадами змісту. [287; 93; 85]

У контексті даного дослідження особливої уваги потребують питання щодо недійсності правочинів саме з вадами суб'єктного складу, тобто, вчинених малолітньою особою за межами її цивільної дієздатності та вчинених неповнолітньою особою за межами їх цивільної дієздатності в мережі Інтернет.

Отже, якщо правочин вчинено малолітньою особою за межами її цивільної дієздатності, який не було згодом схвалено батьками (усиновлювачами) або одним із них, з ким проживає ця особа, або опікуном, або ж такий правочин не був визнаний дійсним у судовому порядку – такий правочин є нікчемним (ч. 2 ст. 221 ЦК України). У такому випадку цей правочин має всі характеристики

нікчемного, зокрема, вважається недійсним з моменту його вчинення та не має інших наслідків, окрім тих, що пов’язані з його недійсністю.

На практиці малолітня особа може вчинити правочин поза межами своєї дієздатності з: 1) такою ж малолітньою особою, яка має часткову дієздатність; 2) неповнолітньою особою, яка має неповну дієздатність; 3) емансипованою неповнолітньою особою, яка набула повної дієздатності і фактично прирівнюється до повнолітньої; 4) повнолітньою особою, яка має повну дієздатнітсь. У кожному з перерахованих варіантів будуть мати місце свої особливості наслідків вчинення таких правочинів для малолітньої особи, яка його вчинила, за умови, що такі правочини згодом не були схвалені батьками (усиновлювачами) або одним із них, з ким вона проживає, або опікуном та не були визнані судом дійсними. [309, с. 224]

Якщо правочин вчинено неповнолітньою особою за межами її цивільної дієздатності без попередньої згоди або схвалення пізніше батьками (усиновлювачами), піклувальниками, або одним із них, з ким вона проживає (впродовж місяця після того, як їм стало відомо про такий правочин) – такий правочин є оспорюваним і може бути визнаний судом недійсним за позовом заінтересованої особи (ч. 2 ст. 222 ЦК України).

Можна виділити такі умови визнання правочину, вчиненого неповнолітнім за межами його цивільної дієздатності, недійсним:

1) доведення факту виходу за межі дозволених дій (визначених ст. 32 ЦК України правочинів). На практиці неповнолітні особи можуть вчиняти майже будь-які правочини, на які отримали згоду батьків (усиновлювачів) або піклувальника (окрім тих, для чинності яких потрібен ще й дозвіл органів опіки та піклування або ж наявність спеціальної правосуб’єктності);

2) відсутність згоди батьків (усиновлювачів) чи піклувальників на вчинення такого правочину (попередньої згоди або ж подальшого його схвалення ними); саме необхідність волі «третіх» осіб (а не лише сторін правочину) відрізняє їх від усіх інших оспорюваних правочинів. У даному випадку можна говорити про те, що воля сторін правочину не має вад. Однак

має ваду воля особи, яка мала надати згоду на вчинення відповідного правочину (фактично вона не врахована взагалі), що дає підстави цій особі оспорювати даний правочин;

3) задоволення позову до суду про визнання правочину недійсним, поданого заінтересованою особою (якою можуть виступати, зокрема, батьки (усиновлювачі) чи піклувальники).

Для визнання правочину недійсним достатньо, щоб однією із сторін правочину був неповнолітній.

Розглянемо приклад із судової практики. Рішенням Жовтневого районного суду м. Дніпропетровська було зроблено висновок про визнання недійсним оспорюваного правочину та необхідність застосування двосторонньої реституції. Таке рішення ґрунтувалося на наступному:

- станом на день укладення договору сину позивача було повних 15 років, тобто він був неповнолітньою особою та мав право на укладення договору виключно за згодою батьків;

- визначення «дрібний побутовий правочин» має оціночний характер, враховуючи те, що предметом правочину є смартфон та супутні послуги вартістю 16 498,00 грн, а син позивача на момент укладення правочину власного доходу не мав, був студентом, даний правочин виходить за межі дрібного побутового та потребував згоди позивача як одного з батьків;

- відповідно до ч. 1. ст. 222 ЦК України правочин, який неповнолітня особа вчинила за межами її цивільної дієздатності без згоди батьків (усиновлювачів), піклувальника, може бути згодом схвалений ними у порядку, встановленому ст. 221 ЦК України, тобто правочин вважається схваленим, якщо ці особи, дізнавшись про його вчинення, протягом одного місяця не заявили претензії другій стороні;

- позивачем надано суду копію листа свого адвоката Калініченка А.В., адресованого ТОВ «Комфі Трейд», з якої видно що, 09.04.2018р. (через чотири дні після укладення сином правочину – 05.04.2018р.) батькам стало відомо про цю обставину з акта прийому-передачі товару від 09.04.2018р., яким Бачун Д.

(син) передав товар назад продавцю. Отже, дізнавшись про вчинення правочину 09.04.2018р., позивач протягом місяця з моменту як дізнався про цей правочин, а саме – 08.05.2018р. направив претензію ТОВ «Комфі Трейд» з приводу укладення правочину без його згоди. [266]

Як видно з аналізу даного судового рішення, за умови визнання правочину недійсним застосовано двосторонню реституцію як загальний наслідок недійсності.

Розглянемо ще один приклад. Позивач (Банк) звернувся до суду з позовом про стягнення заборгованості за кредитом. Відповідач просить відмовити у його задоволенні, оскільки на день укладення кредитного договору він був неповнолітнім та не мав повної цивільної дієздатності, його батьки не надавали згоду на укладання кредитного договору.

Проаналізувавши зібрані у справі докази, суд прийшов до таких висновків: відповідач підписав Анкету-Заяву про приєднання до Умов та Правил надання банківських послуг, згідно якої отримав кредитну картку «Універсальна», відповідно чого відповідач отримав кредит, однак на момент укладення даного правочину йому виповнилось лише повних 17 років, тобто кредитний договір було укладено з неповнолітньою фізичною особою у стані неповної цивільної дієздатності, докази щодо надання згоди його батьками на укладення цього кредитного договору у справі відсутні. Враховуючи викладене, суд дійшов висновку, що вказаний кредитний договір не відповідає вимогам ч. 2 ст. 203 ЦК України, а тому у задоволенні позову відмовив. [254] Тут важливо зазначити, що цифровізація нині дозволяє отримати кредитну картку віддалено, за допомогою власного гаджета. Тобто, за наявності останнього неповнолітня особа може опинитися в аналогічній ситуації, як і у прикладі вище. Тому важливо, аби намагання отримання кредитних коштів блокувалося на етапі ідентифікації особи. Ще більш складна ситуація з так званими побутовими кредитами, про які вже згадувалося вище. З одного боку, сума самого кредиту може бути невеликою (наприклад, 100 грн) і, дійсно, можливо особі ці кошти потрібні для здійснення дрібного побутового правочину, але, з іншого боку,

дитина не може оцінити всі умови кредитування, ризики, рівень відсоткової ставки тощо. Тому виходом у даній ситуації вбачається: або надавати кредит особі з повною цивільною дієздатністю, або – й неповнолітній лише за згоди законних представників.

Розглянемо ще один приклад на підтвердження зазначеного. Петренко Д. звернувся до суду з позовною заявою до ПАТ КБ «ПриватБанк» про визнання недійсним кредитного договору, укладеного між ним та ПАТ КБ «ПриватБанк».

В обґрунтування зазначив, що на дату укладення кредитного договору Позивач був неповнолітньою особою, тому не міг повністю зрозуміти несправедливість запропонованих Банком умов, їх невигідність для нього. Батьки своєї згоди на укладення даного кредитного договору не надавали.

Суд, дослідивши матеріали справи в їх сукупності, прийшов до таких висновків:

- Петренко Д. підписав Анкету-Заяву про приєднання до Умов та Правил надання банківських послуг отримав кредит у розмірі 2 000 грн, однак на момент укладення даного правочину Петренку Д. виповнилось лише повних 16 років, докази щодо надання згоди батьками Петренка Д. на укладення цього кредитного договору у справі відсутні;

- характер кредитних правовідносин, які є досить складними і передбачають обов'язок позичальника регулярно в обов'язковому порядку вносити кошти на погашення кредиту, сплати відсотків та комісії, матеріальну відповідальність за порушення строків грошових платежів, незважаючи на порівняно незначний розмір кредиту не дає підстав віднести кредитний договір до дрібних побутових правочинів, а тому відповідно до вимог закону в разі, коли позичальником є неповнолітня фізична особа, кредитний договір з нею може бути укладений лише за згодою її батьків (усиновлювачів) або піклувальників.

Унаслідок розгляду даної справи суд дійшов висновку, що вказаний кредитний договір не відповідає вимогам ч. 2 ст. 203 ЦК України, а тому визнав його недійсним. [262]

Як уже зазначалося раніше, правочин (аби міг вважатися дійсним) повинен відповідати певному переліку умов, які закріплені ст. 203 ЦК України. Отже, недійсність правочину може наставати не лише за умови невідповідності обсягу дієздатності сторони правочину, а й за умови: невідповідності його нормам самого ЦК України, іншим актам цивільного законодавства, а також інтересам держави й суспільства, його моральним засадам; невідповідності волі й волевиявлення учасника правочину; спрямування правочину не на реальне настання правових наслідків, що обумовлені ним, а якісь приховані бажання; якщо правочин, що вчиняється батьками (усиновлювачами), суперечить правам та інтересам їхніх малолітніх, неповнолітніх чи непрацездатних дітей. [349]

Тут варто звернути особливу увагу на правочини з вадами волі (тобто, вчинені під впливом обману, помилки, насильства, в результаті зловмисної домовленості представника однієї сторони з другою стороною), які є досить розповсюдженою категорією в офлайн-сфері (про що свідчить аналіз судової практики та значна кількість наукових досліджень, які вивчають дані питання). У контексті ж дослідження самої мережі Інтернет, її особливостей вже було зроблено висновки про підвищені ризики спілкування, складність ідентифікації, простоту формування у споживача потрібного бачення товару чи послуг, які пропонуються, за допомогою розміщення вигідної інформації на сайті, формуванні відповідних коментарів тощо. Отже, бути введеним в оману або помилитися на предмет того чи іншого продавця, товару тощо досить легко. Тут варто згадати експеримент, який провів один інтернет-користувач, який створив сайт неіснуючого ресторана в Лондоні. За допомогою якісного оформлення сайту ресторана, розміщення там великої кількості схвальних відгуків, формування «черги на бронювання столика» тощо цей заклад набув шаленої популярності й очолив список найкращих закладів у Лондоні. Разом з тим, у реальному житті не існувало абсолютно нічого з того, що було заявлено. Навіть фото меню було сформовано за допомогою фотографування не приготованих страв, а шляхом використання пластикових та інших засобів та якісного фотографування. [30] Це ще раз підтверджує, що побачене в мережі

Інтернет може кардинально відрізнятися від дійсності. Якщо ж розглядати в даному контексті малолітніх та неповнолітніх осіб як користувачів мережі Інтернет, то фактичних прикладів, де такі особи помилилися самі, їх ввели в оману або примусили вчинити той чи інший правочин буде набагато більше, аніж офлайн.

Цікавим із практичної точки зору є також питання щодо згадуваного вище строку, протягом якого батьки (усиновлювачі), опікун (піклувальник) можуть дізнатися про вчинений правочин малолітньою (неповнолітньою) особою за межами її цивільної дієздатності, яке є досить суперечливим, адже починає свій відлік «з дати, коли вони дізнались про вчинення такого правочину» (підкреслено мною – Н.Т.). По-перше, таке схвалення може не виражатися в активних діях осіб, які його можуть схвалити, це може бути «мовчазна згода», тобто відсутність претензій іншій стороні. По-друге, не зрозуміло, чи є обмеження в часі для того, аби «дізнатися» про такий правочин, який «строк давності». Враховуючи, що прямої вказівки законодавця на період, впродовж якого батьки (усиновлювачі), опікун (піклувальник) могли дізнатися про правочин, немає, на практиці можна зустріти випадки, коли вимога про визнання вчиненого правочину поза межами цивільної дієздатності була висунута батьками навіть через шість років після його укладення, як, наприклад, у наступному аналізованому прикладі.

Кіцманським районним судом Чернівецької області в листопаді 2016 р. було розглянуто справу за позовом про визнання недійсним договору між його сином (якому на момент укладення договору про навчання виповнилося 16 років) та Львівським державним університетом внутрішніх справ, укладеного в 2010 році. Дослідивши матеріали справи суд дійшов висновку, всі учасники правочину бажали настання подій, викладених в оспорюваному договорі. Петренко М. був зарахований студентом Львівського державного університету внутрішніх справ, навчався в цьому закладі, а після його завершення був працевлаштований, і певний час працював за направленням, тобто Львівський державний університет внутрішніх справ виконав свої

зобов'язання за Договором про підготовку фахівця у вищому навчальному закладі МВС України. У зв’язку з чим, у позові судом відмовлено. [252]

Таким чином, викликає значні сумніви той факт, що батько не знав про вчинення правочину протягом аж шести років. Однак, враховуючи проблемність доведення факту обізнаності особи (законного представника) про вчинення правочину, позов щодо визнання його недійсним може бути подано у будь-який момент, навіть зі сплином кількох років.

Отже, як бачимо з аналізу законодавства та судової практики, недійсний правочин не створює юридичних наслідків, крім тих, що пов’язані з його недійсністю. Враховуючи те, що в науковій літературі досить ґрунтовно досліджуються питання цивільно-правових наслідків недійсності правочинів (зокрема, такими наукоцями як Є.В. Бернада [18], І.В. Давидова [72; 74], О.І. Длугош [91], В.О. Кучер [139], Я.М. Романюк [270], О.В. Семушина [275], О.І. Шевчишин [368]), охарактеризуємо це питання в загальних рисах.

ЦК України дає можливість виділити дві групи правових наслідків недійсності правочину: двосторонню реституцію як загальний наслідок (ч. 1 ст. 216) та відшкодування збитків, як додатковий наслідок.

Під двостороньою реституцією розуміється зобов’язання повернути другій стороні в натурі все, що сторона одержала на виконання цього правочину, а якщо це неможливо, зокрема, якщо одержане полягає в користуванні майном, виконаній роботі, наданій послузі, – відшкодувати вартість одержаного за цінами на момент відшкодування [350].

Термін «restitutio» відомий ще з римського права, що в перекладі означає «відновлювати, відшкодовувати, впорядковувати». Сутність реституції полягала в тому, що за позовом особи, чиє право порушено укладеним договором, претор відновлював цю особу в первісному стані, скасовував всі небажані наслідки (повертав майно, звільняв від зобов’язань тощо). При цьому сам договір зберігав повну силу і розглядався як дійсний. Відмінялися лише наслідки, які спричинили збитки особі, що просила застосувати реституцію. Претор під час застосування реституції виходив із фікції, відповідно до якої

договір визнавався нібито неукладеним відносно даних наслідків. [78, с. 186; 166, с. 354].

Реституція характеризувалась такими особливостями: могла застосовуватися лише у випадку звернення заінтересованої сторони до державної посадової особи-претора; для звернення з проханням про реституцію недостатньо було послатися на які-небудь пороки, але потрібно було доказати наявність збитків, завданих укладеним договором; реституція застосовувалась претором як вираження його адміністративної влади за власною ініціативою, якщо, на думку претора, підстави для реституції були справедливими [245, с. 44].

З даного приводу в літературі зроблено висновок, що «спочатку позови про реституцію застосовувалися лише відносно існуючих договорів, але згодом вони використовувалися і відносно «неіснуючих» договорів, видимість існування яких була настільки сильною, що вони фактично породжували ті самі юридичні наслідки, як і існуючі договори. Таким чином, в історичному плані почали поєднувати ті інститути, що раніше вважалися непоєднуваними, а саме: неіснуючі (нікчемні) договори та скасування наслідків існуючих (дійсних) договорів (реституції)» [74, с. 308].

Чинний ЦК України не надає визначення терміна «реституція», однак аналіз положень ст. 216 ЦК України дає можливість стверджувати, що по суті йдеться саме про реституцію.

Двостороння реституція є наслідком недійсності правочину, який настає незалежно від наявності вини сторін правочину внаслідок того, що правочин є недійсним. Верховний Суд України звертає увагу на те, що реституцію цілком можна вважати окремим способом захисту цивільних прав, які порушуються у зв’язку з недійсністю правочину, оскільки у ст. 16 ЦК України немає вичерпного переліку способів захисту цивільних прав [204].

Також зазначимо, що відповідно до п. 10 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними» реституція як спосіб захисту цивільного права

застосовується лише в разі наявності між сторонами укладеного договору, який є нікчемним чи який визнано недійсним. У зв'язку з цим вимога про повернення майна, переданого на виконання недійсного правочину, за правилами реституції може бути пред'явлена тільки стороні недійсного правочину. [228] На даному положенні робить акцент і Верховний Суд України у своїй постанові від 19.11.2014 р. та зазначає, що «суд касаційної інстанції, підтримавши правильність застосування судами першої та апеляційної інстанцій статей 215, 216 ЦК України, не врахував, що реституція як спосіб захисту цивільного права застосовується лише в разі наявності між сторонами укладеного договору, який є нікчемним чи який визнано недійсним» [197].

Двостороння реституція не завжди повністю може відновити те майнове становище, яке існувало до вчинення визнаного недійсним правочину (зокрема, це можуть бути якісь додаткові витрати по його укладенню тощо), але є обов'язковим наслідком недійсності правочину та не може бути проігнорована сторонами. [74, с. 317]

Характерною рисою реституції є також те, що застосування наслідків недійсності правочину у вигляді реституції не залежить від добросовісності сторін правочину. Майно повертається стороні, яка його передала за недійсним правочином, лише на підставі того, що правочин визнано недійсним і, відповідно, сторона-набувач не має жодного права на одержане майно. Тобто, добросовісність сторони, яка набула майно за таким правочином, до уваги не береться. Такий підхід має місце і за умови, коли визнається недійсним правочин, укладений особою, яка не мала права відчужувати майно, адже: 1) недійсний правочин з моменту його укладення не породжує жодних правових наслідків, а отже, й титулу власника в добросовісного набувача; 2) законні інтереси добровільного набувача не порушуються, адже двостороння реституція повертає його у первісний стан, який існував до укладення недійсного правочину. [18, с. 129]

І.О. Шевчишин, аналізуючи правові наслідки недотримання умов правочинів, вчинюваних малолітніми та неповнолітніми особами зазначає, що

загальним наслідком таких правочинів (за умови визнання їх недійсними) є саме двостороння реституція. Зокрема, це стосується правочинів, вчинених малолітніми та неповнолітніми особами як за межами правосуб'єктності, так і під впливом помилки та обману, або ж у результаті зловмисної домовленості представника однієї сторони з другою стороною. [368]

У літературі виокремлюють такі ознаки реституції: виникає винятково на підставі недійсного договору; вимога може бути пред'явлена лише стороні правочину; всі сторони повертають усе отримане за правочином (навіть якщо позивач про це не просить); суд може застосувати з власної ініціативи; застосовується щодо усіх одержаних за правочином благ (майно, спожиті послуги, виконані роботи тощо) [173, с. 41].

Крім реституції, відшкодуванню винною стороною підлягають завдані збитки другій стороні недійсного правочину або третій особі. Відшкодування відбувається відповідно до рішення суду, який аналізує всю сукупність наданих доказів та їх обґрунтованість.

3.2. «Зцілення» недійсних правочинів, укладених малолітніми та неповнолітніми особами в мережі Інтернет

Метою вчинення будь-якого правочину є настання бажаних правових наслідків, що передбачає необхідність відповідності такого правочину встановленим вимогам законодавця. Якщо ж такі вимоги не виконані і постає питання про визнання правочину недійсним, то фактично шляхом такого визнання переслідується мета захисту порушеного права суб'єкта цивільних правовідносин.

Однак не всі правочини є однозначно недійсними, деякі мають своєрідний «шанс на зцілення». Такі випадки мають бути чітко встановлені в законі. Мова йде про правочини, коли недолік може бути усунуто вже після вчинення даного правочину, що дасть можливість розглядати його в якості правомірного та дійсного.

Види такого «зцілення» виділяють в залежності від підстав недійсності, зокрема: 1) подальше схвалення оспорюваного правочину особою, згода якої була обов'язкова для вчинення правочину (ч. 1 ст. 222 та ч. 1 ст. 223 ЦК України); 2) подальше схвалення нікчемного правочину законним представником особи, яка вчинила правочин за межами цивільної дієздатності (ч. 1 ст. 221 та ч. 1 ст. 226 ЦК України); 3) подальше схвалення особою, яку представляють, правочину, вчиненого представником з перевищенням повноважень (ст. 241 ЦК України); 4) прийняття судом рішення про визнання нікчемного правочину дійсним у випадках, встановлених законом (ст.ст. 218-223 ЦК України) [173, с. 59-60].

У контексті даного дослідження розглянемо більш детально ті підстави «зцілення» правочинів, які пов'язані з їх вчиненням малолітніми та неповнолітніми особами.

Деякі автори, як наприклад, І.В. Давидова називає правочин, вчинений малолітньою особою за межами її цивільної дієздатності без схвалення батьками (усиновлювачами) або одним із них, з ким вона проживає, або опікуном, не просто «нікчемним» (ч. 2 ст. 221 ЦК України), а «умовно нікчемним», адже законодавець передбачає можливість «зцілення», конвалідації такого правочину. Відповідно до зазначених норм способами конвалідації нікчемних правочинів є визнання правочину дійсним рішенням суду та схвалення правочину уповноваженими особами. [79, с. 51-54; 82, с. 47-48].

У іншому випадку (відсутність зцілення) – правочин є недійсним відповідно до норми закону і не вимагає визнання його недійсності в суді. Разом з тим на практиці спостерігаються ситуації, коли суди повинні розглядати позови та виносити рішення про визнання нікчемних правочинів недійсними.

У науковій літературі можна зустріти різні точки зору щодо необхідності та доцільності судового підтвердження нікчемності правочину, тобто визнання його недійсним, внаслідок чого мають настати відповідні наслідки.

Представники однієї позиції, наприклад, зазначають, що «у судовому порядку підтвердження нікчемності правочину не є обов'язковим, але за ініціативи його учасників або третіх осіб закон не позбавляє можливості їх звернення до суду для отримання рішення, яке підтвердить факт нікчемності» [341].

В.В. Заборовський зазначає, що рішення про визнання нікчемного правочину недійсним має постановити суд, який таким чином констатує факт недійсності такого правочину, а отже, надає заінтересованим особам можливість здійснити захист своїх порушених прав, шляхом застосування передбачених законом правових наслідків недійсності правочину [106, с. 97]. Н.В. Рабінович зазначає, що лише суд може констатувати наявність умов та передумов, які відповідно до закону обов'язково призводять до недійсності правочину. Винесене судом рішення про недійсність правочину слугує підставою для всіх тих наслідків, які закон пов'язує з анулюванням правочину. [237, с. 16-17]

Інші, навпаки, вказують на: 1) неможливість визнання судом нікчемного правочину недійсним, оскільки такий спосіб не передбачений способами захисту прав та інтересів осіб, що містяться в ч. 2 ст.16 ЦК України; 2) помилковість застосування на практиці п. 2 ч. 2 ст. 16 ЦК України, який вказує на порядок визнання правочину недійсним, але не уточнюється, що такий спосіб захисту прав характерний лише щодо оспорюваних правочинів, та зазначають, що це відповідає практиці Верховного Суду України, постановами якого закриваються провадження у справах про визнання нікчемних правочинів недійсними [64, с. 115].

Аналіз судової практики свідчить про необхідність розгляду судом позовів, поданих неналежними позивачами, що також додає роботи суду. Наприклад, до Ніжинського міськрайонного суду позов подала Морженко Т. щодо визнання недійсним дрібного побутового правочину з придбання пачки цигарок в магазині, посилаючись на те, що вона здійснила продаж невідомій їй на час продажу особі пачку цигарок. Згідно п. 11 Наказу Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України від 24.08.2002 р. № 218 «Про

затвердження Правил роздрібної торгівлі тютюновими виробами» продаж тютюнових виробів забороняється особам, які не досягли 18 років. Тобто, на момент вчинення дрібного правочину Павленко А. (покупець) повинен був мати повну цивільну дієздатність, щоб придбати пачку цигарок та щоб такий правочин відповідав чинному законодавству (зокрема, ст. 203 ЦК України). Другою обставиною, на яку посилалася позивачка, вимагаючи визнати правочин недійсним, це наявність обману з боку відповідача (запевнив, що йому виповнилось 18 років), а відповідно до ст. 229 ЦК України, якщо особа, яка вчинила правочин, помилилася щодо обставин, які мають істотне значення, такий правочин може бути визнаний судом недійсним. Разом з тим, суд зробив висновок про те, що позов не підлягає задоволенню.

Підставами незадоволення стали: 1) Морженко Т. визнала свою вину у скоєнні адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 156 КУпАП (про що свідчать пояснення в копії відповідного протоколу); 2) Постановою про накладення адміністративного стягнення позивачку було притягнуто до адміністративної відповідальності за ч. 2 ст. 156 КУпАП та накладено адміністративне стягнення у виді штрафу в сумі 510 грн; вказана постанова набрала законної сили і не оскаржена позивачкою; 3) позивачка не є належним позивачем, адже є продавцем магазину, а позивачами щодо визнання такого правочину недійсним може бути власник магазину та законні представники дитини, якими є батьки та інші особи, що їх замінюють та представляють інтереси.[257] Бачимо, що суд отримує додаткове навантаження у вигляді розгляду справ, поданих неналежними позивачами, що додає роботи суду та відбирає дорогоцінний час.

Отже, сам факт схвалення вже вчиненого малолітньою особою правочину поза межами її дієздатності (батьками (усиновлювачами), або одним з них, з ким проживає малолітня особа, або опікуном) і є «ліками» для такого правочину, адже він з моменту схвалення є дійсним і може породжувати цивільні права та обов’язки. Разом з тим, закон не вимагає особливої форми такого схвалення. Схвалення можливе у вигляді пасивної поведінки, тобто

незаявлені претензії другій стороні протягом одного місяця з моменту, коли стало відомо про його вчинення (ч. 1 ст. 221 ЦК України). За умови незгоди із вчиненим малолітньою особою правочином батьки (усиновлювачі) або опікун пред'являють свою претензію до іншої сторони в активній формі (наприклад, вимагають повернення переданого малолітньою особою майна). Або ж після закінчення місячного строку такий правочин стає дійсним. [349]

Теоретично, зазначені положення законодавства авансують особі віком до чотирнадцяти років додатковий обсяг правочиноздатності. Законодавець встановлює презумпцію добросовісності, пріоритету інтересів дитини у здійсненні нею своїх суб'єктивних цивільних прав у правовідносинах, що виникають з приводу укладання правочинів. Разом з тим, до таких правочинів висувається вимога щодо його гласності для зацікавлених осіб, тобто це не прихована дія, хоча б один з батьків (усиновлювачів) або опікун мають бути проінформовані про такий правочин.

Також законодавчо закріплена і можливість визнання правочину, вчиненого малолітньою особою, дійсним, за рішенням суду (у випадку пред'явлення позову заінтересованою особою, якщо буде встановлено, що правочин вчинено на користь малолітньої особи) [349].

У літературі висловлюється думка, що норми, які визначають можливість схвалення правочину, вчиненого малолітньою особою, та визнання його дійсним за рішення суду, є недосконалими. Зокрема А.В. Луць зазначає, що про відсутність схвалення правочину, вчиненого малолітньою особою, свідчитиме поведінка батьків (усиновлювачів) або опікуна, які або заявляють претензії до іншої сторони, або в разі відхилення звертаються до суду про визнання правочину недійсним, а відтак виходить, що нікчемний правочин перетворюється в оспорюваний [146, с. 310].

Як слушно зазначає Ж.Л. Чорна, можливість подальшого схвалення правочину, вчиненого малолітньою особою за межами її цивільної дієздатності, не означає, що він виникає як дійсний. Навіть факт корисності правочину для малолітньої особи у момент його вчинення не перетворює цей правочин у

дійсний, оскільки батьки можуть мати заперечення щодо вчинення такого правочину [356, с. 61].

Всі ж інші правочини, які покликані забезпечувати розвиток, навчання та виховання малолітніх осіб, однак не входять до охарактеризованих вище, вчиняють батьки (усиновлювачі) або опікуни. Вони повинні вчиняти такі правочини в інтересах дітей, оскільки батьківські права не можуть здійснюватися всупереч інтересам дитини (ч. 2 ст. 155 СК України) [277]. Правочини, вчинені опікунами також не можуть вчинятися всупереч інтересам підопічних, оскільки відповідно до ч. 3 ст. 67 ЦК України опікуни вчиняють правочини від імені та в інтересах останніх. Оскільки законними представниками малолітньої особи згідно зі ст. 242 ЦК України [349] є її батьки (усиновлювачі, опікуни), то саме вони зобов'язані вчиняти такі правочини від імені малолітньої особи.

Також законодавець встановлює (ст. 177 СК України), що батьки управляють майном, належним малолітній дитині, без спеціального на те повноваження [277]. Разом з тим, якщо правочини стосуються майнових прав підопічних (укладення договорів, які підлягають нотаріальному посвідченню та (або) державній реєстрації, в тому числі договори щодо поділу або обміну житлового будинку, квартири; видача письмових зобов'язань від імені дитини; відмова від майнових прав дитини), то вони можуть бути укладені лише за наявності дозволу органу опіки та піклування [40].

Як приклад, наведемо рішення суду, в якому визнано договір, укладений батьками без дозволу опіки та піклування, недійсним. Так, до Октябрського районного суду м. Полтави звернувся з позовом орган опіки та піклування виконавчого комітету Шевченківської районної ради у м. Полтаві в інтересах малолітньої Петрової Н. про визнання договору купівлі-продажу квартири недійсним, мотивуючи вимоги наступним. Рішенням виконавчого комітету Шевченківської районної у м. Полтаві ради Петрову Н. визнано дитиною, позбавленою батьківського піклування, та збережено право на користування житловою площею квартири № 2157 за місцем реєстрації. Однак, вказану

квартиру Петрова М. – мати малолітньої (позбавлена батьківських прав), продала Іванову К., не звернувшись при цьому за дозволом до органу опіки та піклування. Тому даний правочин вчинений із порушенням Закону та порушує право користування житлом малолітньої. Дійсно, відповідно до ч. 1 ст. 224 ЦК України, правочин, вчинений без дозволу органу опіки та піклування (ст. 71 ЦК України), є нікчемним; ст. 12 Закону України «Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей» [222] передбачено, що держава охороняє і захищає права та інтереси дітей при вчиненні правочинів щодо нерухомого майна, а для вчинення будь-яких правочинів щодо нерухомого майна, право власності на яке або право користування яким мають діти, необхідний попередній дозвіл органів опіки та піклування, що надається відповідно до закону. Такий дозвіл може бути надано за умови гарантування збереження права дитини на житло (ч.4 ст. 177 СК України, ч. 3 ст. 17 Закону України «Про охорону дитинства» [223]).

Виходячи з вищевикладеного, суд дійшов висновку, що договір купівлі-продажу, всупереч вимог законодавства, був вчинений без дозволу органу опіки та піклування, чим було порушено права неповнолітньої дитини Петрової Н., яка на момент вчинення спірного правочину була зареєстрована та мала право користування вказаним житлом, а тому такий договір має бути визнаний судом недійсним на підставі ч. 6 ст. 203, ч. 1 ст. 215 ЦК України. Як результат, позов було задоволено в повному обсязі.[259]

Аналіз судової практики свідчить про досить велику кількість випадків, коли законні представники дитини не отримують необхідного дозволу органу опіки та піклування при вчиненні правочинів, які того вимагають, порушуючи цим не просто вимогу законодавця, а й права та інтереси дитини.

Ще один важливий висновок, який можна зробити з аналізу такої категорії справ є те, що суд захищає інтереси малолітніх осіб і в цьому важливу роль відіграє необхідність додержанням вимоги про отримання дозволу від органу опіки та піклування батькам (опікунам) при вчиненні правочинів, які стосуються майнових прав підопічних.

Важливим також є погоджена дія обох батьків щодо вчинення правочинів щодо майна дитини, адже вчинення такого правочину одним із батьків вважається, що він діє за згодою другого з батьків, що на практиці не завжди так. У такому випадку другий з батьків може звернутися до суду та вимагати визнати такий правочин недійсним на підставі того, що він вчинений без його згоди (за умови, що цей правочин виходить за межі дрібного побутового). Якщо той з батьків, хто проживає окремо від дитини протягом не менш як шість місяців, не бере участі у вихованні та утриманні дитини або якщо місце його проживання невідоме, правочини можуть бути вчинені без його згоди. Разом з тим, аналіз судової практики дає можливість зробити висновок про досить часте звернення до суду одного з батьків (з ким проживає дитина) про надання дозволу на вчинення правочину щодо управління майном дитини за умови відсутності згоди другого батька дитини (який проживає окремо). Проаналізуємо приклад. До Балаклійського районного суду Харківської області звернулася позивачка Петрова Т. (до відповідача Іванова А.) з проханням надати дозвіл на вчинення правочину, а саме договору дарування земельної ділянки на ім’я неповнолітнього Іванова Д., без згоди його батька Іванова А.

Позивачка зазначила, що з відповідачем перебувала в зареєстрованому шлюбі, від якого в них народився син – Іванов Д. Успадкувавши земельну ділянку, вона хоче подарувати її неповнолітньому сину, однак відповідач відмовляється надавати дозвіл на вчинення даного правочину.

Суд, дослідивши матеріали справи, прийшов до висновку про задоволення позовних вимог позивача, що обґрунтовано наступним: зареєстрований шлюб між Петровою Т. та Івановим А. було розірвано, після чого син залишився проживати з матір’ю Петровою Т.; батьки управляють майном, належним малолітній дитині, без спеціального на те повноваження (ст. 177 СК України); при вчиненні одним із батьків правочинів щодо майна малолітньої дитини вважається, що він діє за згодою другого з батьків; другий з батьків має право звернутися до суду з вимогою про визнання правочину недійсним як укладеного без його згоди, якщо цей правочин виходить за межі дрібного

побутового; відповідач проживає окремо від дитини, не бере участі в його вихованні та утриманні, та без поважних причин не надає дозволу на вчинення правочину, а саме, договору дарування земельної ділянки, на ім`я свого неповнолітнього сина Іванова А. Саме необґрунтована та безпідставна відмова батька у наданні згоди на дарування дитині земельної ділянки, здійснена всупереч інтересам дитини. [246]

В умовах цифровізації та активного використання мережі Інтернет на практиці виникають ситуації, коли позиція батьків (які проживають окремо) щодо використання даної мережі не співпадає, що також може стосуватися спільних дітей. І хоч у наступному прикладі мова йде не про укладення правочину, однак ситуація напряму пов’язана з мережею Інтернет та попередженням можливих порушень інформаційної безпеки дитини.

Так, до Київського районного суду м. Одеси встановлено звернулась позивач (як представник своєї малолітньої дочки) з вимогою заборонити Відповідачам поширювати у мережі Інтернету фото- та відео матеріали стосовно дитини та зобов’язати Відповідачів видалити з публічного доступу усю інформацію стосовно дитини.

Позовні вимоги обгрунтовано тим, що дитина проживає з матір’ю (позивач) після розірвання шлюбу. Відповідачі на власних приватних сторінках соціальної інтернет-мережі Фейсбук, без згоди матері, розмістили фотографії дитини, що є порушенням права на зображення, права на недоторканість та повагу до приватного життя.

Відповідачі наголошкють на тому, що фотграфії розміщені з обмеженим доступом «рідним та друзям», а тому не вважають це «публічним поширенням». Батько дитини згоду на поширення таких фото надав. Самі фотографії є висловленням любові до дитини, яка є членом сім’ї (племінницею Відповідачів).

Судом було досліджено практику Європейського суду з прав людини, де останній наголошував на такому: публікація фотографії людини у повсякденному житті, під час діяльності суто приватного характеру, зачіпає

сферу приватного життя, а тому підпадає під застосування статті 8 Конвенції (рішення від 24.06.2004 р. у справі «Ганновер проти Німеччини» (Hannover v. Germany) (заява N 59320/00).

Системний аналіз усіх обставин справи дозволив суду зробити висновок про те, що публікація фото- та відео- зображень у соціальних мережах Інтернет можлива лише зі згодою особи, зображення якої публікується. Фотографії малолітніх та неповнолітніх осіб, які в силу віку не можуть належним чином розуміти питання, пов'язані з розміщенням своїх зображень у соціальних мережах, можуть публікуватись сторонніми особами лише зі згодою обох батьків, які мають рівні права відносно розвитку та виховання дітей. Згода лише одного з батьків не надає прав на публічне розміщення фото- та відео зображень малолітніх дітей, якщо між ними не укладено окремого договору, в якому оговорені дані обставини.

Також суд висунув твердження, що приватні сторінки у соціальних мережах відносяться до публічних інформаційних джерел, враховуючи необмежений доступ до даних сторінок інших сторонніх для власників користувачів даної мережі. Питання щодо обмеженості доступу до власних сторінок лише «друзями» розглядається судом з урахування поняття «друзі» в контексті соціальних мереж, які є значно ширшими, ніж поняття «друзі» у звичайному розумінні, а також можливості «репосту» інформації, яка виводить відмічену інформацію, в тому числі фото-та відео, за межі власної сторінки, та дозволяє її перегляд сторонніми для власників сторінок особами. Також було звернуто увагу на ризик втручання сторонніх осіб (хакерів тощо) до опублікованих даних, а, отже, не захищеність інформації.

Поняття інтернет-мереж та власних сторінок у соціальних мережах, у частині визначення їх як засобів публічної публікації, не врегульовано на законодавчому рівні. Закон України «Про інформацію» встановлює загальні правила і гарантії у сфері інформаційних правовідносин, не виділяючи при цьому особливостей регулювання мережі Інтернет. Але, оскільки Інтернет є універсальним комунікаційним засобом та способом передачі, оприлюднення і

поширення інформації, більшість норм закону регулюють питання «цифрових прав». Визначення «засобу масової інформації» в поточній редакції Закону України «Про інформацію» дає можливість відносити до ЗМІ веб-сайти або навіть сторінки в соцмережах та блоги: «Засоби масової інформації – засоби, призначені для публічного поширення друкованої або аудіовізуальної інформації» (ч. 2 ст. 22 Закону).

Таким чином, суд прийшов до висновку, що розміщення відповідачами на власних сторінках інтернет-мережі Фейсбук фотозображень малолітньої особи без згоди матері (навіть за наявною згодою батька) є незаконним та така інформація підлягає вилученню. [251]

Як уже було зазначено, «зціленими» можуть бути і правочини, вчинені неповнолітніми особами за межами своєї дієздатності, за умови їх подальшого зцілення. Аналіз судової практики свідчить про те, що суд уважно ставиться до перевірки можливого схвалення оспорюваного правочину. Зокрема, вже наведені в роботі приклади дають можливість зробити висновок, що в судовому порядку може бути або надано докази того, що законний представник не надавав згоду на вчинення такого правочину (як, наприклад, при купівлі неповнолітньою особою дорогого смартфона за умови відсутності згоди батька [266]), або ж не надано відповідних доказів, у такому випадку, як правило, суд тлумачить мовчання (відсутність заперечення щодо вчиненого правочину) як згоду законних представників неповнолітньої особи на його вчинення (як, наприклад, у випадку з укладеним договором на навчання [252].

Крім правочинів, які неповнолітні особи можуть вчиняти самостійно, досить велику групу складають правочини, які вони можуть вчиняти лише за згодою батьків (усиновлювачів) або піклувальників. Відповідні правочини вчиняють самі неповнолітні, а батьки (усиновлювачі) або піклувальники лише дають згоду на його вчинення. Така згода має бути надана «до» моменту вчинення правочину. Це випливає з логіки тлумачення норми. Разом з тим, на практиці, як і в судових рішеннях можна зустріти й допущення надання такої згоди після вчинення правочину (за винятком випадків, коли, крім згоди,

необхідним є, наприклад, отримання дозволу органу опіки та піклування). Зокрема, до таких відносяться правочини щодо розпорядження грошовими коштами, що внесені повністю або частково іншими особами у фінансову установу на її ім'я; транспортних засобів або нерухомого майна – згода батьків (усиновлювачів) або піклувальника повинна бути оформленна у письмовій формі та посвідчена нотаріально, а також необхідним є отримання дозволу органу опіки та піклування тощо. Оскільки згода на правочин батьків (усиновлювачів) або піклувальників є елементом правочину, то вона має бути надана у тій формі, в якій вчиняється правочин (окрема вимога щодо правочинів з нерухомістю та вимоги ст. 71 ЦК Україна та ст. 177 СК України для правочинів, які вчиняються з дозволу органів опіки та піклування, який надається опікуну або піклувальнику).

У деяких випадках вчинення правочину неповнолітньою особою передбачає наявність згоди обох батьків, навіть якщо вони спільно не проживають. Разом з тим, ч. 5 ст. 177 СК України передбачено, що за певних умов досить буде згоди й одного з батьків. На думку З.В. Ромовської, – це означає поступовий перехід до встановлення виключної опіки (піклування) над дитиною того з батьків, хто проживає з нею [271, с. 248].

Розглянемо приклад із судової практики щодо договору купівлі-продажу моторолера, який є транспортним засобом, а отже, до такого договору (як було зазначено вище) висуваються спеціальні вимоги.

До районного суду звернувся Позивач про визнання недійсним правочину, а саме договір купівлі-продажу моторолера, укладеного в усній формі між Івановим П. та Петренко Н. та стягнення матеріальної шкоди.

Іванов П. (син Позивача), який є неповнолітнім, придбав за 6000 грн власних коштів у Петренка Н. транспортний засіб без відома батьків, без їхньої письмової нотаріально посвідченої згоди і дозволу органу опіки та піклування, а тому даний правочин є недійсним.

Як з'ясувалося, моторолер був у несправному стані, спроба відремонтувати моторолер власними силами була невдалою. Батьки

неповнолітнього неодноразово в усній формі звертались до Петренка Н. з проханням забрати моторолер та повернути позивачу кошти, проте останній відмовився це зробити.

Вказані факти були встановлені судом у судовому засіданні, тому суд заявлені позовні вимоги частково задовільнив, оскільки дійсно відповідно до ч. 2 ст. 32 ЦК України на вчинення неповнолітньою особою правочину щодо транспортних засобів або нерухомого майна повинна бути письмова нотаріально посвідчена згода батьків (усиновлювачів) або піклувальника і дозвіл органу опіки та піклування, що не було дотримано в даному випадку.

Варто звернути увагу на те, що судом, на нашу думку вірно, не взяте до уваги посилання відповідача на ст. 222 ЦК України, якими передбачено, що правочин, який неповнолітня особа вчинила за межами її цивільної дієздатності без згоди батьків (усиновлювачів), піклувальника може бути схвалений ними у порядку, встановленому ст. 221 ЦК України. Зокрема батьки, дізнавшись про покупку, протягом одного місяця не заявили претензій другій стороні, а навіть сприяли в ремонті вказаного моторолера. Тому до уваги взято лише частину обґрунтувань позивача, що, власне, і стало наслідком часткового задоволення позову. [264]

Відповідно до ст. 222 ЦК України, якщо правочин вчинено неповнолітньою особою за межами її цивільної дієздатності без згоди батьків (усиновлювачів) або піклувальника і згодом він не був схвалений, то наслідком є можливість визнання його недійсним в судовому порядку, застосування реституції та відшкодування завданих збитків.

Характеризуючи вчинення правочинів неповнолітніми особами, необхідно мати на увазі, що правочини з розпорядженням коштами, цільовим або вільним, законного представника або третьої особи можуть виходити за межі обсягу їх цивільної дієздатності. Саме ці правочини характеризують стан дієздатності неповнолітнього, якому батьками надана велика свобода дій. Контроль за здійсненням подібних правочинів з боку законних представників неповнолітньої особи полягає в тому, чи надає батько у розпорядження

неповнолітньому певну грошову суму чи ні, встановлюється чи ні, мета її використання. Тому логічно, що весь ризик нецільового використання коштів, наданих у розпорядження неповнолітньої особи, покладається на її законних представників.

Цікавою є й ситуація з вчиненням правочинів щодо дарування (коли дарувальником є неповнолітня особа). Такі правочини неповнолітніх за розпорядженням коштами, наданими законними представниками або третіми особами, обмежуються лише розпорядженням саме цими засобами, але не майном, придбаним на них. Таким чином, практично всі правочини неповнолітнього по даруванню, в яких неповнолітній виступає дарувальником, за деякими винятками, є формально нікчемними. Однак на практиці ніхто ніколи їх не реанімує. [84, с. 110]

Враховуючи зазначене, логічним видається поділити на додаткові категорії не лише малолітніх осіб, що було запропоновано вище (від народження до шести років; від шести до десяти років; від десяти до чотирнадцяти років), а й неповнолітніх осіб, виділивши дві категорії: 1) від чотирнадцяти до шістнадцяти років, та 2) від шістнадцяти до вісімнадцяти років. Це дасть можливість у межах кожної групи визначити можливість вчиняти ті чи інші правочини залежно від участі осіб в конкретних особистих немайнових та майнових правовідносинах з урахуванням основних механізмів спрямованої соціалізації особи.

У якості підтвердження обґрунтованості зазначеної пропозиції виступає й передбачений законодавцем обов’язок усіх осіб-громадян України, які досягли чотирнадцятирічного віку, отримати паспорт громадянина України [213], що дає можливість особі значно розширити можливості вчинення певних дій, однак не прирівнює особу до повністю дієздатної, адже існують дії, які особа у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років не може вчинити, навіть маючи ID-паспорт (наприклад, отримати кваліфікований електронний підпис має право лише особа, які досягла вісімнадцяти років).

Характерним також є те, що особи від шістнадцяти років можуть достроково набути повної дієздатності, тобто бути емансипованими, внаслідок чого вони мають право вчиняти будь-які правочини нарівні з повнолітніми особами, які відповідно до віку набули повної дієздатності. Дана норма закріплена в ЦК України, зокрема це випадки, коли неповнолітня особа (яка досягла шістнадцятирічного віку) працює за трудовим договором або реєструється як суб'єкт підприємницької діяльності; у разі народження дитини (незалежно від віку) або вступу до шлюбу (за рішенням суду після досягнення шістнадцятирічного віку) особа набуває повної цивільної дієздатності. У даному випадку неповнолітні мають такі самі права і обов'язки, як і особи, які досягли вісімнадцяти років (самостійно укладають будь-які правочини, відповідають за договірними зобов'язаннями, за зобов'язаннями, що виникають внаслідок заподіяння шкоди тощо). Підтвердженням повної цивільної дієздатності фізичної особи, яка досягла шістнадцяти років, є рішення органу опіки та піклування про надання такій особі повної цивільної дієздатності, а у разі відсутності такого рішення – відповідне рішення суду.

Захист прав та інтересів дитини (особи, яка не досягла вісімнадцятирічного віку [128; 223]) відіграє важливе практичне значення у всіх сферах життя малолітніх та неповнолітніх осіб. Не є винятком і вчинення ними правочинів. Разом з тим, законодавець дещо по-різному визначає коло осіб, які можуть представляти та захищати права та інтереси дітей, зокрема:

1) ст. 242 ЦК України, яка регламентує питання представництва за законом, виокремлює серед законних представників малолітніх осіб – батьків (усиновлювачів), опікунів, інших осіб (у випадках, встановлених законом); неповнолітніх осіб – батьків (усиновлювачів), інших осіб (у випадках, встановлених законом) [349];

2) ст. 262 СК України закріплює права сестри, брата, мачухи, вітчима та інших членів сім'ї на захист дітей, зокрема, передбачено право вказаних осіб на самозахист своїх малолітніх, неповнолітніх братів, сестер, пасинка, падчерки, а також право звернутись за захистом інтересів малолітніх чи неповнолітніх до

органу опіки та піклування або до суду без спеціальних на те повноважень [277];

3) ст. 221 ЦК України з метою визнання дійсним правочину, вчиненого малолітньою особою за межами її цивільної дієздатності, передбачає його схвалення батьками (усиновлювачами) або одним з них, з ким вона проживає, або опікуном [349];

4) ст. 222 ЦК України з метою визнання дійсним правочину, вчиненого неповнолітньою особою за межами її цивільної дієздатності, передбачає його схвалення батьками (усиновлювачами) або одним з них, з ким вона проживає, або піклувальником [349].

Як бачимо, існують розбіжності в колі осіб, які можуть представляти інтереси малолітніх та неповнолітніх осіб, у тому числі при вчиненні ними правочинів.

Ця теза підтверджується і наступним рішенням. До апеляційного суду звернувся Петренко М., посилаючись на такі матеріали справи. Між Технікумом та Івановим К. укладено договір про навчання, який без отримання будь-яких повноважень, від імені неповнолітнього Іванова К. підписав Щитовий Р., як законний представник, хоча таким не є. На думку апелянта, сторонами в момент укладення вказаного договору не дотримано вимоги щодо наявності необхідного обсягу цивільної дієздатності, просив суд визнати договір про навчання недійсним, застосувавши до нього наслідки недійсності. Рішенням суду першої інстанції в задоволені позову відмовлено.

Не погоджуючись з рішенням суду, Петренко М. подав апеляційну скаргу.

Судом встановлено, що Петренко М. є батьком Іванова К. Між технікумом та Івановим К. (замовник) укладено договір про навчання згідно якого виконавець бере на себе зобов'язання за рахунок коштів замовника здійснити навчання. Договір від імені Іванова К. підписано його вітчимом Щитовим Р.

Будь-яких доказів того, що на час підписання договору Щитовий Р. був попечителем неповнолітнього Іванова К., або мав відповідні повноваження для підписання договору, матеріали справи не містять. Однак, для дійсності

правочину відповідно до ст. 221 ЦК України, достатньо його схвалення батьками (усиновлювачами) або одним з них.

Правочин був схвалений матір'ю неповнолітнього, за таких обставин він є дійсним.

У свою чергу, відповідно до вимог ч. 2 ст. 207 ЦК України, правочин вважається таким, що вчинений у письмовій формі, якщо він підписаний його стороною (сторонами).

Враховуючи ту обставину, що договір неповнолітня особа та її попечителі (батько, мати) не підписували, даний правочин вчинений із недодержанням письмової форми.

Згідно ст. 218 ЦПК України, недодержання сторонами письмової форми правочину, яка встановлена законом, не має наслідком його недійсність, крім випадків, встановлених законом.

Пунктом 12 Постанови, Пленум Верховного Суду України, від 06.11.2009 року № 9 «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними» роз'яснено, що порушення вимог закону щодо укладення правочину в письмовій формі є підставою для визнання його недійсним лише в разі, коли це прямо передбачено законом, зокрема статтями 547, 719, 981, 1055, 1059, 1107, 1118 ЦК України тощо.

Правочин був здійснений в інтересах неповнолітнього, по якому досягнуто домовленість з усіх істотних умов договору, при вчиненні правочину дотримані всі вимоги закону, окрім підпису вчиненого однією зі сторін і відбулося повне виконання договору.

Порушення вимог закону щодо укладення правочину в письмовій формі не є підставою для визнання його недійсним у договорах про навчання як один з виду договору про надання послуг.

З урахуванням викладеного, апеляційну скаргу Петренка М. відхилено. [253] Таке рішення суду вважаємо законним та обґрунтованим.

Отже, як бачимо, підводячи підсумок зазначимо, що суд у своїй практиці висловлює позицію «за» зцілення недійсних правочинів, що може мати місце

при схваленні правочину уповноваженою особою або ж визнанні дійсними нікчемних правочинів. Особливого значення таке зцілення має для малолітніх і неповнолітніх осіб, адже правосвідомість та розуміння меж дозволеного (зокрема щодо можливості вчинення того чи іншого правочину, меж своєї дієздатності) таких осіб лише формується. Тому важливим є дотримання вимог законодавця щодо можливості такого зцілення і недопущення порушення зазначених норм, особливо враховуючи специфіку відносин у мережі Інтернет.

3.3. Відшкодування збитків у разі визнання недійсними правочинів, укладених малолітніми особами в мережі Інтернет

Значна кількість правочинів, вчинених малолітніми та неповнолітніми особами за межами їх дієздатності, може бути визнана як дійсними, так і не дійсними, на що впливає, у першу чергу, воля батьків (опікунів), піклувальників.

При цьому за умови недійсності такого правочину настають правові наслідки, передбачені ЦК України, про які йшлося раніше. Проте, це може бути не лише двостороння реституція, але й інші наслідки, встановлені ст.ст. 221, 222 ЦК України, зокрема, відшкодування збитків, завданих укладенням недійсного правочину.

З метою з'ясування кола випадків, у яких може йтися про відшкодування збитків, далі проаналізуємо зміст згаданих норм Цивільного кодексу України.

Так, при визнанні недійсним правочину, укладеного малолітньою особою за межами її цивільної дієздатності, згідно з ч. 4 ст. 221 ЦК України «дієздатна сторона зобов'язана також відшкодувати збитки, завдані укладенням недійсного правочину, якщо у момент вчинення правочину вона знала або могла знати про вік другої сторони» [349]. Натомість, «Батьки (усиновлювачі) або опікун малолітньої особи зобов'язані повернути дієздатній стороні все одержане нею за цим правочином у натурі, а за неможливості повернути

одержане в натурі – відшкодувати його вартість за цінами, які існують на момент відшкодування» [349].

Частина п’ята ст. 221 ЦК України стосується ситуації, коли малолітні особи є обома сторонами правочину. Згідно цієї норми, «якщо обома сторонами правочину є малолітні особи, то кожна з них зобов’язана повернути другій стороні все, що одержала за цим правочином у натурі. У разі неможливості повернення майна відшкодування його вартості провадиться батьками (усиновлювачами) або опікуном, якщо буде встановлено, що вчиненню правочину або втраті майна, яке було предметом правочину, сприяла їхня винна поведінка.» [349]

Нарешті, частина шоста ст. 221 ЦК України передбачає, що «у разі вчинення неповнолітньою особою правочину з малолітньою особою настають наслідки, встановлені частиною третьою статті 222 цього Кодексу» [349]. У свою чергу, згідно останній нормі: «якщо обома сторонами недійсного правочину є неповнолітні особи, то кожна з них зобов'язана повернути другій стороні усе одержане нею за цим правочином у натурі. У разі неможливості повернення одержаного в натурі відшкодовується його вартість за цінами, які існують на момент відшкодування.

Якщо у неповнолітньої особи відсутні кошти, достатні для відшкодування, батьки (усиновлювачі) або піклувальник зобов'язані відшкодувати завдані збитки, якщо вони своєю винною поведінкою сприяли вчиненню правочину або втраті майна, яке було предметом правочину». [349]

Системний аналіз тексту та сенсу наведених вище норм дає підстави для висновку, що у більшості згаданих у них випадків йдеться про двосторонню реституцію, в результаті якої сторони повертають все одержане ними за цими правочинами в натурі, а за неможливості повернути одержане в натурі – відшкодовують його вартість за цінами, які існують на момент відшкодування (ч.ч. 3, 4, 5, 6 ст. 221, ч. 3 ст. 222 ЦК України).

Але, крім того, у одному випадку, – коли мало місце укладення правочину з малолітньою особою фізичною особою з повною дієздатністю – настають

додаткові правові наслідки: згідно з ч. 4 ст. 221 ЦК України, «дієздатна сторона зобов'язана також відшкодувати збитки, завдані укладенням недійсного правочину, якщо в момент вчинення правочину вона знала або могла знати про вік другої сторони» [349].

Тобто, в останньому випадку має місце встановлення додаткових негативних правових наслідків для повністю дієздатної особи, що уклала правочин з малолітньою особою.

Отже, характер наслідків визнання правочину недійсним залежить передусім від того, яким є суб'єктивний склад відповідних правовідносин. Зокрема, істотне значення має те, хто був стороною правочину – малолітня чи неповнолітня особа.

Крім того, для визначення додаткових наслідків недійсності значення має те, яка саме особа (малолітня, неповнолітня, повністю дієздатна) уклала правочин з малолітньою/неповнолітньою особою.

Зокрема, це впливає на визначення обсягу і порядок відшкодування збитків, що є одним із видів правових наслідків вчинення правочинів малолітніми та неповнолітніми особами за межами їх цивільної дієздатності (є відшкодування збитків, що виникли внаслідок укладення такого правочину). На це прямо вказують ч. 4 ст. 221 ЦК України і, меншою мірою, ч. 3 ст. 222 ЦК України.

Оскільки з викладеного вище випливає, що нормативною основою відшкодування малолітній особі збитків, завданих укладенням недійсного правочину є, передусім, ч. 4 ст. 221 ЦК України, проаналізуємо далі зміст цієї норми, а відтак обставини, які мають значення при розгляді спорів, які виникають у зв'язку визнанням недійсними правочинів, укладених малолітніми у мережі Інтернет.

Передусім, необхідно з'ясувати, що мається в цьому випадку на увазі під «збитками», які є кваліфікуючою ознакою застосування наведеної вище норми Цивільного кодексу, та якою є правова природа обов'язку їхнього відшкодування.

Легальне визначення поняття збитків у вітчизняному законодавстві міститься у ст. 22 ЦК України, частина друга якої встановлює, що «збитками є: 1) втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки); 2) доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (упущена вигода).» [349]

Враховуючи значення поняття «збитки», маємо, хоча б коротко дати їх характеристику. Це завдання тут полегшується тим, що у вітчизняній цивілістиці було спеціальне дослідження цієї категорії [136], у якому досить детально проаналізовані властивості останньої. Зокрема, на наш погляд, можна погодитися з думкою, що поняття «шкода» і «збитки» не співпадають: останнє є вужчим, адже включає лише реальні збитки і упущену вигоду, а відшкодовуються вони, як правило, за наявності майнових відносин і в грошовому виразі. Натомість «шкода» підрозділяється на майнову і немайнову шкоду. Шкода може бути завдана не тільки майну, але й особі громадянина чи діловій репутації юридичної особи. Шкода зазвичай відшкодовується за правилами гл. 82 ЦК України [349].

Відшкодування збитків – це встановлена законом міра цивільно-правової відповідальності, вживана як у договірних, так і в недоговірних відносинах. Причому серед форм цивільно-правової відповідальності особливе місце займає саме відшкодування збитків. Обумовлено це тим, що найбільш істотним і поширеним результатом порушення цивільних прав є збитки. Зважаючи на це, дана форма відповідальності має загальне значення і застосовується у всіх випадках порушення цивільних прав, якщо законом або договором не передбачено інше (ст. 22 ЦК України [349]), тоді як інші форми цивільно-правової відповідальності застосовуються лише у випадках, прямо передбачених законом або договором для конкретного правопорушення.

Таким чином, збитки (майнові втрати) є однією з необхідних умов для настання цивільно-правової відповідальності. З іншого боку, відшкодування

збитків розглядається як міра цивільно-правової відповідальності або цивільно-правова санкція. Одне і те ж явище одночасно є підставою для міри дії (умовно) і самою мірою дії. Таким чином, саме явище містить у собі й умову існування, і форму реалізації. [136, с. 89-90]

Практично на тій самій методологічній основі характеризують категорію «збитки» й у працях останнього часу. При цьому наголошується, що поняття «збитки» та «шкода» («майнова шкода») варто співвідносити з урахуванням компенсаційної функції цивільного права. Відшкодування збитків є одним із способів відшкодування завданої майнової шкоди. Відповідно, збитки підлягають розгляду як негативні наслідки її завдання – певні майнові втрати, що підлягають компенсації (відшкодуванню у грошовій формі) з метою поновлення порушеної сфери майнових прав та інтересів управомоченої в охоронному правовідношенні особи.

Всі витрати, пов’язані з укладенням та виконанням договору, невиконння умов якого призвело до наявності збитків у відповідної сторони, можна поділити на дві групи витрати-збитки та інші витрати. До витрат-збитків варто відносити витрати, безпосередньо викликані неправомірними діями право-порушника (сторони по договору, що не виконала чи виконала неналежним чином покладені на неї договірні обов’язки). Не можуть бути віднесені до витрат-збитків витрати, які потерпіла сторона договору зробила б у будь-якому випадку. [165, с. 7]

Основне зобов’язання виникає між неповнолітньою особою та потерпілим, а обов’язок батьків неповнолітнього щодо відшкодування завданої ним шкоди носить додатковий (субсидіарний) характер. Загалом проблема субсидіарної відповідальності в деліктах щодо відшкодування шкоди, заподіяної неповнолітньою особою, нерозривно пов’язана з іншою (певною мірою теоретичною) проблемою – можливістю існування субсидіарної множинності. [354]

У науковій літературі можна прослідкувати дві конкретні позиції щодо зазначеного питання. Одна з позицій, яку підтримують, це те, що субсидіарна

множинність осіб існує, хоча суттєво відрізняється від часткової й солідарної, а тому потребує особливого врегулювання [273, с. 51]. Так, згідно зі ст. 1179 ЦК України «неповнолітня особа відповідає за завдану нею шкоду самостійно на загальних підставах, однак у випадку відсутності в неї майна, достатнього для відшкодування завданої нею шкоди, визначено низку субсидіарних боржників: батьки (усиновлювачі), піклувальник, заклад, який за законом здійснює щодо такої неповнолітньої особи функції піклувальника. При цьому обов'язок додаткових боржників припиняється після досягнення особою, яка завдала шкоди, повноліття або якщо вона до досягнення повноліття стане власником майна, достатнього для відшкодування шкоди.» [349] Прихильники зазначеної позиції переймаються питанням щодо того, на підставі чого неповнолітня особа стає боржником (унаслідок появи доходів чи досягнення повноліття) за умови існування субсидіарної множинності осіб у такому зобов'язанні і якби неповнолітній не був суб'єктом зобов'язання, коли субсидіарну відповідальність за заподіяну шкоду понесли треті особи (батьки, піклувальник чи заклад, який виконує функції піклувальника). Тобто, зазначена обставина підтверджує наявність множинності осіб у таких зобов'язаннях.

Зазначена позиція є логічною та виваженою, однак, вважаємо за доцільне разом із О.І. Чернілевською [354] підтримати іншу, протилежну наукову позицію щодо неможливості існування зобов'язань із субсидіарною множинністю осіб. Така позиція вбачається більш обґрунтованою, зокрема, у контексті відшкодування шкоди, завданої неповнолітньою особою, батьками (усиновлювачами) або піклувальником, у випадку відсутності в останньої достатньої кількості коштів чи майна, можна говорити про два зобов'язання.

Одне з цих зобов'язань є основним і виникає між особою, яка заподіяла шкоду, та особою (особами), якій (яким) заподіяно шкоду. Таке зобов'язання передбачає участь у ньому тільки одного боржника – неповнолітньої особи, яка завдала шкоди своїми діями або бездіяльністю.

Друге зобов'язання є додатковим (або субсидіарним) та виникає за умови, що боржник в основному зобов'язанні не може самостійно виконати

покладений на нього обов’язок внаслідок відсутності достатньї суми грошових коштів або ж майна для відшкодування заподіяної шкоди. Коли мова йде про вчинення правочинів неповнолітньою особою, то зазначене зобов’язання виникає між потерпілим і батьками неповнолітнього або ж особами, які їх замінюють (усиновлювач, піклувальник), на підставі прямої вказівки закону. Така норма закону є логічною та обґрунтуваною, адже батьки (усиновлювачі) або піклувальник, несуть відповідальність за дитину, у тому числі за її дії. Саме тому вони з метою виконання свого обов’язку щодо виховання дитини, закріпленого в ст. 150 СК України, повинні вживати всі можливі заходи для того, щоб розвинути в дитини повагу до чужих прав і свобод, тим самим навчивши її утримуватися від будь-яких дій, які можуть їх порушити. Отже, на батьків (або осіб, які їх замінюють) покладено абсолютний обов’язок щодо виховання дитини, виконання якого можуть вимагати всі інші члени суспільства. За умови, коли неповнолітня особа заподіює шкоду, яку не спроможна відшкодувати самостійно, і вина батьків чи інших осіб, що їх замінюють, є беззаперечною, тоді це свідчить про невиконання чи неналежне виконання останніми свого обов’язку. Таким чином, виникає ще одне зобов’язання, а саме, між особою чи особами, які не виконали свій обов’язок, та особою, яка внаслідок цього постраждала.

Необхідно зазначити, що правило щодо припинення обов’язку батьків (усиновлювачів) або піклувальника відшкодовувати шкоду після досягнення особою, яка завдала шкоди, повноліття або внаслідок набуття у власність майна, достатнього для такого відшкодування, зумовлене певними принципами відшкодування шкоди. Зокрема, ч. 1 ст. 1166 ЦК України передбачає, що завдана шкода відшкодовується особою, яка її завдала [349]. Також усталеним є правило, відповідно до якого в межах деліктного зобов’язання потерпілий і його інтереси відіграють ключову роль. Отже, з метою захисту інтересів потерпілого відшкодування шкоди, завданої неплатоспроможною неповнолітньою особою, може бути здійснено батьками (або особами які їх замінюють) неповнолітнього. Разом з тим, законодавець передбачив

повернення до принципу особистого відшкодування шкоди за умови досягнення повноліття або набуття неповнолітньою особою майна у власність.

Отже, відшкодування шкоди, завданої неповнолітньою особою, є деліктним зобов'язанням, якому притаманна субсидіарна відповідальність осіб – батьків (усиновлювачів), піклувальника чи закладу, який виконує щодо неповнолітнього заподіювача шкоди функції піклувальника. Порядок відшкодування такої шкоди передбачає обов'язок власне неповнолітньої особи зробити це особисто, однак за відсутності в такої особи необхідної суми коштів чи майна такий обов'язок покладається на згаданих субсидіарних боржників. При цьому про утворення субсидіарної множинності осіб у такій ситуації не йдеться, оскільки в такому випадку формується два тісно пов'язані, проте самостійні зобов'язання: між особою, яка заподіяла шкоду, і потерпілим (основне), а також між постраждалим і батьками неповнолітнього чи особами, що їх замінюють (субсидіарне). [354]

Розглядаючи наведене визначення з погляду можливості використання його при розгляді справ про відшкодування збитків малолітній особі, зазначимо, що мало вірогідним здається здійснення нею витрат, які вона зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права.

Разом із тим, цілком може йтися про відшкодування упущеної вигоди. Наприклад, доходами, які малолітня особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене, може бути авторська винагорода за твір, створений малолітнім, права на який передавалися за правочином (договором), визнаним недійсним.

У засобах масової інформації неодноразово повідомлялося про випадки створення малолітніми художніх творів тощо, які вони поширюють у мережі, передають у користування іншим особам тощо. Хоча більшість таких дій є юридичними вчинками, оскільки здійснюються без наміру створити цивільні права та обов'язки, однак значна кількість передачі творів, обмін ними тощо підпадають під ознаки правочинів, які, до того ж, не можуть бути визнані дрібними побутовими.

У літературі слушно зверталося увагу на те, що ст. 611 ЦК України згадує відшкодування збитків як один з наслідків порушення зобов'язання, коли вібувається реалізація цивільно-правової відповідальності учасників цивільного обороту за цивільне правопорушення. [136, с. 64] Крім того, зазначалося також що ст. 1192 ЦК України, яка належить до деліктних зобов’язань передбачає, що: «з урахуванням обставин справи суд за вибором потерпілого може зобов'язати особу, яка завдала шкоди майну, відшкодувати її в натурі (передати річ того ж роду і такої ж якості, полагодити пошкоджену річ тощо) або відшкодувати завдані збитки у повному обсязі» [349]. Іншими словами, термін «відшкодування збитків» нібито стосується як договірних, так і недоговірних відносин.

У зв’язку з цим виникає питання, чи може при відшкодуванні збитків, завданих малолітньою особою за умови визнання недійсним правочину, укладеного ним у мережі Інтернет, виникнути конкуренція договірних та недоговірних позовів (на зразок того, як йдеться про конкуренцію реституційних, кондикційних та віндикаційних вимог у цивільному обігу [9, с. 179-196])?

З практичного погляду це означає вирішення суддею питання про можливість застосування при визначенні підстави та умов відшкодування збитків, завданих визнанням недійсним правочину, укладеного малолітньою особою, крім положень ст. 221, 222 ЦК України, а також норм книги п’ятої ЦК України (у тому числі тих, що стосуються договірних та недоговірних зобов’язань).

При цьому варто зазначити, що, хоча правочини, як згадувалося раніше, можуть бути двосторонніми або односторонніми, однак, як випливає зі змісту згаданих статей ЦК України, наведені положення стосуються лише двосторонніх правочинів, тобто, договорів.

Це ніби свідчить на користь можливості застосування до відносин, що виникають у випадку визнання таких правочинів недійсними, норм, присвячених загальним положенням про договори та окремим договорам.

Як на наш погляд, позитивне вирішення цього питання можливе і ґрунтується воно на оцінці відшкодування збитків малолітньому дієздатною особою як майнової відповідальності.

Оцінюючи правову природу відшкодування збитків (ч. 4 ст. 221 ЦК України), згадаємо про висловлену у літературі думку, що відповідно до ст. 16 ЦК України відшкодування збитків, це, «по-перше, спосіб захисту цивільних прав та інтересів; по-друге, один із способів відшкодування майнової шкоди». [136, с. 63]

Погоджуючись із таким висновком, разом із тим, вважаємо необхідним уточнити, що, по-третє, відшкодування збитків може бути також видом цивільно-правової відповідальності.

Не зупиняючись тут на огляді дискусії щодо поняття та ознак відповідальності, яка триває багато років [36; 37; 38] (у тому числі щодо її особливостей в інформаційному суспільстві [376]), зазначимо лише, що, на наш погляд, обґрунтованим є розуміння цивільно-правової відповідальності як правовідносин, що виникають внаслідок правопорушення, змістом яких є додатковий обов’язок правопорушника щодо потерпілого.[333, с. 398-408]

Настання можливості стягнення збитків, як і виникнення правової відповідальності взагалі, обумовлено наявністю певних юридичних фактів (їх іменують «підставами» [150, с. 20-263] або, частіше, «умовами» цивільно-правової відповідальності [118, с. 171-181]), які в сукупності утворюють склад цивільного правопорушення. Наявність такого складу є також підставою стягнення збитків, що дозволяє вважати такі наслідки мірою цивільно-правової відповідальності.

Однак, визнання мірою відповідальності обов’язку дієздатної особи відшкодувати збитки, завдані малолітньому укладенням недійсного правочину, саме по собі не дає відповіді на питання про умови її настання, зокрема про те, які правові норм, крім ст. 221 ЦК України, мають застосовуватися судами при розгляді відповідної категорії справ.

На нашу думку, при вирішенні цього питання слід виходити з того, що, хоча у теорії цивільного права розрізняють договірну та недоговірну відповідальність, однак потреби практики зумовлюють доцільність і необхідність у певних випадках використовувати норми (засади), що стосуються як договірних, так і недоговірних зобов'язань. [329, с. 504-512]

До таких випадків належать і ситуації, передбачені ст.ст. 221, 222 ЦК України. Аналіз і систематичне тлумачення згаданих норм ЦК України дають підстави для висновку про можливість застосування загальних положень про зобов'язання. Однак перевага має надаватися загальним положенням про наслідки недійсності правочинів.

Що стосується питання про те, чи припускають норми ст.ст. 221, 222 ЦК України можливість застосування низки положень недоговірних зобов'язань, зокрема, норм глави 82 ЦК України, то при пошуках відповіді на нього має бути враховане те, що недоговірні зобов'язання відшкодування шкоди мають низку особливостей, зумовлених тим, що вони включають деліктні зобов'язання.

Останні мають спеціальні підстави та умови виникнення, котрі, на наш погляд, не можна визнати такими, що повністю узгоджуються з концепцією ст. 221 ЦК України.

Так, характерними ознаками деліктних зобов'язань у сучасному цивільному праві називають те, що вони: «виникають у разі вчинення цивільного правопорушення (делікту), яке є підставою їх виникнення; умовами їх виникнення є наявність шкоди, протиправної поведінки, причинного зв'язку між шкодою і протиправною поведінкою завдавача, вини (крім випадків передбачених законом); настають у тому випадку, коли потерпілий і завдавач шкоди не знаходились у цивільних правовідносинах; це завжди новий юридичний обов'язок, який покладається на правопорушника замість невиконаного; виникають при порушенні абсолютного права потерпілого; регулюються імперативними нормами; односторонні за своїм характером; виступають тільки у формі відшкодування шкоди в натурі або відшкодування

завданих збитків; на розмір відшкодування шкоди впливає умисел і груба необережність потерпілого та матеріальний стан заподіювача шкоди – фізичної особи». [58, с. 61-62; 56, с. 312-609; 57, с. 145-238]

Натомість, при визнані недійсними правочинів, укладених малолітніми чи неповнолітніми особами, підставою виникнення обов'язку відшкодування шкоди є не делікт, а визнання правочину недійсним. У зв'язку з цим йдеться не про виникнення правовідносин вперше, а про їх зміну. Внаслідок цього при покладенні на повністю дієздатну особу відшкодування збитків малолітній особі вона, натомість, має право на повернення їй усього одержаного за правочином у натурі (ч. 4 ст. 221 ЦК України), що свідчить про договірний характер стосунків між сторонами. Крім того, на розмір відшкодування шкоди не впливає вина потерпілого та матеріальний стан заподіювача шкоди.

Разом із тим, такий висновок не означає, що при вирішенні на практиці спорів про відшкодування малолітнім особам збитків, завданих укладенням недійсного правочину, не можуть враховуватися окремі положення, що стосуються умов відшкодування шкоди у деліктних зобов'язаннях, визначення деліктоздатності учасників відповідних відносин тощо. Наприклад, при покладенні обов'язку відшкодування вартості майна на батьків (усиновлювачів), опікунів або піклувальників (ч.ч. 4, 5 ст. 221, ч. 3 ст. 222 ЦК України) з метою встановлення сенсу формулювання «знала або могла знати», «винна поведінка» за аналогією у якості зразка можуть використовуватися теоретичні та практичні положення про співвідношення майнової відповідальності дітей та їх батьків, обґрунтування яких у вітчизняній цивілістиці має давню традицію. [366, с. 76-88; 354, с. 268-274]

Зокрема, на наш погляд, можливе використання напрацювань практики застосування ст.ст. 1178, 1179, 1180, 1181, 1182 ЦК України.

Однак, використовуючи за аналогією положення глави 82 ЦК України про відшкодування шкоди батьків (усиновлювачів, опікунів, піклувальників) малолітніх (неповнолітніх) до відносин, що виникають унаслідок визнання недійсними правочинів, укладених малолітніми або неповнолітніми, необхідно

враховувати актуальну колізію суспільних та приватних інтересів у інформаційній сфері.

Зокрема, при залученні до відповідальності батьків малолітніх чи неповнолітніх осіб, постає питання про межу вимог до батьків у забезпеченні ними контролю за активністю підлітків в Інтернеті. Чи можна у таких випадках стверджувати, що у всьому «винні» батьки, які недовчили, недостатньо підготували дітей до зустрічі з небезпеками інформаційного суспільства? Якщо йдеться про забезпечення права дітей на інформацію, розширення «інформаційних» прав дитини в можливості вчиняти якісь додаткові дії, як це має впливати на відповідальність та відшкодування завданих збитків?

Якщо йдеться про відповідальність батьків, то очевидно необхідно запроваджувати «обов'язкову» цифрову грамотність, введення в навчальну програму предмета по цифровій безпеці в мережі Інтернет, «стимулювання» батьків пройти хоча б мінімальний курс навчання щодо питань Інтернету, можливих загроз, безпеки тощо.

У Дії є деякі курси і така можливість, але: 1) не всі про це знають, 2) не всі мають технічну можливість це зробити; 3) не у всіх є вільний час (робота, іноді і не одна, домашні справи, догляд за дітьми тощо). Тобто має бути надана додаткова можливість, стимул для початку дорослим пройти відповідні освітні курси, щоб коли мова йшла вже про освідчення дітей, по-перше, дорослий «був у курсі нових тенденцій», по-друге, не просто забороняв, а міг предметно з дитиною обговорювати питання інформаційної гігієни та безпеки.

Можливо, батькам варто надавати «додатковий день до відпустки», «оплачуваний вихідний», аби вони могли отримати відповідний сертифікат? Щоб були не просто декларації: «Батьки відповідають за всі вчинки (правочини) дітей в мережі Інтернет».

ВИСНОВКИ

На підставі проведеного дослідження отримано наукові висновки та сформульовано пропозиції, спрямовані на вирішення наукового завдання щодо врахування особливостей, які виникають при вчиненні правочинів малолітніми та неповнолітніми особами в мережі Інтернет. Основні висновки, що відображають погляди дисертанта на цю проблему, виражені у наступних положеннях:

1. Провідне місце під час формування інформаційно-комунікаційних технологій посідає мережа Інтернет, яка є основоположною для регулювання відносин, що відбуваються в інформаційному суспільстві, та, зокрема, виступає зручним середовищем для вчинення юридичних дій, до яких відносяться і правочини.

Під Інтернетом розуміється єдиний інформаційний простір, в якому відбуваються глобальні процеси соціальних комунікацій та якому притаманний всесвітній загальний характер. Велика увага науковців та практиків звертається на технічну сторону функціонування мережі Інтернет, залишаючи осторонь юридично значущі аспекти, що не є логічним, враховуючи ту кількість юридичних дій, які вчиняються в Інтернеті щоденно.

2. Оскільки Інтернет-користувачем на практиці може бути будь-яка особа, яка має доступ до мережі Інтернет, досить часто має місце порушення обмежень та заборон, які встановлює законодавець щодо малолітніх та неповнолітніх осіб стосовно їх обсягу дієздатності та можливості вчиняти той чи інший правочин.

3. Враховуючи те, що в сучасному світі моральність особистості формується в більшій мірі у віртуальній реальності, де відсутня прив’язка контенту до моральних законів, моральних норм спільного існування людей (як наслідок анонімності та повної свободи інтернет-середовища від будь-яких обмежень), відбувається зміна умов формування особистості (порівняно з традиційним «живим» спілкуванням), що впливає на сімейні, громадські,

освітні стосунки тощо. Особливою «групою ризику» тут є малолітні та неповнолітні особи, психіка та світосприйняття яких лише формується.

4. Правочини, як одні з найпоширеніших юридичних дій приватноправового характеру, вчинені в мережі Інтернет, є підставами виникнення цивільних правовідносин в інформаційному суспільстві. Вони створюють права та обов'язки учасників цивільних відносин за бажанням останніх і незалежно від наявності прямого припису (дозволу) закону. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває розгляд питання про розходження у правочиноздатності малолітніх і неповнолітніх осіб, визначення кола правочинів, які може вчиняти кожна із зазначених категорій осіб, у тому числі в мережі Інтернет.

5. Правоздатність малолітніх та неповнолітніх осіб тільки надає їм можливість мати передбачені законом права. На відміну від «статичної» правоздатності дієздатність як стан, поступово розвивається. У залежності від віку громадянина, що характеризує ступінь його розумово-фізичної зрілості, законодавець встановив етапи дієздатності, а з метою повноцінної реалізації правоздатності дітей – закріпив механізм сприяння в здійсненні та захисті їх прав, що включає, зокрема, дії батьків, усиновителів, опікунів і піклувальників малолітніх та неповнолітніх осіб, а також діяльність органів опіки і піклування.

За загальним правилом особа набуває повної дієздатності у вісімнадцять років, однак, останнім часом спостерігається тенденція більш раннього «дорослішання», що частково пов'язано з розвитком технологій, швидкістю навчання, можливостями саморозвитку тощо.

6. Закон не дає малолітній особі право самостійно захищати свої порушені права, це може бути здійснено лише її батьками (усиновлювачами) або опікунами від її імені та в її інтересах. Чинне законодавство не враховує в повній мірі реалій сьогодення, які пов'язані зі стрімким розвитком цифрових технологій та активним використанням Інтернету, в тому числі, малолітніми особами. У даному контексті потребують удосконалення положення законодавства щодо правового регулювання розпорядження майновими

правами інтелектуальної власності окремими суб'єктами – малолітніми особами, що зумовлено практичною ситуацією. Зокрема, навчальні заклади запрошують осіб від десяти-дванадцяти років навчатися основам комп'ютерних знань та програмування, внаслідок чого останні створюють об'єкти права інтелектуальної власності, а у заінтересованих сторін (батьків, викладачів, потенційних замовників та користувачів результатами такої творчої діяльності) виникає питання щодо того, хто має майнові авторські права та хто може ними розпоряджатися. Зазначене зумовлює необхідність наділення осіб від десяти років додатковими правомочностями, що дасть можливість набувати не лише особистих немайнових, але й майнових прав інтелектуальної власності. Також виділення цієї групи осіб (від десяти до чотирнадцяти) у межах малолітніх забезпечить цим особам можливість бути безпосередніми активними учасниками більш ширшого кола майнових відносин, зокрема, відносин з надання освітніх послуг.

7. З метою забезпечення найкращого захисту прав малолітніх осіб пропонується до переліку правомочностей додати також «можливість звернутися по безоплатну правову допомогу з метою захисту своїх суб'єктивних прав та інтересів» і надати таке право з десяти років. А з шести років особа має право на психологічну допомогу (наприклад, допомогу шкільного психолога). Тому пропонується доповнити частину 1 статті 31 ЦК України пунктом 3 такого змісту: «звертатися по безоплатну правову допомогу з метою захисту своїх суб'єктивних прав та інтересів».

8. Задля розширення можливостей участі малолітніх осіб у сучасних цивільних правовідносинах, удосконалення вимоги законодавства щодо встановлення мінімального віку набуття часткової дієздатності, розширення обсягу правочиноздатності малолітніх осіб, пропонується внести зміни до ЦК України, а саме, сформулювати частину 1 статті 31 ЦК України таким чином:

«1. Фізичні особи, які не досягли чотирнадцяти років (малолітні особи), поділяються на категорії:

1) від народження до шести років: повністю недієздатні, не мають права самостійно вчиняти будь-які правочини;

2) від шести до десяти років: мають право:

а) самостійно вчиняти дрібні побутові правочини.

Правочин вважається дрібним побутовим, якщо він задовольняє побутові потреби особи, відповідає її фізичному, духовному чи соціальному розвитку та стосується предмета, який має невисоку вартість;

б) здійснювати особисті немайнові права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом;

в) самостійно звертатися про надання психологічної допомоги;

г) укладати правочини за допомогою персональної банківської картки під контролем батьків;

3) від десяти до чотирнадцяти років: крім правочинів, передбачених п. 2 цієї статті Кодексу, мають право:

а) самостійно здійснювати майнові права інтелектуальної власності;

б) звертатися по безоплатну правову допомогу;

в) бути безпосередніми активними учасниками деяких, пов’язаних з начанням або іншим особистісним зростанням, майнових відносин, зокрема, відносин з надання освітніх послуг.»

9. Проблема забезпечення ефективності правового регулювання відносин в Інтернеті виникає не лише внаслідок відсутності систематизованого та узгодженого законодавства, але й випливає з об’єктивних особливостей та закономірностей функціонування самої мережі Інтернет, що зумовлює необхідність розширення кола інформаційно-комунікативних відносин, які мають підпадати під правове регулювання, особливо стосовно проблем правового регулювання інформаційного обігу та комунікації у мережі Інтернет, до якої долучаються діти дошкільного віку. Тому важливим є комплексний підхід: з одного боку – розширення обсягів дієздатності малолітніх та неповнолітніх осіб, з іншого – використання технологій, які б дали можливість дотримуватися закріплених обмежень щодо вчинення тих чи інших правочинів,

максимально об’єктивно висвітлювати інформацію щодо ідентифікації особи, вираження її волі, давали можливість захистити права дітей від порушень.

10. Має місце розширення кола та можливостей вчинення правочинів неповнолітніми особами, що пояснюється активним використанням технологій, розширенням можливостей заробітку (в тому числі он-лайн) такої категорії осіб, а також спричинено спонуканням держави до переходу до використання цифрових технологій. Враховуючи надане законодавцем право неповнолітній особі самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією або іншими доходами, логічним є й надання їй можливості самостійно розпоряджатися придбаним на такі кошти майном, у тому числі його продавати, дарувати, заповідати тощо. З метою уникнення колізій на законодавчому рівні запропоновано доповнити п. 1 ч. 1 ст. 32 ЦК України та сформулювати її таким чином: «самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією або іншими доходами та майном, придбаним за них».

11. Аналіз судової практики дає підстави зробити висновок про усталеність позицій при розгляді питань щодо укладення договорів на отримання освітніх послуг на захист прав та інтересів неповнолітніх. Разом з тим, вбачається за доцільне законодавчо закріпити за неповнолітніми особами (особами, які досягли чотирнадцятирічного віку) право самостійно вибирати професію та самостійно укладати договори про навчання із закладом освіти, за умови, що навчання здійснюється безоплатно (бюджетна форма).

12. Унаслідок відсутності в Законі України «Про електронні довірчі послуги» обмежень щодо віку особи, яка може отримати той чи інший вид електронного підпису, пропонується в п. 9 ст. 21 Закону України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» слова «який досяг вісімнадцятирічного віку» замінити на «який набув повної цивільної дієздатності», що надасть можливість особам з повною цивільною дієздатністю (які набули її завчасно) бути повноцінними учасниками цивільних правовідносин, зокрема, й отримати кваліфікований електронний підпис.

13. З метою підвищення рівня обізнаності осіб (зокрема, дітей) стосовно безпечного (гігієнічного) користування Інтернет-середовищем, розуміння можливих порушень та правових наслідків необхідним є проведення профілактичних заходів (роз'яснювальних робіт, ознайомлення з існуючими кейсами) як у навчальних закладах, так і на підприємствах, в організаціях, що дасть можливість користувачам мережі Інтернет більш зважено оцінювати свої дії та розуміти наслідки таких дій.

14. Важливим із практичної точки зору є дотримання вимог закону щодо можливості «зцілення» недійсних правочинів (може відбуватися шляхом схвалення правочину уповноваженою особою або ж визнанні дійсними нікчемних правочинів), особливо стосовно правочинів, вчинених малолітніми та неповнолітніми особами, в тому числі в мережі Інтернет, адже правосвідомість та розуміння меж дозволеного (зокрема щодо можливості вчинення того чи іншого правочину, меж своєї дієздатності) таких осіб лише формується.

15. При визнані недійсними правочинів, укладених малолітніми чи неповнолітніми особами, підставою виникнення обов'язку відшкодування шкоди є не делікт, а визнання правочину недійсним. У зв'язку з цим йдеться не про виникнення правовідносин вперше, а про їх зміну. Внаслідок цього при покладенні на повністю дієздатну особу відшкодування збитків малолітній особі вона, натомість, має право на повернення їй усього одержаного за правочином в натурі, що свідчить про договірний характер стосунків між сторонами. Крім того, на розмір відшкодування шкоди не впливає вина потерпілого та матеріальний стан заподіювача шкоди.

16. Використовуючи за аналогією положення глави 82 ЦК України про відшкодування шкоди батьків (усиновлювачів, опікунів, піклувальників) малолітніх (неповнолітніх) до відносин, що виникають внаслідок визнання недійсними правочинів, укладених малолітніми або неповнолітніми, необхідно враховувати актуальну колізію суспільних та приватних інтересів в інформаційній сфері. Зокрема, при залученні до відповідальності батьків

малолітніх чи неповнолітніх осіб, постає питання про межу вимог до батьків у забезпеченні ними контролю за активністю дітей в Інтернеті, про абсолютну «винуватість» батьків, які недовчили, недостатньо підготували дітей до зустрічі з небезпеками інформаційного суспільства.

17. З метою вирішення (зменшення кількості) питань та прогалин у питаннях активності малолітніх та неповнолітніх у мережі Інтернет (у тому числі і вчинення правочинів), необхідним є запровадження «обов'язкової» цифрової грамотності, введення в навчальну програму дисципліни з цифрової безпеки в мережі Інтернет, «стимулювання» батьків пройти хоча б мінімальний курс навчання щодо питань Інтернету, можливих загроз, безпеки тощо.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Агафонов С. Особливості тлумачення змісту правочину в українському законодавстві. *Юридичний журнал.* 2005. № 11 (41). С. 94-98.

2. Актуальні проблеми цивілістики у цифрову добу; за ред. Є.О. Харитонова, О.І. Харитонової. Одеса: Юридична лытература, 2018. 246 с.

3. Алексеев С.С. Общая теория социалистического права: курс лекц.: учебное пособие. Свердловск, 1964. 226 с.

4. Алексій Р.В. Правочини з вадами волі: проблеми теорії та практики: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.03. Івано-Франківськ, 2020. 222 с.

5. Amazon запускає можливість здійснення покупок для неповнолітніх. URL: https://economics.segodnya.ua/ua/economics/business/amazon-zapuskaet-vozmozhnost-sovershеniya-pokupok-dlya-nesovershennoletnih-1209074.html

6. Антимонов Б.С., Граве К.А. Советское наследственное право. М.: Юрид. лит. 1955. 264 с.

7. Арістова І.В. Державна інформаційна політика: організаційно-правові аспекти; за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків: Ун. внутрішніх справ, 2000. 386 с.

8. Архипов В.В., Килинкарова Е.В., Мелащенко Н.В. Проблемы правового регулирования оборота товаров в сети Интернет: от дистанционной торговли до виртуальной собственности. *Закон*. 2014. № 6. С. 120-143.

9. Байбак В.В. Реституционные, кондикционные и виндикационные требования в гражданском обороте. Объекты гражданского оборота: сборник статей; отв. ред. М.А. Рожкова. М.: Статут, 2007. 542 с.

10. Баранов О.А. До проблеми електронних правочинів. *Правова інформатика.* 2010. № 4. С. 3-8.

11. Бахаєва А.С. Недійсність правочинів, які вчинено під впливом обману та насильства: дис. … канд.. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2018. 202 с.

12. Бачинський Т.В. Деякі новели законодавчого регулювання електронної комерції в Україні. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права.* 2014. № 12. С. 168-171.

13. Безклубий І.А. Теоретичні засади формування правочину. *Юридичний вісник*. 2008. № 4. С. 29-34.

14. Безпека в Інтернеті. URL: https://stpp.sumy.ua/koledzh/bezpeka-v-interneti

15. Безпека дітей в Інтернеті. Міністерство освіти і науки України. URL: https://mon.gov.ua/ua/osvita/pozashkilna-osvita/vihovna-robota-ta-zahist-prav-ditini/bezpeka-ditej-v-interneti

16. Белов В.А. Занимательная цивилистика: Вопросы гражданской правосубъектности и абсолютных субъективных гражданских прав. *Законодательство*. 2003. № 6. С. 54-59.

17. Березовська К.І. Правове регулювання відносин усиновлення з іноземним елементом: автореф. дис ... канд. юрид. наук: 12.00.03.Одеса, 2019. 22 с.

18. Бернада Є.В. Цивільно-правові наслідки недійсності правочину: дис ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2018. 248 с.

19. Бєляков К.І., Шопіна І.М. Інформаційна гігієна під час карантину: правовий вимір. *Права приватної особи в умовах пандемії COVID-19: проблеми здійснення і захисту:* моногр.; за ред. Є.О. Харитонова, О.І. Харитонової, К.Г. Некіт. Одеса: Гельветика, 2020. С. 99-118.

20. Біла І. Нова «гра» тернопільських підлітків: випий, роздягни, сфотографуй. URL: https://www.tenews.org.ua/post/show/1590176633-nova--gra--ternopilskih-pidlitkiv-vipiy-rozdyagni-sfotografuy?utm_source=redtram&utm_medium=referral&utm_campaign=news&utm_content=589768049&utm_term=365516

21. Бірюков І.А., Заїка Ю.О. Цивільне право України. Загальна частина: навч. посібн. К.: КНТ, 2006. 480 с.

22. Блажівська Н., Береза Т. Вплив інтернет-контенту на права дитини. Чи можливе досягнення компромісу? *Юридичний вісник України*. 2002. № 48. С. 10-11.

23. Блажівська Н.Є. Електронний правочин у цивільному праві України: моногр. К.: Алерта, 2014. 240 с.

24. Бобко Т. В. Зміст і форма правочину в цивільному праві: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2011. 20 с.

25. Бобко Т. Письмова форма правочинів: проблеми законодавчого регулювання. *Право України*. 2007. № 11. С. 110-114.

26. Боднар Т. Правочини акціонерних товариств, щодо вчинення яких є заінтересованість. *Юридична України*. 2009. № 2. С. 37-40.

27. Братусь С.Н. Субъекты гражданского права. М.: Госюриздат, 1950. 366 с.

28. Братусь С.Н. Юридическая ответственность и законность: (очерк теории). М.: Юрид. лит., 1976. 215 с.

29. Брижко В.М., Гальченко О.М., Цимбалюк В.С., Орехов О.А., Чорнобров А.М. Інформаційне суспільство. Дефініції: людина, її права, інформація, інформатика, інформатизація, телекому нікації, інтелектуальна власність, ліцензування, сертифікація, економіка, ринок, юриспруденція; за ред. Р.А. Калюжного, М. Я. Швеца. К.: Ін теграл, 2002. 220 с.

30. Британец «превратил» сарай на заднем дворе в лучший ресторан Лондона по версии TripAdvisor. URL: https://tjournal.ru/flood/63287-britanec-prevratil-saray-na-zadnem-dvore-v-luchshiy-restoran-londona-po-versii-tripadvisor

31. Веберс Я.Р. Правосубьектность граждан в советском гражданском и семейном праве. Рига: Зинатне, 1976. 231 с.

32. Венедиктов А.В. Избранные труды по гражданскому праву. В 2 т. Т. II. М.: Статут, 2004. 557 с.

33. Вирок Приморського районного суду Запорізької області від 22.01.2018 р. у по справі № 326/7/19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/79318148

34. Витрук И.В. К теории правосубъектности (правоспособности) как правоотношения. Труды Томского государственного университета имени В.В.

Куйбышева. Том 199: Вопросы государства и права. Томск: Издательство Томского университета, 1968. С. 3-8.

35. Витрук П.В. Основы теории правового положения личности в социалистическом обществе. М.: Витрук, 1979. 229 с.

36. Відповідальність у праві: філософія, історія, теорія: моногр.; за заг.ред. І. Безклубого. К.: Грамота, 2014. 448 с.

37. Відповідальність у приватному праві: моногр.; за заг. ред. І. Безклубого. К.: Грамота, 2014. 416 с.

38. Відповідальність у публічному праві: моногр.; за заг.ред. І. Безклубого. К.: Грамота, 2014. 496 с

39. Водоп'ян Т. В. Проблема правового становища зачатої, але ще не народженої дитини в цивільному праві. *Університетські наукові записки.* 2006. № 2 (18). С. 133-138.

40. Водоп'ян Т.В. Особливості дієздатності малолітніх у цивільному праві України. *Часопис Національного університету «Острозька академія».* 2013. № 2(8). URL: http://lj.oa.edu.ua/articles/2013/n2/13vtvtpu.pdf.

41. Водоп'ян Т.В. Фізична особа як сторона договірних зобов'язань в цивільному праві України: дис. … канд.. юрид. наук: 12.00.13 К., 2015. 210 с.

42. Волинець Т.В. Правове регулювання вчинення електронних правочинів. *Європейські перспективи*. 2016. № 1. С. 152-156.

43. Волкова Н.В. Цивільно-правові засоби індивідуалізації фізичних осіб: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2008. 19 с.

44. Воронцовський В. Робота для неповнолітніх в інтернеті: ТОП-12 кращих варіантів. URL: https://itstatti.in.ua/zarobitok-v-interneti/556-robota-dlya-nepovnolitnikh-v-interneti.html

45. Гаврилов Э. Авторские договоры в СМИ. *Законодательство и практика масс-медиа.* 1999. № 11. С. 28-31.

46. Гарасимів Т.З. Регуляція поведінки особи у віртуальному середовищі. *ІТ право: проблеми і перспективи розвитку в Україні:* збірник матеріалів

науково-практичної конференції. Львів: Львівська політехніка, 2016. С. 167-169.

47. Герасимовський С.В. Недійсність правочинів, вчинених під впливом насильства та погрози: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2013. 212 с.

48. Глиняна К.М. Захист прав дитини в умовах пандемії. *Права приватної особи в умовах пандемії COVID-19: проблеми здійснення і захисту:* моногр.; за ред. Є.О. Харитонова, О.І. Харитонової, К.Г. Некіт. Одеса: Гельветика, 2020. С. 344-353.

49. Глобальний альянс за безпечні інтернет-продажі алкоголю заснували виробники та магазини. URL: https://barout.media/news/globalnyj-alyans-za-bezpechni-internet-prodazhi-alkogolyu-zasnuvaly-vyrobnyky-ta-magazyny/

50. Голубєва Н.Ю. Електронна комерція. *ІТ-право: теорія та практика:* навч. посібн.; за ред. Є.О. Харитонова, О.І. Харитонової. О.: Фенікс, 2017. С. 240-256.

51. Голубєва Н.Ю. Порядок укладення договорів в електронній формі за законодавством України. URL: https://kievskiysud.od.ua/press-department/all-news/3154-poryadok-ukladennya-dogovoriv-v-elektronnij-formi-za-zakonodavstvom-ukrajini

52. Гончаренко О.А. Право доступу до Інтернету як складова прав дитини. *Право та інновації*. 2016. № 4. С. 23-29.

53. Горбась Д.В. Здійснення суб'єктивних цивільних прав фізичних осіб: поняття, способи, межі: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. К., 2008. 203 с.

54. Гражданское право: учебн.: в 3 т.; отв. ред. А.П. Сергеев, Ю.К. Толстой. 6-е изд., перераб. и доп. М. : Проспект, Телби. 2008. Т. 1. 784 с.

55. Гринько С.Д. Глави 5-7, 19, 41 (крім п.п. 1, 2, 10). Цивільне право України: підручник. В 2 т.; за ред. Є.О. Харитонова, Н.Ю. Голубєвої. Х.: Одіссей, 2008. Т 2. С. 174-254, 385-389, 696-734.

56. Гринько С.Д. Деліктні зобов'язання римського приватного права: поняття, система, рецепція: моногр. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2012. 724 с.

57. Гринько С.Д. Рецепція деліктних зобов'язань римського приватного права в Україні та європейських країнах: поняття, система, рецепція: моногр., Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2012. 264 с.

58. Гринько С.Д. Теоретичні основи визначення поняття деліктних зобов'язань за радянським і сучасним правом українських земель. Спогади про Людину, Вченого, Цивіліста (до 90-річчя від Дня народження професора Діни Василівни Боброової); за заг. ред. Р.О. Стефанчука. К.: АртЕк, 2019. С. 47-62.

59. Гринько С.Д. Цивільно-правова відповідальність. *Правознавство*: навчал. посібн.; за ред. Р. І. Кондратьєва. К.: Ін Юре, 2008. С. 279-290.

60. Громлюк І. Через 18 хвилин вашу дитину вмовлять на інтимне селфі. Як Україні здолати сексуальне насилля онлайн. URL: https://ms.detector.media/kiberbezpeka/post/24840/2020-06-10-cherez-18-khvilin-vashu-ditinu-vmovlyat-na-intimne-selfi-yak-ukraini-zdolati-seksualne-nasillya-onlain/

61. Група правників у США звинуватила TikTok у порушенні прав дітей. URL: https://loyer.com.ua/uk/grupa-pravnykiv-u-ssha-zvynuvatyla-tiktok-u-porushenni-prav-ditej/?fbclid=IwAR0_LqyA-UxDJXmY2-cB-q1kYsKHijBDTq5eqo_wWX1ilpid9ZM3k6gJGkU

62. Гудзь О. Еволюція форм правочинів: від усної – до «електронної». *Юридичний журнал*. 2006. № 1. С. 32-37.

63. Гузь Л.Е. Понятие сделок, заключение, расторжение, признание сделок недействительными. Судебная практика. Х.: Полиграфист, 2008. 512 с.

64. Гусак М., Данішевська В., Попов Ю. Нікчемні та оспорювані правочини: регулювання за Цивільним кодексом України. *Право України*. 2009. № 6. С. 114-120.

65. Д'ячкова Н.А. До питання про правосуб'єктність учасників правовідносин, що виникають при встановленні опіки над майном. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ.* 2013. № 2. С. 256-265.

66. Д’ячкова Н.А. Опіка як спосіб охорони майнових прав фізичних осіб: автореф. дис... канд. юрид. наук. К., 2006. 20 с.

67. Д’ячкова Н.А., Кугот Є.С. Емансипація неповнолітніх за цивільним законодавством України. *Право і безпека*. 2012. № 3. С. 297-301.

68. Давидова І.В Смарт-контракти - правочини майбутнього. *Римське право і сучасність: актуальна проблема «Від римського приватного права до ІТ права»*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (19 травня 2018 р., м. Одеса). Одеса: Фенікс, 2018. С. 45-47.

69. Давидова І.В. Блокчейн та категорія правочину. Актуальні проблеми цивілістики у цифрову добу: моногр.; За ред. Є.О. Харитонова, О.І. Харитонової. Одеса: Юридична література, 2018. С. 59-92.

70. Давидова І.В. Блокчейн та смарт-контракти: майбутнє правочинів інформаційного суспільства. *Закарпатські правові читання:* матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції (11-31 квітня 2019 р., м. Ужгород); за заг. ред. О.Я. Рогача, Я.В. Лазура, М.В. Савчина. Ужгород: РІК-У, 2019. Т. 3.С. 42-49.

71. Давидова І.В. Електронні договори в умовах карантину. *Права приватної особи в умовах пандемії COVID-19: проблеми здійснення і захисту:* моногр.; за ред. Є.О. Харитонова, О.І. Харитонової, К.Г. Некіт. Одеса: Гельветика, 2020. С. 228-239.

72. Давидова І.В. Недійсність правочинів, укладених внаслідок помилки та обману: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2011. 214 с.

73. Давидова І.В. Правочини в соціальній мережі. *Актуальні проблеми цивілістики у цифрову добу: он-лайнові соціальні мережі:* моногр.; за ред. Є.О. Харитонова, О.І. Харитонової. Одеса: Юридична література, 2018. С. 65-76.

74. Давидова І.В. Правочини та їх недійсність в інформаційному суспільстві: дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2018. 486 с.

75. Давидова І.В. Правочини та їх недійсність в інформаційному суспільстві: теорія і практика: моногр. Одеса: Юридична література, 2018. 368 с.

76. Давидова І.В. Правочини як підстави виникнення цивільних правовідносин в інформаційному суспільстві. *Часопис цивілістики.* 2017. Вип. 27. С. 38-41.

77. Давидова І.В., Берназ-Лукавецька О.М. Блокчейн як засіб безпечного укладення правочинів в умовах COVID-19: *Приватні та публічні інтереси в умовах пандемії COVID-19: колізії та правові шляхи вирішення:* моногр.; за ред. Є.О. Харитонова, О.І. Харитонової. Одеса: Гельветика, 2021. С. 167-181.

78. Давидова І. В. Особливості двосторонньої реституції як наслідку визнання правочину недійсним за цивільним законодавством України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2013. № 23. Ч. 1. Т. 1. С. 186-189.

79. Давидова І.В. До питання про недійсність правочинів, вчинених без дозволу органу опіки та піклування. *Часопис цивілістики*. 2016. Вип. 22. С. 51-55.

80. Давидова І.В. ЕЦП та інші ідентифікатори особи, як чинники гармонізації українського законодавства із законодавством Європейського Союзу. *Молодий вчений*. 2017. № 12 (52). С. 287-291.

81. Давидова І.В. Правочини в інформаційному суспільстві: перспективи розвитку. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2018. № 2. Ч. 2. С. 47-51.

82. Давыдова И.В. К вопросу о защите прав и интересов детей при заключении сделок относительно недвижимого имущества. *Актуальні проблеми захисту права власності:* матеріали круглого столу. О.: Фенікс, 2016. С. 47-49.

83. Дербакова Ю.А. Неповнолітні (малолітні) як суб’єкти авторських правовідносин. *Актуальні проблеми держави і права.* 2010. № 53. С. 191-196.

84. Дербакова Ю.А. Цивільна правосуб’єктність неповнолітніх: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2014. 215 с.

85. Дзера І. Поняття та правова природа недійсних правочинів. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 1. С. 21-25.

86. Дзера О., Отраднова О. Недійсність правочину (угоди) за новим Цивільним кодексом України. *Юридична Україна*. 2003. № 10. С. 5-18.

87. Діти в Інтернеті: як навчити безпеці у віртуальному світі: посібник для батьків; І. Литовченко, С. Максименко, С. Болтівець та ін. Київ: Аванпост-Прим, 2010. 48 с.

88. Діти та маркетинг в Інтернеті. URL: https://disted.edu.vn.ua/media/bp/html/v_lapsen_oikeudet.htm#link2

89. Діти, Інтернет, Мобільний зв'язок: Пам'ятка для батьків: Рішення Національної експертної комісії України з питань захисту суспільної моралі від 27.08.2009 р. № 12. URL: https://mon.gov.ua/ua/osvita/pozashkilna-osvita/vihovna-robota-ta-zahist-prav-ditini/bezpeka-ditej-v-interneti/pamyatka-dlya-batkiv-diti-internet-mobilnij-zvyazok

90. Дія: Державні послуги онлайн. URL: https://diia.gov.ua/

91. Длугош О. І. Недійсність правочинів з дефектами волі: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2013. 209 с.

92. Дмитришин В. С. Набуття та передання прав на комп'ютерні програми: автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03. К., 2008. 21 с.

93. Договірне право України: навч. посіб.; За ред. О.В. Дзери. К.: Юрінком Інтер, 2008. 896 с.

94. Долінська А.М. Використання можливостей соціальних інтернет-мереж для реалізації майнових та немайнових прав інтернет-користувачів. *Порівняльно-аналітичне право.* 2019. № 4. С. 116-119.

95. Долінська А.М. Право на свободу інтернет-користувачів, як фізичних осіб. *Visegrad journal on Human rights*. 2020. № 4. С. 30-35.

96. Долінська А.М. Цивільно-правовий статус інтернет-користувача. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України.* 2019. Випуск 4. Електронне наукове фахове видання. URL: http://periodica.nadpsu.edu.ua/index.php/legal/article/view/309/310

97. Дьякова А. Інтернет, який шкодить дитині. На що звернути увагу батькам. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2018/10/23/233739/

98. Еникеев М.И. Основи общей и юридической психологии: учебн. М.: Юристь, 1996. 631 с.

99. Ємельянчик С.О. Інтернет як цивільне правовідношення та особливості доступу до мережі. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 4. С. 68-71.

100. Єременко К. О. Цивільно-правові наслідки недотримання вимог щодо форми правочину: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2014. 234 с.

101. Жеков В. І. Правочини, які порушують публічний порядок за законодавством України: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2006. 208 с.

102. Жилінкова І. Правове регулювання Інтернет-відносин. *Право України*. 2003. № 5. С. 124-128.

103. Журило С.С. К вопросу об обеспечении имущественных прав усыновленных детей. *Закон и жизнь*. 2013. № 9/1 (261). С. 75-78.

104. Журило С.С. Цивільно-правове регулювання усиновлення дітей-громадян іноземними громадянами: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2015. 20 с.

105. Жутова С.М. Особливості укладення угод через мережу Інтернет. *Молодий вчений*. 2017. № 11 (51). С. 875-879.

106. Заборовський В.В. Деякі проблемні аспекти визнання правочинів недійсними. *Вісник Запорізького національного університету*. 2012. № 2(1). С. 94-98.

107. Заіка Ю.О. Українське цивільне право: навч. посіб. К.: Істина, 2005. 312 с.

108. Зозуляк О.І. Договір як правова форма реалізації цивільної правосуб'єктності юридичних осіб: автореф. … канд. юрид. наук: 12.00.03. К. 2010. 20 с.

109. Instagram: Условия использования. URL: https://help.instagram.com/478745558852511

110. Илларионова Т.И. Структура гражданской правосубъектности. *Правовые проблемы гражданской правосубъектности*; под ред. О.А. Красавчикова: Межвуз. сб. науч, трудов. Свердловск, 1978. Вып 62. С. 54-64.

111. Информация о GDPR. URL: https://ogdpr.eu/ru

112. Иоффе О.С. Избранные труды. Сборник научных трудов. Том 1. СПб.: Юридический центр-Пресс, 2003. 574 с.

113. Иоффе О.С. Советское гражданское право. М.: Юрид. лит., 1967. 494 с.

114. Іванова С. М. Визнання недійсним правочину як спосіб захисту цивільних прав та інтересів за законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2014. 20 с.

115. ІТ ПРАВО; за ред. О. С. Яворської. Л.: Левада, 2017. 470 с.

116. ІТ-право та інформаційна безпека: моногр.; За ред. О. І. Харитонової, Є. О. Харитонова. О.: Фенікс, 2017. 176 с.

117. Калаур І. Окремі аспекти застосування правових наслідків нікчемних і оспорюваних правочинів. *Підприємництво, господарство і право.* 2003. № 12. С. 48-51.

118. Канзафарова І.С. Теорія цивільно-правової відповідальності: моногр. Одеса: Астропринт, 2006. 264 с.

119. Качур В.О. Природні умови обмеження правосуб'єктності фізичних осіб у Стародавньому Римі. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 3. С. 8-12.

120. Кваліфікований електронний підпис: Державна міграційна служба України. URL: https://dmsu.gov.ua/faq/kvalifikovanij-elektronnij-pidpis-kep.html

121. Кізлова О.С. Електронний договір. Окремі види договорів у сучасному українському законодавстві: колект. моногр. 2е вид., змінене і доп. За ред. О. С. Кізлової, О. С. Кужко, Л. В. Діденко. О.: АйсПринт, 2017. С. 10-31.

122. Ключковська Н. Підстави та порядок надання повної цивільної дієздатності неповнолітній особі. *Підприємство, господарство і право*. 2018. № 7. С. 16-21.

123. Коваленко О.В. Особливості застосування електронної форми договору. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. Вип. 3. Т. 1. С. 71-75.

124. Кодинець А.О. Інтелектуальна власність та інформаційні відносини: теоретичні засади правового регулювання. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 8. С. 16-20.

125. Кодинець А.О. Цивільно-правове регулювання зобов'язальних інформаційних відносин: методологія, теорія, практика: дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2016. 470 с.

126. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про використання електронних повідомлень у міжнародних договорах від 23.11.2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_e71

127. Конвенція про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних: Рада Європи. Міжнародний документ від 28.01.1981 р. (ратифіковано 06.07.2010 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_326

128. Конвенція про права дитини: ООН, від 20.11.1989 р. (ратифіковано 27.02.1991 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021

129. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-вр

130. Кот О. Природа недійсних правочинів. *Вісник Академії правових наук України.* 2009. № 4. С. 108-118.

131. Котюк В.О. Теорія права: курс лекцій. К.: Вентурі, 1996. 208 с.

132. Кохановська О. В. Цивільно-правові проблеми інформаційних відносин в Україні: автореф. дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2006. 36 с.

133. Красавчиков О.А. Правовые проблемы гражданской правосубъектности; отв. ред. Красавчиков О.А. Свердловск: УрГУ, 1978. 156 с.

134. Красавчиков О.А. Юридические факты в советском гражданском праве. М.: Госюриздат, 1958. 182 с.

135. Крат В. Категорія «недійсності» в судовій практиці. URL: https://www.youtube.com/watch?v=LITdfWy8dO4&fbclid=IwAR2sMVa_H9ocXdYkHoHG31N-_6hbnN674VNzKw5W3b7z22LniJFP2pQegRA

136. Крисань Т.Є. Збитки як категорія цивільного права України: дис. … канд. юрид. наук:12.00.03. Одеса, 2008. 216 с.

137. Кузнецова Л.Г., Шевченко Я.Н. Гражданско-правовое положение несовершеннолетних. М.: Юрид. лит., 1968. 136 с.

138. Кузнецова Н.С. Недействительность сделок (к вопросу об антисоциальных сделках и последствиях их совершения). *Альманах цивилистики.* 2011. Вип. 4. С. 52-67.

139. Кучер В.О. Нікчемні правочини: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Львів, 2004. 208 с.

140. Ландкоф С.Н. Основи цивільного права. К.: Радянська школа, 1948. 660 с.

141. Лесько Н.В. Правове регулювання захисту дітей від негативного впливу Інтернету. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка».* 2016. № 850. С. 48-53.

142. Лесько Н.В. Проблеми забезпечення інформаційної безпеки дітей в мережі Інтернет. *ІТ право: проблеми і перспективи розвитку в Україні*: матер. науково-практ. конференції. Львів, 2016. С. 223-229.

143. Логвінова М.В. Цивільна та сімейно-правова відповідальність батьків за правопорушення, вчинені неповнолітніми: дис... канд. юрид. наук: 12.00.03. К., 2006. 205 с.

144. Логвінова М.В. Цивільна та сімейно-правова відповідальність батьків за правопорушення, вчинені неповнолітніми: моногр. Івано-Франківськ, 2009. 206 с.

145. Луцик В. Укладення договорів в мережі Internet. URL: http://univer.km.ua/visnyk/243.pdf

146. Луць А.В. Свобода вибору контрагента за цивільно-правовим договором. *Вісник Львівського університету*. 2001. Вип. 36. С. 307-312.

147. Майданик Р. Недійсність правочинів. *Юридичний вісник України*. 2009. 18-24 квіт. (№ 16). С. 6-7.

148. Малахов С.В. Гражданско-правовое регулирование отношений в глобальной компьютерной сети Интернет: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.03. М., 2001. 21 с.

149. Малеин Н. С. Имущественная ответственность в хозяйственных тношениях. М.: Наука, 1968. 207 с.

150. Матвєєв Г.К. Вибране; упоряд. В.І. Кисіль. К.: Україна, 2008. 600 с.

151. Мацкевич О. Укладення договорів інтернет-засобами масової інформації у сфері авторського права. *Теорія і практика інтелектуальної власності.* 2013. № 2. С. 55-61.

152. Мелехин А.В. Теория государства и права: учебн. М.: Маркет, 2007. 640 с.

153. Мєркулова Д. Звоновський В. Поведінка дошкільників у мережі Інтернет. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2014. № 2. С. 61-72.

154. Мицкевич А.В. Субъекты советского права. М.: Юрид. лит., 1962. 214 с.

155. Міжнародний союз електрозв'язку. URL: https://cip.gov.ua/ua/news/mizhnarodnii-soyuz-elektrozv-yazku

156. Мічурін Є.О., Шишка О.Р. Цивільне право. Альбом схем: навч. посіб.: у 2 ч. Ч. 1. Вид. 5-те, перероб. Х.: Право, 2018. 232 с.

157. Міщенко М.В. Види правочинів за участю малолітніх осіб. *Ольвійський форум – 2015: стратегії країн причорноморського регіону в геополітичному просторі*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конференції. (3-6 червня 2015 р.). Миколаїв: Черномор. держ. ун-тет ім. П. Могили, 2015. С. 33-35.

158. Міщенко М.В. Вчинення правочинів малолітніми особами за межами їх дієздатності. *Науковий вісник Херсонського державного університету.* 2015. Вип. 4. Т. 1. С. 114-117.

159. Міщенко М.В. Вчинення правочинів неповнолітніми особами без згоди батьків (усиновлювачів) чи піклувальника. *Право та іновації*. 2015. № 4 (12). С. 176-182.

160. Міщенко М.В. Згода батьків та дозвіл органів опіки і піклування як обов'язкові правові підстави вчинення правочинів малолітніми та неповнолітніми особами. *Право та інновації*. 2015. № 3. С. 79-87.

161. Міщенко М.В. Обсяг часткової та неповної цивільної дієздатності фізичних осіб. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Вип. 4. Т. 1. С. 138-142.

162. Міщенко М.В. Умови та надання неповнолітнім повної цивільної дієздатності. *Право та інноваційне суспільство*. 2015. № 1. С. 114-119.

163. Міщенко М.В. Характеристика та види правочинів за участю малолітніх осіб. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Вип. 33. Т. 1. С. 138-141.

164. Модельный закон Межпарламентской Ассамблеи государств-участников СНГ «Об основах регулирования Интернета». Принят на 36-м пленарном заседании Межпарламентской Ассамблеи государств-участников СНГ (Постановление № 36-9 от 16.05.2011). URL: http://www.iacis.ru/upload/iblock/69c/09a_201 l.pdf

165. Мороз М.В. Змістовно-термінологічне визначення категорії «збитки» у цивільному законодавстві України. *Право та інновації*. 2020. № 4 (32). С. 7-12.

166. Муромцев С. А. Гражданское право Древнего Рима; отв. ред. А.Д. Рудоквас. М.: Статут, 2003. 685 с.

167. Надьон В.В. Струкрура правосуб'єктності. *Сучасні проблеми цивілістики:* матер. «круглого столу», присвяч. пам'яті проф. Чингізхана Нуфатовича Азімова, 20 груд. 2013 р. Харків, 2014. С. 49-53.

168. Найдьонова Л.А. Агресивний кібер-простір чи агресивні користувачі? – психологічні засади долання кібер-буллінгу *Психологічні перспективи. Спеціальнийвипуск. Проблеми кіберагресії*. 2012. Т. 2. С. 83-92.

169. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: у 2-х т.; за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової, В. В. Луця. К.: Юрінком Інтер, 2005. Т. І. 832 с.

170. Національна стратегія з захисту дітей в цифровому середовищі на період до 2025 року. URL: https://drive.google.com/file/d/1w1nrWgnP0Miwb_-SxMU1TPNgZdn-rAFU/view

171. Негода О. Набуття та захист майнових корпоративних прав малолітніх та невнолітніх осіб. Підприємництво, господарство і право. 2019. № 2. С. 41-45.

172. Неповнолітній лучанин купував наркотики у Інтернеті. URL: https://lutsk.rayon.in.ua/news/184735-nepovnolitnii-luchanin-kupuvav-narkotiki-v-interneti

173. Нижний А.В., Ходаківський М.П., Юровська Г.В. Визнання правочинів недійсними: основи теорії та судова практика. Посібник для суддів; за ред. А.В. Нижного. Київ: Алерта, 2020. 234 с.

174. Новая Функция Родительского Контроля Likee Позволяет Родителям Фильтровать Доступ К Контенту. URL: http://www.businessworld.in/article/Likee-s-New-Parental-Controls-Feature-Empower-Parents-To-Filter-Content-Exposure-/30-09-2019-176915/

175. Новицкий И.Б. Сделки. Исковая давность. М.: Госюриздат, 1954. 245 с.

176. Об основных гарантиях прав ребенка в государстве: Модельный закон СНД, постановление № 33-11 от 03.12.2009 г. URL: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=29908

177. Обачність. Пильність. Захист. Ввічливість. Сміливість: посібник з цифрового громадянства й безпеки. URL: https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2018/08/PRESS.pdf

178. Одинадцять правил безпеки в Інтернеті, яких батьки мають навчити дітей. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2016/09/2/217608/

179. Ойгензихт В.А. Воля и волеизъявление (Очерки теории, философии и психологии права). Душанбе : Дониш, 1983. 256 с.

180. Омельчук О.С. Вектори та форми впливу ІТ-права на суспільну свідомість. *Часопис цивілістики*. 2017. Вип. 27. С. 112-115.

181. Оновлена Концепція з розвитку цифрових прав дітей від Мінцифри: що змінилося за півроку? URL: https://dslua.org/publications/onovlena-kontseptsiia-z-rozvytku-tsyfrovykh-prav-ditey-vid-mintsyfry-shcho-zminylosia-za-pivroku/

182. Ортинська Н.В. Деструктивний вплив інтернету на неповнолітнього. *ІТ-право: проблеми та перспективи розвитку в Україні*: зб. матер. ІІ-ї Міжнародної науково-практ. конференції. (м. Львів, 17 листопада 2017 р.). Львів: НУ «Львівська політехніка», 2017. С. 142-148.

183. Ортинська Н.В. Інтернет та неповнолітні: сучасні правові проблеми. *ІТ право: проблеми і перспективи розвитку в Україні:* зб. матер. науково-практ. конференції. Львів: НУ «Львівська політехніка», 2016. С. 229-234.

184. Особливості електронного підпису та переваги його використання. URL: https://signy.online/osoblivosti-elektronnogo-pidpisu-ta-perevagi-jogo-vikoristannya/

185. Памятники римского права: Законы XII таблиц. Институция Гая. Дигесты Юстиниана. М.: Зерцало, 1997. 608 с.

186. Патинка Ю.О. Правові проблеми укладення договору купівлі-продажу з використанням мережі Інтернет. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. № 3. С. 53-56.

187. Пергамент А.И. К вопросу о правовом положении несовершеннолетних. *Ученые записки ВИОН*. 1955. Вып. 3. С. 4-7.

188. Перелік товарів належної якості, що не підлягають обміну (поверненню): додаток № 3 до Закону України «Про захист прав споживачів» від 19.03.1994 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/172-94-п

189. Підвисоцький В.І. Майнові наслідки недійсності правочинів. *Бюлетень Міністерства юстиції України.* 2006. № 12. С. 146-151.

190. Підвисоцький В.І. Правова природа поняття недійсного правочину. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2006. № 2. С. 76-80.

191. Постанова Верховного Суду від 07.10.2020 р., справа №127/33824/19. URL: https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/92120372?from=127%2F33824%2F19&utm_source=Facebook_Post&utm_medium=Facebook_Post&utm_campaign=Facebook_Post

192. Постанова Верховного Суду від 10.12.2019 р., справа № 910/10002/19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/86332844

193. Постанова Верховного Суду від 14.05.2020 р., справа № 820/10538/15. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/89217590

194. Постанова Верховного Суду від 17.03.2020 р., справа № 923/566/19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/88244923

195. Постанова Верховного суду від 28.12.2019 р., справа № 922/788/19. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/86717260

196. Постанова Верховного Суду України від 02.03.2016 р., справа № 6–308цс16. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/56309775

197. Постанова Верховного Суду України від 19.11.2014 р., справа № 6–170цс1. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/41735968

198. Потопальський С.С. Правове регулювання нікчемних та оспорюваних правочинів в Україні. *Держава і право*. 2006. Вип. 31. С. 235-242.

199. Потюков А.Г. Правоспособность и дееспособность граждан по советскому гражданскому праву: автореф. дис... канд. юрид. наук. Л., 1954. 22 с.

200. Правдиченко А. Персональні дані онлайн: проблеми регулювання та перспективи захисту. URL: https://rpr.org.ua/news/personal-ni-dani-onlayn-problemy-rehuliuvannia-ta-perspektyvy-zakhystu/

201. Правове регулювання відносин у мережі Інтернет: моногр.; за ред. С. В. Глібка, К. В. Єфремової. Харків: Право, 2016. 360 с.

202. Правове регулювання інноваційних відносин: моногр.; С.М. Прилипко, А.П. Гетьман, Ю.Є. Атаманова та ін. Харків: Юрайт, 2013. 688 с.

203. Правовое государство, личность, законность; В.С. Нерсесянц, Г.В. Мальцев, Е.А. Лукашева и др. М., 1997. 138 с.

204. Практика розгляду судами цивільних справ про визнання правочинів недійсними: узагальнення Верховного Суду України від 24.11.2008 р. підгот.: Я.М. Романюк, В.Й. Костенко, З.П. Мельник. *Вісник Верховного Суду України.* 2009. №1 (101). С. 22-34. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0003700-08

205. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 23.12.1993 р. № 3792-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12

206. Про акціонерні товариства: Закон України від 17.09.2008 № 514-VI. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/514-17

207. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реалізації прав підлітків у сфері охорони здоров'я: Проєкт Закону України від 27.12.2019 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67795

208. Про громадські об'єднання: Закон України від 22.03.2012 р. № 4572-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17

209. Про електронний цифровий підпис: Закон України від 22.05.2003 р. № 852-IV. (втратив чинність 07.11.2018 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/852-15

210. Про електронні довірчі послуги: Закон України від 05.10.2017 р. № 2155-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19

211. Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України від 22.05.2003 р. № 851-IV. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15

212. Про електронну комерцію: Закон України від 03.09.2015 р. № 675-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19

213. Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус: Закон України від 20.11.2012 р. № 5492-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5492-17#Text

214. Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV 2: Постанова КМУ від 11.03.2020 р. № 211. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/211-2020-п

215. Про затвердження Інструкції про порядок відкриття і закриття рахунків клієнтів банків та кореспондентських рахунків банків - резидентів і нерезидентів: Постанова Правління Національного банку України від 12.11.2003 р. № 492. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1172-03

216. Про затвердження Положення про застосування електронного підпису в банківській системі України: Постанова Національного банку України; Положення від 14.08.2017 р. № 78. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0078500-17

217. Про захист дітей від інформації, що завдає шкоду їх здоров'ю та розвитку: Модельний закон. URL: http://jurconsult.net.ua/zakony-stran-sng

218. Про захист персональних даних: Закон України від 01.06.2010 р. № 2297-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17

219. Про захист прав споживачів: Закон України від 12.05.1991р. № 1023-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12

220. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII**.** URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12

221. Про оренду землі: Закон України від 06.10.1998 № 161-XIV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161-14

222. Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей: Закон України від 02.06.2005 № 2623-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2623-15

223. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14

224. Про платіжні системи та переказ коштів в Україні : Закон України від 05.04.2001 р. № 2346-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2346-14

225. Про політичні партії: Закон України від 05.04.2001 р. № 2365-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14

226. Про реалізацію експериментального проекту щодо забезпечення можливості використання удосконалених електронних підписів і печаток, які базуються на кваліфікованих сертифікатах відкритих ключів: Постанова КМУ від 03.03.2020 р. № 193. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/193-2020-п

227. Про рекламу: Закон України від 03.07.1996 р. № 270/96-вр. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/270/96-вр

228. Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними: постанова Пленуму ВСУ від 06.11.2009 р. № 9. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-09#Text

229. Про схвалення Концепції з розвитку цифрових прав дітей та затвердження плану заходів з її реалізації: проєкт постанови КМУ. URL: https://thedigital.gov.ua/storage/uploads/files/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D1%94%D0%BA%D1%82%20%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%B0.pdf

230. Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні: розпорядження КМУ від 15.05.2013 р. № 386-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/386-2013-р

231. Про телекомунікації: Закон України від 18.11.2003 р. URL: https://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1280-15

232. Про товариства з обмеженою відповідальністю: Закон України від 06.02.2018 р. № 2275-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2275-19

233. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: Закон України від 12.07.2001 р. № 2664-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2664-14

234. Програмна помилка в месенджері Facebook для дітей дозволила їм додаватися в групові чати із незнайомцями. URL: https://hromadske.ua/posts/programna-pomilka-v-mesendzheri-facebook-dlya-ditej-dozvoliv-yim-dodavatisya-v-grupovi-chati-iz-neznajomcyami

235. Прутян Д.С. Опіка за римським приватним правом та сучасним цивільним законодавством України: дис.. … канд. юрид наук: 12.00.03. Одеса, 2007. 203 с.

236. Рабинович Н.В. Недействительность сделок и ее последствия. Л.: Изд-во Ленинградского университета, 1960. 171 с.

237. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави: навчал. посібн. 10-е вид., доп. Л.: Край, 2008. 224 с.

238. Рада Європи затвердила ще один важливий документ щодо захисту прав дітей. URL: https://www.nrada.gov.ua/rada-yevropy-zatverdyla-shhe-odyn-vazhlyvyj-dokument-shhodo-zahystu-prav-ditej/

239. Радзієвська О. Г. Проблеми захисту прав і безпеки дитини в інформаційній сфері: моногр.; За заг. ред. В.Г. Пилипчука. К.: АртЕк. 2019. 238 с.

240. Резнік Г. Поняття та обсяг дієздатності неповнолітніх осіб в Україні та зарубіжних країнах. *Юридична Україна.* 2010. № 9. С. 80-85.

241. Резніченко С.В. Поняття цивільно-правового договору: класичний, інструментальний та інтегративний підходи. *Часопис цивілістики.* 2018. Вип. 29. С. 14-18.

242. Рекодифікація цивільного законодавства в умовах євроінтеграційних процесів: моногр.; За ред. Є.О. Харитонова, О.І. Харитонової. Київ: Норма, 2020. 348 с.

243. Рекомендация о развитии и использовании многоязычия и всеобщем доступе к киберпространству. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/multilingualism_recommendation.shtml

244. Ременяк С.Я. Відшкодування шкоди, завданої малолітніми особами за цивільним законодавством України: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2007. 20 с.

245. Римское частное право: учебн.; под ред. И.Б. Новицкого, И.С. Перетерского. М.: Новый юрист, 1997. 509 с.

246. Рішення Балаклійського районного суду Харківської області від 04.09.2019 р., справа № 610/1887/19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/84047973

247. Рішення Балаклійського районного суду Харківської області від 12.01.2017 р., справа № 610/4094/16-ц. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/64002603

248. Рішення Богодухівського районного суду Харківської області від 21.02.2017 р., справа №613/1407/16-ц. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/64938402

249. Рішення Вінницького міського суду Вінницької області від 13.12.2012 р., справа № 206/5030/2012. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/32341304

250. Рішення Віньковецького районного суду Хмельницької області від 26.12.2018 р., справа № 670/352/18. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/78881098

251. Рішення Київського районного суду м. Одеси від 20.06.2018 р., справа № 520/1084/18. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/75031032

252. Рішення Кіцманського районного суду Чернівецької області від 15.11.2016 р., справа №718/1979/16-ц. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/62751950

253. Рішення колегії суддів судової палати в цивільних справах апеляційного суду Закарпатської області від 15.10.2015 р., справа № 308/18698/13-ц. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/52491440

254. Рішення Краматорського міського суду Донецької області від 09.11.2018 р., справа № 234/3089/17. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/77986146.

255. Рішення Луцького міськрайонного суду Волинської області від 13.11.2019 р., справа № 161/7810/19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/85651878.

256. Рішення Малиновського районного суду міста Одеси від 19.02.2019 р., справа №521/6721/17. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/80338069

257. Рішення Ніжинського міськрайонного суду від 23.05.2012 р., справа № 2-454/12. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/24165985

258. Рішення Октябрського районного суду м. Полтави від 08.08.2018 р., справа № 758/5048/17. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/76172450

259. Рішення Октябрського районного суду м. Полтави від 12.11.2018 р., справа № 554/991/18. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/78061926

260. Рішення Печерського районного суду м. Києва від 25.09.2020 р., справа № 757/14418/20-ц. URL:https://reyestr.court.gov.ua/Review/91997019

261. Рішення Приморського районного суду м. Одеси від 20.09.2019 р., справа №522/20416/18. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/84385916

262. Рішення Радомишльського районного суду Житомирської області від 14.06.2017 р., справа № 289/1996/16-ц. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/67228133

263. Рішення Суворовського районного суду м. Одеси від 22.02.2016 р., справа № 523/12919/15-ц. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/5650828

264. Рішення Таращанського районного суду Київської області від 25.12.2012 р., справа № 1025/4839/12. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/28407914

265. Рішення Шевченківського районного суду м. Києва від 27.01.2014 р., справа № 761/25870/13-ц. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/37527731

266. Рішенням Жовтневого районного суду м. Дніпропетровська від 26.03.2020 р., справа № 201/13469/19. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/8854173

267. Рогінська Я. Ключові питання захисту дітей в Інтернеті в Європі. *Юридичний журнал*. 2014. № 6. С. 35-36.

268. Розгон О. Щодо питання про трудову діяльність неповнолітніх. *Юридичний радник*. 2009. № 3. С. 13-18.

269. Романюк Я.М. Коментар постанови Пленуму Верховного Суду України від 06.11. 2009 р. № 9 «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними». К.: Істина, 2011. 96 с.

270. Романюк Я.М. Підстави і цивільно-правові наслідки визнання правочину недійсним (на матеріалах судової практики): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2010. 217 с.

271. Ромовська З.В. Українське цивільне право. Загальна частина. академічний курс: підручн. 2-ге вид., доп. К.: Правова єдність: Алерта, 2013. 670 с.

272. Ромовська З.В. Цивільна дієздатність громадянина (фізичної особи). *Право України*. 1995. № 2. С. 51-54.

273. Сарбаш С. Обязательства с множественностью лиц и особенности их исполнения. М.: Статут, 2004. 112 с.

274. Сахарук Д.В. Поняття та види форми правочину. *Підприємництво, господарство і право*. 2003. № 12. С. 44-47.

275. Семушина О. В. Недійсні правочини та правові наслідки їх недійсності: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2010. 189 с.

276. Сібільов М.М. Співвідношення актів цивільного законодавства і договору та базові моделі регулювання договірних відносин за чинним Цивільним кодексом України. *Вісник Хмельницького університету регіонального управління та права.* 2004. № 4. С. 56-61.

277. Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01.2002р. № 2947. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14

278. Сімсон О. Е. ІТ-право V. Інформаційні права: на зламі епох. *ІТ-право: проблеми та перспективи розвитку в Україні:* зб. матеріалів ІІ Міжнар. наук.-практ. конференції. Л.: Львів. політехніка, 2017. С. 180-187.

279. Січевлюк В.А. Загальнотеоретичне дослідження комплексної правової суб'єктності. *ScienceRise: Juridical Science.* 2019. № 2(8). С. 14-19.

280. Скиданов К.В. Воля і волевиявлення в правочині: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2015. 268 с.

281. Словник української мови: в 11 томах. Том 6, 1975. URL: http://sum.in.ua/s/pobut

282. Смородина А. Часткова та неповна цивільна дієздатність фізичної особи: розпорядження майновими правами інтелектуальної власності. *Підприємство, господарство і право*. 2019. № 4. С. 70-74.

283. Советское гражданское право: учеб.; Под ред. О.С. Иоффе, Ю.К. Толстого, Б.Б. Черепахина. Л.: Изд-во Ленинградского университета, 1971. 472 с.

284. Советское гражданское право: учебн. В 2 т. Т. 1; под ред. О.А. Красавчикова. 3-е изд., испр. и доп. М.: Высш. шк., 1985. 544 с.

285. Соколецька К.М. Особливості цивільно-правового положення іноземних громадян в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Х., 2004. 183 с.

286. Спасибо-Фатєєва І. Актуальні питання форми правочинів (теоретико-практичний аспект). *Підприємництво, господарство і право*. 2002. № 8. С. 31-35.

287. Спасибо-Фатєєва І. Недійсні правочини та проблеми застосування реституції. *Ежегодник украинского права*. 2009. № 1. С. 150-167.

288. Спасибо-Фатєєва І.В. З приводу концепції щодо модернізації Цивільного кодексу України (рекодифікації). URL: https://sud.ua/ru/news/blog/157375-z-privodu-kontseptsiyi-schodo-modernizatsiyi-tsivilnogo-kodeksu-ukrayini-rekodifikatsiyi

289. Спасибо-Фатєєва І.В. Наслідки недійсності правочинів. *Вісник господарського судочинства.* 2008. № 2. С. 79-86.

290. Спасова К.І. Загальна характеристика компенсації моральної шкоди як способу захисту порушених прав у соціальних мережах. *Юридичний вісник.* 2018. № 2. С. 116-120.

291. Спасова К.І. Порушення немайнових прав в інтелектуальній власності в соціальних мережах. *Прикарпатський юридичний вісник.* 2019. Вип. 3(28). Том 1. С. 126-130.

292. Справочник по сетям на базе протокола Интернет (IP) и соответствующим темам и вопросам. Международны союз электросвязи. Женева, 2005. URL: http://www.itu.int/dms_pub/itu-d/opb/hdb/D-HDB-IP-2005-PDF-R.pdf.

293. Ставнича І.М. Правосуб'єктність учасників як об'єктивна умова дійсності цивільно-правового договору. С. 188-199. URL: file:///C:/Users/%D0%A1%D0%B5%D1%80%D0%B3%D0%B5%D0%B9/Downloads/697-Article%20Text-1365-1-10-20191023.pdf

294. Стефанчук М.О. До питання про зміст часткової дієздатності у цивільному праві України. *Eurasian Academic Research Journal.* 2016. № 5. С. 46-55.

295. Стешенко В.М. Правовий захист прав дітей та підлітків і безпечний інформаційний простір: навчал. посібн. Київ, 2018. 388 с.

296. Стратегія Ради Європи з прав дитини (2016-2021). URL: http://www.nsj.gov.ua/files/147679858320161003101948_CoE%20Strategy%20on%20children_ukr-1.pdf

297. Тарасова А.Е. Правосубъектность граждан. Особенности правосубъектности несовершеннолетних, их проявления в гражданских правоотношениях. М.: Волтерс Клувер, 2008. 320 с.

298. Таш'ян Р. І. Односторонні правочини в цивільному праві: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2009. 189 с.

299. Теория государства и права: курс лекц.; под ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько. М.: Юристь, 2001. 776 с.

300. Типовий Закон про електронну торгівлю Комісії ООН з права міжнародної торгівлі від 16.12.1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_321

301. Типовий Закон ЮНСІТРАЛ про електронні підиси: Комісія ООН з права міжнародної торгівлі від 05.07.2001 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_937

302. Тищук Н.О. «Дрібні побутові правочини» як основний вид правочинів, які вчиняють малолітні особи. *Прикарпатський юридичний вісник.* 2020. № 1. С. 59-62.

303. Тищук Н.О. Види правочинів, які можуть вчиняти малолітні особи. *Правове життя сучасної України:* матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 15 травня 2020 р.). Одеса: Гельветика, Т. 3. 2020. С. 480-482.

304. Тищук Н.О. Воля та волевиявлення при вчиненні правочинів малолітніми та неповнолітніми особами. *Актуальні дослідження правової та історичної науки:* матер. Міжнар. науково-практ. інтернет-конференції (м. Тернопіль, 06 лютого 2020 р.). Тернопіль: ВИД, 2019. URL: http://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=2900

305. Тищук Н.О. Вчинення правочинів неповнолітніми особами в умовах розвитку інформаційних технологій. *Часопис цивілістики.* 2020. № 37. С. 98-102.

306. Тищук Н.О. До питання про захист персональних даних суб'єктів, які вчиняють правочини в мережі Інтернет. *Рекодифікація цивільного законодавства і система права України у контексті євроінтеграційних процесів:* матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 8-9 листопада 2019 р.). Одеса : Фенікс, 2019. С. 291-294.

307. Тищук Н.О. До питання про можливість вчинення малолітніми особами дрібних побутових правочинів в умовах COVID-19. *Проблеми правового регулювання цивільних відносин в умовах COVID-19*: матер. Всеукр. науково-практ. онлайн конференції (м. Одеса, 23 квітня 2020 р.). Одеса, 2020. С. 110-111.

308. Тищук Н.О. До питання про наслідки вчинення правочинів малолітніми та неповнолітніми особами. *Вісник Запорізького національного університету.* 2020. № 2. С. 66-71.

309. Тищук Н.О. Недійсність правочинів, укладених малолітніми особами в умовах розвитку інформаційного суспільства. *Evropský politický a právní diskurz.* 2020. Том 7. Вип. 3. С. 221-226.

310. Тищук Н.О. Особливості визначення правосуб'єктності малолітніх та неповнолітніх осіб при вчиненні правочинів. *Римське право і сучасність «ЕПІДЕМІЇ В ЄВРОПІ І ПРАВО: ВІД РИМУ ДО COVID-19»:* матер. Міжнар. науково-практ. конференції (м. Одеса, 12 червня 2020 р.). Одеса: Фенікс, 2020. С. 79-83.

311. Тищук Н.О. Особливості вчинення правочинів малолітніми особами в умовах розвитку інформаційних технологій. *Порівняльно-аналітичне право.* 2020. № 1. С. 199-201.

312. Тищук Н.О. Особливості, які виникають при укладенні правочинів малолітніми та неповнолітніми особами через Інтернет. *Інформаційні технології в умовах оновлення цивільного законодавства:* матер. Всеукр. круглого столу (м. Одеса, 13 червня 2020 р.). Одеса: Фенікс, 2020. С. 85-89.

313. Токарева В.О. Авторське право в цифрову добу. *Часопис цивілістики.* 2017. № 26. С. 93-98.

314. Толстой Ю.К. К теории правоотношения. Л.: Изд-во ЛГУ, 1959. 86 с.

315. Труба В.І., Морозова С.Є. Теоретичні передумови рекодифікації приватного законодавства України. *Правова держава*. 2020. № 38. С. 86-91.

316. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами сторони від 27.06.2014 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/984_011.

317. Українські діти-винахідники та їх творіння. Новини – Укрбізнес. URL: http://news.ub.ua/12722-ukrayinski-diti-vinahidniki-ta-yih-tvorinnya.html.

318. Умови користування сайтом готелю «Моцарт». URL: https://mozart-hotel.com/ua/umovi-koristuvannya

319. Facebook звинуватили в зборі даних про дітей. URL: https://pershyj.com/p-facebook-zvinuvatili-v-zbori-danih-pro-ditei-28184

320. Facebook: Умови користування. URL: https://uk-ua.facebook.com/legal/terms

321. Философский словарь; под ред. И.Т. Фролова. 7-е изд., перераб. и доп. М.: Республика, 2001. 719 с.

322. Філатова Н.Ю. Правочини з використанням електронної форми представлення інформації. *Проблеми законності*. 2017. Вип. 136. С. 40-55.

323. Форманюк В.І. Вік та умова правосуб'єктності. *Часопис цивілістики*. 2013. Вип. 14. С. 55-58.

324. Форманюк В.І. Правова природа категорії «цивільна правосуб'єктність». *Правове життя сучасної України*: тези доп. 10-ї ювіл. звітної наук. конференції. Одеса: Феникс, 2007. С. 254-256.

325. Фролов В.Д. Правочиноздатність юридичної особи та її здійснення за цивільним законодавством України (цивілістичний аспект): автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.03. О., 2004. 20 с.

326. Халфина Р.О. Договор в английском гражданском праве. М. : Изд-во Академии наук СССР, 1959. 319 с.

327. Харитонов Е.О., Старцев А.В., Харитонова Е.И. Гражданское право Украины: учебн. 5-е изд. Х.: Одиссей, 2010. 920 с.

328. Харитонов Є.О., Давидова І.В. Цивільне законодавство і категорія правочинів. *Цивільне законодавство України (основні категорії, принципи та концепти):* моногр.; за заг. ред. Є.О. Харитонова. Одеса: Фенікс, 2012. С. 205-221.

329. Харитонов Є.О., Харитонова О.І. Приватне право як концепт. Том ІІІ. Концепт приватного права і рекодифікації цивільного законодавства в Україні: рефлексії фронтиру: моногр. Одеса : Фенікс, 2019. 752 с.

330. Харитонов Є. О., Давидова І. В. Договори та правочини у цивільному законодавстві України: адаптаційний потенціал. *Цивільне законодавство України в умовах адаптації до приватного права ЄС:* навчал. посібн. За ред. Є. О. Харитонова, К. Г. Некіт. О.: Юридична література, 2017. С. 61-70.

331. Харитонов Є. О., Давидова І. В. Категорії правочину: від римського negotium до «ІТ-правочину». *Часопис цивілістики*. 2018. Вип. 29. С. 89-94.

332. Харитонов Є.О., Харитонова О.І. Проблеми авторського права у цифрову добу. *Актуальні проблеми цивілістики у цифрову добу:* моногр. За ред. Є. О. Харитонова, О. І. Харитонової. О.: Юрид. літ., 2018. С. 160-192.

333. Харитонов Є.О., Харитонова О.І. Цивільні правовідносини: моногр. 2-ге вид., переробл. і допов. О.: Фенікс, 2011. 456 с.

334. Харитонова О.І. Правовідносини інтелектуальної власності, що виникають внаслідок створення результатів творчої діяльності (концептуальні засади): моногр. Одеса: Фенікс, 2011. 346 с.

335. Харитонова О.І. Правосуб'єктність учасників ІТ-відносин. *ІТ-право: теорія та практика:* навч. посібн.; за заг. ред. Є.О. Харитонова, О.І. Харитонової. 2е вид. Одеса: Фенікс, 2019. С. 143-150.

336. Харитонова О.І. Віртуальна власність. *ІТ-право: теорія та практика:* підручн. За ред. Є.О. Харитонова, О.І. Харитонової. Одеса: Фенікс, 2017. С. 213-237.

337. Харитонова О.І. Інформаційно-комунікаційні технології та авторське право. *ІТ-право: поняття та сутність:* моногр. За ред. О. І. Харитонової, Є. О. Харитонова. О.: Фенікс, 2017. С. 207-226.

338. Хартія основних прав Європейського Союзу. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_524

339. Харчук В.С. Електронний правочин. *Юридичний журнал*. 2009. № 3. С. 62-63.

340. Хатнюк Н.С. Заперечні угоди та їх правові наслідки: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2003. 217 с.

341. Хатнюк Н.С. Юридична природа нікчемних правочинів. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pre/2008/Hatnyuk.pdf

342. Хейфец Ф.С. Недействительность сделок по российскому гражданскому праву. 2-е изд., доп. М.: Юрайт, 2000. 162 с.

343. Хижняк О.С. Електронний договір: правовий аспект та особливості його укладання. *Економіка і суспільство*. 2017. Вип. 10. С. 396-401.

344. Цивільне законодавство України : концепція, категорії, визначення : навчал. посібник. За ред. Є.О. Харитонова, К.Г. Некіт. Одеса: Юридична література, 2014. 324 с.

345. Цивільне право України (в запитаннях та відповідях): навчал. посібн. 3-є, перероб. та доп.; За ред. Є.О. Харитонова, А.І. Дрішлюка, О.М. Калітенко. Х.: Одісей, 2005. 576 с.

346. Цивільне право України: курс лекц.: у 6 т.; за ред. Р.Б. Шишки, В.А. Кройтора. Т. 1. Х.: Еспада. 2008. 640 с.

347. Цивільне право України: підручн. У 2 т. Т. 1; за ред. Є.О. Харитонова, Н.Ю. Голубєвої. Х.: Одіссей, 2008. 832 с.

348. Цивільне право: підручн.: у 2 т.; за ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. Х.: Право, 2012. Т. 1. 656 с.

349. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15

350. Цивільний кодекс України: науково-практ. комент.: Х.: Страйк, 2009. Т. 2: Фізична особа, 2009. 296 с.

351. Цивільний кодекс України: науково-практ. комент.; за ред. Є.О. Харитонова, О.І. Харитонової, Н.Ю. Голубєвої. 3-тє вид., перероб. та доп. К. : Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2010. 749 с.

352. Чалий Ю.І. Цивільна правосуб’єктність неповнолітніх: окремі проблемні аспекти. *Форум права*. 2014. № 3. С. 412-416.

353. Черниченко С.В. Личность и международное право. М.: Междунар. отношения, 1974. 376 с.

354. Чернілевська О.І. Множинність осіб у деліктних зобов'язаннях за участю неповнолітніх осіб. *Актуальні проблеми держави і права.* 2014. Вип. 74. С. 268-274.

355. Чи можуть неповнолітні інвестувати? URL: https://ffin.ua/blog/articles/investopediia/post/chy-mozhut-nepovnolitni-investuvaty

356. Чорна Ж.Л. Вчинення правочину малолітньою особою за межами її цивільної дієздатності як підстава його недійсності. *Українські наукові записки.* 2016. № 57. С. 110-117.

357. Чорна Ж.Л. Особливості дієздатності малолітніх і неповнолітніх осіб за цивільним законодавством України, Росії, Білорусі. *Університетські наукові записки*. 2010. № 3(35). С. 60-64.

358. Чорна Ж.Л. Цивільно-правовий захист майнових прав та інтересів малолітніх і неповнолітніх осіб: дис... канд. юрид. наук: 12.00.03. Л., 2005. 164 с.

359. Чорнолуцький Р.В. Проблеми правосуб'єктності осіб у колізійному праві України: автореф. … канд. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2006. 20 с.

360. Что такое монетизация на YouTube? URL: https://academy.air.io/blog/chto-takoe-monetizatsiya-na-youtube

361. Чучковська А. Форма господарських договорів, що вчиняються через мережі електрозв'язку, зокрема через Інтернет. *Підприємництво, господарство і право*. 2003. № 12. С. 8-11.

362. Шапкидзе И.Д. Правовые проблемы дееспособности граждан в советском гражданском праве: автореф. дис... канд. юрид. наук. Тбилиси, 1986. 22 с.

363. Шахматов В.П. Основные проблемы понятия сделки по советскому гражданскому праву: дис. … канд. юрид. наук. Свердловск, 1951. URL: http://forum.yurclub.ru/index.php?app=downloads&showfile=2784

364. Шахматов В.П. Составы противоправных сделок и обусловленные ими последствия. Томск : Изд-во Том. ун-та, 1967. 310 с.

365. Шевченко Я.М. Роль і значення суб'єктів цивільного права в суспільстві. *Юридичний вісник.* 2009. № 2(11). С. 39-46.

366. Шевченко Я.Н. Правовое регулирование ответственности несовершеннолетних. К: Наукова думка, 1976. 190 с.

367. Шевчишин О. Правосуб'єктність неповнолітніх осіб як передумова дійсності правочинів. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 4. С.74-79.

368. Шевчишин О.І. Правові наслідки правочинів, вчинених малолітніми та неповнолітніми особами: дис. … д-ра філос.: 081. Київ, 2020. 218 с.

369. Шершеневич Г.Ф. Учебник русского гражданского права. В 2 т. Т. 1. М.: Статут, 2005. 461 с.

370. Шимон С.І. Відповідність змісту правочину моральним засадам суспільства як умова його дійсності. *Юриспруденція: теорія і практика*. 2009. № 7. С. 24-30.

371. Шкрібляк К. Односторонні правочини в цивільному праві як форма задоволення охоронюваних законом інтересів. *Підприємництво, господарство і право*. 2013. № 7. С. 100-103.

372. Шкрібляк К.П. Односторонні правочини в нотаріальній та судовій практиці: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2014. 19 с.

373. Шум С.С., Устінова-Бойченко Г.М. Історичний розвиток та становлення змісту статусу «недієздатність» та «неправочиноздатність». *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 4. С. 105-108.

374. Щодо обвинувачення неповнолітніх у шахрайстві з використанням мережі Інтернет. URL: https://ds.cn.court.gov.ua/sud2506/pres-centr/3/383032/

375. Энциклопедический юридический словарь; под ред. В.Е. Крутских. 2-е изд., испр. и доп. М.: Инфра-М, 1999. 368 с.

376. Юридична відповідальність за правопорушеня в інформаційній сфері та основи інформаційної деліктології: моногр.; за заг. ред.проф.К.І. Белякова. К.: КВІЦ, 2019. 346 с.

377. Юркевич Н.Г. Правоспособность гражданина СССР по советскому гражданскому праву : автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.03. Минск, 1955. 18 с.

378. Як досягти гармонії у споживанні інформації? URL: https://artefact.live/?p=862

379. Як заробляти гроші на YouTube. URL: https://support.google.com/youtube/answer/72857#requirements

380. Як отримати електронний підпис. https://diia.gov.ua/life-situations/yak-otrimati-elektronnij-pidpis

381. Яковлев В.Ф. Сущность и основные черты гражданско-правового регулирования общественных отношений. *Правоведение*. 1972. № 6. С. 22-25.

382. Якубівський І.Є. Проблеми набуття, здійснення та захисту майнових прав інтелектуальної власності в Україні: дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.03. Львів, 2019. 520 с.

383. Якушев М.В. Есть ли альтернатива Интернета? *Информационное общество*. 2014. Вып. 2. С. 4-9.

384. Children's Online Privacy Protection Act (COPPA). URL: https://epic.org/privacy/kids/

385. COPPA is Ineffective Legislation! Next Steps for Protecting Youth Privacy Rights in the Social Networking Era. *Law and Social Policy*. 2010. Volume 5:2. P. 369-402.

386. Davydova I., Bernaz-Lukavetska O., Reznichenko S. Certain aspects of personal data protection in the social network: european experience and legislative regulation in Ukraine. *Revista Amazonia Investiga***.** 2020. Vol. 9 Núm. 27. P. 383-390. URL: https://www.amazoniainvestiga.info/index.php/amazonia/article/view/1255

387. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing

Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation). URL: http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-5419-2016-INIT/en/pdf.

388. Tănase Tasențe Facebook's role in online reputation management. *Technium Social Sciences Journal.* 2020. Vol. 6. P. 62-68.

389. Tyshchuk N., Omelchuk O., Cherniak O. Protection of the rights of children and minors in their transactions in the information society. *Ius Humani. Law Journal*. 2020. № 9(2). P. 25-46.

ДОДАТОК 1

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧКИ:

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Тищук Н.О. «Дрібні побутові правочини» як основний вид правочинів, які вчиняють малолітні особи. *Прикарпатський юридичний вісник.* 2020. № 1. С. 59-62.

2. Тищук Н.О. Особливості вчинення правочинів малолітніми особами в умовах розвитку інформаційних технологій. *Порівняльно-аналітичне право.* 2020. № 1. С. 199-201.

3. Тищук Н.О. Вчинення правочинів неповнолітніми особами в умовах розвитку інформаційних технологій. *Часопис цивілістики.* 2020. № 37. С. 98-102.

4. Тищук Н.О. Недійсність правочинів, укладених малолітніми особами в умовах розвитку інформаційного суспільства. Evropský politický a právní diskurz. 2020. Том 7. Вип. 3. С. 221-226.

5. Tyshchuk N., Omelchuk, O., Cherniak, O. Protection of the rights of children and minors in their transactions in the information society. *Ius Humani. Law Journal*, 2020. № 9(2). P. 25-46.

6. Тищук Н.О. До питання про наслідки вчинення правочинів малолітніми та неповнолітніми особами. *Вісник Запорізького національного університету.* 2020. № 2. С. 66-71.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Тищук Н.О. До питання про захист персональних даних суб'єктів, які вчиняють правочини в мережі Інтернет. *Рекодифікація цивільного законодавства і система права України у контексті євроінтеграційних процесів:* матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 8-9 листопада 2019 р.). Одеса: Фенікс, 2019. С. 291-294.

8. Тищук Н.О. Воля та волевиявлення при вчиненні правочинів малолітніми та неповнолітніми особами. *Актуальні дослідження правової та історичної науки*: матеріали міжнародної науково-практичної інтернет-

конференції (м. Тернопіль, 06 лютого 2020 р.). Тернопіль: ВИД, 2019. URL: http://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=2900

9. Тищук Н.О. До питання про можливість вчинення малолітніми особами дрібних побутових правочинів в умовах COVID-19. *Проблеми правового регулювання цивільних відносин в умовах COVID-19:* матеріали Всеукраїнської науково-практичної онлайн конференції (м. Одеса, 23 квітня 2020 р.). Одеса: Фенікс, 2020. С. 110-111.

10. Тищук Н.О. Види правочинів, які можуть вчиняти малолітні особи. *Правове життя сучасної України*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 15 травня 2020 р.). Одеса: Гельветика, Т. 3. 2020. С. 480-482.

11. Тищук Н.О. Особливості визначення правосуб'єктності малолітніх та неповнолітніх осіб при вчиненні правочинів. *Римське право і сучасність «ЕПІДЕМІЇ В ЄВРОПІ І ПРАВО: ВІД РИМУ ДО COVID-19»*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 12 червня 2020 р.). Одеса: Фенікс, 2020. С. 79-83.

12. Тищук Н.О. Особливості, які виникають при укладенні правочинів малолітніми та неповнолітніми особами через Інтернет. *Інформаційні технології в умовах оновлення цивільного законодавства:* матеріали Всеукраїнського круглого столу (м. Одеса, 13 червня 2020 р.). Одеса: Фенікс, 2020. С. 85-89.

13. Тищук Н.О. Правові наслідки вчинення правочинів малолітніми та неповнолітніми особами в Інтернеті поза межами їх цивільної дієздатності. *Офіційна концепція оновлення Цивільного кодексу України:* проблеми практичної реалізації: матеріали Всеукраїнського круглого столу (м. Одеса, 25 лютого 2021 р.). Одеса: Фенікс, 2021. С. 59-62.

Апробація результатів дослідження.

Результати дослідження обговорено на кафедрі цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія». Основні результати

дисертаційного дослідження доповідалися та обговорювалися на науково-практичних конференціях, зокрема: Всеукраїнській науково-практичній конференції «Рекодифікація цивільного законодавства і система права України у контексті євроінтеграційних процесів» (м. Одеса, 8-9.11.2019 р.); Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Актуальні дослідження правової та історичної науки» (м. Тернопіль, 06.02.2020 р.); Всеукраїнській науково-практичній онлайн конференції «Проблеми правового регулювання цивільних відносин в умовах COVID-19» (м. Одеса, 23.04.2020 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 15.05.2020 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Римське право і сучасність «Епідемії в Європі і право: від Риму до COVID-19»» (м. Одеса, 12.06.2020 р.); Всеукраїнському круглому столі «Інформаційні технології в умовах оновлення цивільного законодавства» (м. Одеса, 13.06.2020 р.); Всеукраїнському круглому столі «Офіційна концепція оновлення Цивільного кодексу України: проблеми практичної реалізації» (м. Одеса, 25.02.2021 р.).

ДОДАТОК 2

«ЗАТВЕРДЖУЮ»
Ректор
Національно університету
«Одеська юридична академія»,
проф. _____В.Є. Загородній
«15» квітня 2021 р.

АКТ
про впровадження наукових розробок дисертаційного дослідження Тищук Наталії Олексіївни на тему: «Вчинення малолітніми та неповнолітніми особами правочинів в мережі Інтернет» в навчальну та науково-дослідну діяльність Національного університету «Одеська юридична академія»

Комісія у складі: голови – першого проректора Національного університету «Одеська юридична академія», професора М.Р. Аракеляна, членів комісії: віце-президента, проректора з навчальної роботи Національного університету «Одеська юридична академія», професора Г.О. Ульянової, начальника навчально-методичного відділу Національного університету «Одеська юридична академія» Кузнецової Л.В., декана факультету цивільної та господарської юстиції Національного університету «Одеська юридична академія», доцента Д.О. Колодіна, завідувача кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія», професора Є.О. Харитонова, склала цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження Тищук Наталії Олексіївни на тему «Вчинення малолітніми та неповнолітніми особами правочинів в мережі Інтернет» за спеціальністю 081 «Право» на здобуття наукового ступеня доктора філософії використовуються у навчальному процесі Національного університету «Одеська юридична академія» при викладанні навчальних дисциплін «Цивільне право», «ІТ-право та інформаційна безпека», «ІТ-право», «Право інтелектуальної власності», «Захист прав інтелектуальної власності в мережі Інтернет», «Захист персональних даних в ЄС та Україні», а також у науково-дослідній роботі студентів, аспірантів, науковців.

Так, були враховані положення дисертації про необхідність розширити обсяг матеріалу, що викладається у рамках навчальних дисциплін «Цивільне право», «ІТ-право та інформаційна безпека», «ІТ-право», «Право інтелектуальної власності», «Захист прав інтелектуальної власності в мережі Інтернет», «Захист персональних даних в ЄС та Україні» зокрема, положення щодо реального розширення кола правочинів, які вчиняються малолітніми та

неповнолітніми особами, зокрема, в мережі Інтернет, що спричиняє розгляд питання щодо розширення їх обсягу дієздатності та забезпечення безпеки вчинення правочинів шляхом впровадження новітніх технологічних рішень;

положення стосовно існування часткової дієздатності фізичної особи, яка не досягла чотирнадцяти років (малолітня особа) у галузі відносин інтелектуальної власності (творчоздатності).

Крім того, рекомендовано до використання у навчальному процесі 13 наукових праць, основними з яких є наступні публікації:

1. Тищук Н.О. «Дрібні побутові правочини» як основний вид правочинів, які вчиняють малолітні особи. Прикарпатський юридичний вісник. 2020. № 1. С. 59-62.

2. Тищук Н.О. Особливості вчинення правочинів малолітніми особами в умовах розвитку інформаційних технологій. Порівняльно-аналітичне право.2020. № 1. С. 199-201.

3. Тищук Н.О. Вчинення правочинів неповнолітніми особами в умовах розвитку інформаційних технологій. Часопис цивілістики. 2020. № 37. С. 98-102.

4. Тищук Н.О. Недійсність правочинів, укладених малолітніми особами в умовах розвитку інформаційного суспільства. Evropský politický a právní diskurz. 2020. Том 7. Вип. 3. С. 221-226.

5. Tyshchuk N., Omelchuk O., Cherniak O., Tyshcuk N. Protection of the rights of children and minorsin their transactions in the information society. Ius Humani. Law Journal. 2020. 9(2). P. 25-46. https://doi.org/https://doi.org/10.31207/ih.v9i2.241 https://www.iushumani.org/index.php/iushumani/article/view/241

6. Тищук Н.О. До питання про наслідки вчинення правочинів малолітніми та неповнолітніми особами. Вісник Запорізького національного університету. 2020. № 2. С. 66-71.

7. Тищук Н.О. До питання про захист персональних даних суб'єктів, які вчиняють правочини в мережі Інтернет. Рекодифікація цивільного законодавства і система права України у контексті євроінтеграційних процесів: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 8-9 листопада 2019 р.). Одеса : Фенікс, 2019. С. 291-294.

8. Тищук Н.О. Воля та волевиявлення при вчиненні правочинів малолітніми та неповнолітніми особами. Актуальні дослідження правової та історичної науки (вип. 19): матеріали міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Тернопіль, 06 лютого 2020 р.). Тернопіль: ВИД, 2019. URL: http://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=2900

9. Тищук Н.О. До питання про можливість вчинення малолітніми особами дрібних побутових правочинів в умовах COVID-19. Проблеми правового регулювання цивільних відносин в умовах COVID-19:матеріали Всеукраїнської науково-практичної онлайн конференції (м. Одеса, 23 квітня 2020 р.). Одеса, 2020. С. 110-111.

10. Тищук Н.О. Види правочинів, які можуть вчиняти малолітні особи.Правове життя сучасної України: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 15 травня 2020 р.). Одеса: Гельветика, Т. 3. 2020. С. 480-482.

11. Тищук Н.О. Особливості визначення правосуб'єктності малолітніх та неповнолітніх осіб при вчиненні правочинів. Римське право і сучасність «Епідемії в Європі і право: від риму до COVID-19»: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 12 червня 2020 р.). Одеса: Фенікс, 2020. С. 79-83.

12. Тищук Н.О. Особливості, які виникають при укладенні правочинів малолітніми та неповнолітніми особами через Інтернет. Інформаційні технології в умовах оновлення цивільного законодавства: матеріали Всеукраїнського круглого столу (м. Одеса, 13 червня 2020 р.). Одеса: Фенікс, 2020. С. 85-89.

13. Тищук Н.О. Правові наслідки вчинення правочинів малолітніми та неповнолітніми особами в Інтернеті поза межами їх цивільної дієздатності. Офіційна концепція оновлення цивільного кодексу України: проблеми практичної реалізації: матеріали Всеукраїнського круглого столу (м. Одеса, 25 лютого 2021 р.). Одеса: Фенікс, 2021.

Використання зазначених результатів дозволило більш повно та ґрунтовно викласти матеріали вказаних навчальних дисциплін та надати студентам Національного університету «Одеська юридична академія» нові знання щодо вчинення малолітніми та неповнолітніми особами правочинів в мережі Інтернет.

Голова комісії: _____ М.Р. Аракелян

Члени комісії: _____ Г.О. Ульянова

_____ Л.М. Кузнецова

_____ Д.О. Колодін

_____ Є.О. Харитонов

ДОДАТОК 3

«ЗАТВЕРДЖУЮ»
Голова Миколаївського апеляційного суду
_____ М.П. Міняйло
«1» червня 2021 року

АКТ

про впровадження наукових розробок дисертаційного дослідження Тищук Наталії Олексіївни на тему: «Вчинення малолітніми та неповнолітніми особами правочинів в мережі Інтернет» в практичну діяльність Миколаївського апеляційного суду

Комісія у складі: судді Миколаївського апеляційного суду Кушнірової Тетяни Бабиківни, судді Миколаївського апеляційного суду Бондаренко Тетяни Знаменівни, судді Миколаївського апеляційного суду Самчишиної Ніни Василівни склала цей акт з приводу того, що результати дисертаційного дослідження Тищук Наталії Олексіївни на тему «Вчинення малолітніми та неповнолітніми особами правочинів в мережі Інтернет» за спеціальністю 081 «Право» на здобуття наукового ступеня доктора філософії використовуються в практичній діяльності суду.

Комісія вважає, що викладені у публікаціях пропозиції та висновки заслуговують практичного використання у діяльності Миколаївського апеляційного суду. Рекомендовано до використання наступні публікації:

1. Тищук Н.О. «Дрібні побутові правочини» як основний вид правочинів, які вчиняють малолітні особи. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2020. № 1. С. 59-62.

2. Тищук Н.О. Особливості вчинення правочинів малолітніми особами в умовах розвитку інформаційних технологій. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 1. С. 199-201.

3. Тищук Н.О. Вчинення правочинів неповнолітніми особами в умовах розвитку інформаційних технологій. *Часопис цивілістики.* 2020. № 37. С. 98-102.

4. Тищук Н.О. Недійсність правочинів, укладених малолітніми особами в умовах розвитку інформаційного суспільства. *Evropský politický a právní diskurz*. 2020. Том 7. Вип. 3. С. 221-226.

5. Тищук Н.О. До питання про наслідки вчинення правочинів малолітніми та неповнолітніми особами. *Вісник Запорізького національного університету*. 2020. № 2. С. 66-71.

6. Тищук Н.О. До питання про захист персональних даних суб'єктів, які вчиняють правочини в мережі Інтернет. *Рекодифікація цивільного законодавства і система права України у контексті євроінтеграційних процесів: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Одеса, 8-9 листопада 2019 р.). Одеса : Фенікс, 2019. С. 291-294.

7. Тищук Н.О. Воля та волевиявлення при вчиненні правочинів малолітніми та неповнолітніми особами. *Актуальні дослідження правової та історичної науки (вип. 19): матеріали міжнародної науково-практичної інтернет-конференції* (м. Тернопіль, 06 лютого 2020 р.). Тернопіль: ВИД, 2019. URL: http://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=2900

8. Тищук Н.О. До питання про можливість вчинення малолітніми особами дрібних побутових правочинів в умовах COVID-19. *Проблеми правового регулювання цивільних відносин в умовах COVID-19: матеріали Всеукраїнської науково-практичної онлайн конференції* (м. Одеса, 23 квітня 2020 р.). Одеса, 2020. С. 110-111.

9. Тищук Н.О. Види правочинів, які можуть вчиняти малолітні особи. *Правове життя сучасної України: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Одеса, 15 травня 2020 р.). Одеса: Гельветика, Т. 3. 2020. С. 480-482.

10. Тищук Н.О. Особливості визначення правосуб'єктності малолітніх та неповнолітніх осіб при вчиненні правочинів. *Римське право і сучасність «Епідемії в Європі і право: від риму до COVID-19»: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Одеса, 12 червня 2020 р.). Одеса: Фенікс, 2020. С. 79-83.

11. Тищук Н.О. Особливості, які виникають при укладенні правочинів малолітніми та неповнолітніми особами через Інтернет. *Інформаційні технології в умовах оновлення цивільного законодавства: матеріали Всеукраїнського круглого столу* (м. Одеса, 13 червня 2020 р.). Одеса: Фенікс, 2020. С. 85-89.

Суддя
Миколаївського апеляційного суду Т.Б. Кушнірова

Суддя
Миколаївського апеляційного суду Т.З. Бондаренко

Суддя
Миколаївського апеляційного суду Н.В. Самчишина

ДОДАТОК 4

ПРОЄКТ

ЗАКОН УКРАЇНИ
«Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо захисту прав та інтересів малолітніх та неповнолітніх осіб при вчиненні ними правочинів у мережі Інтернет»

Верховна Рада України п о с т а н о в л я є:

І. Внести зміни до таких законодавчих актів України:

1. У Цивільному кодексі України (Відомості Верховної Ради України, 2003р., №40, ст.356 із наступними змінами):

1) частину 1 статті 31 сформулювати таким чином:

«1. Фізичні особи, які не досягли чотирнадцяти років (малолітні особи), поділяються на категорії:

1) від народження до шести років: повністю недієздатні, не мають права самостійно вчиняти будь-які правочини;

2) від шести до десяти років: мають право:

а) самостійно вчиняти дрібні побутові правочини.

Правочин вважається дрібним побутовим, якщо він задовольняє побутові потреби особи, відповідає її фізичному, духовному чи соціальному розвитку та стосується предмета, який має невисоку вартість;

б) здійснювати особисті немайнові права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом;

в) самостійно звертатися про надання психологічної допомоги;

г) укладати правочини за допомогою персональної банківської картки під контролем батьків;

3) від десяти до чотирнадцяти років: крім правочинів, передбачених п. 2 цієї статті Кодексу, мають право:

а) самостійно здійснювати майнові права інтелектуальної власності;

б) звертатися по безоплатну правову допомогу;

в) бути безпосередніми активними учасниками деяких, пов’язаних з навчанням або іншим особистісним зростанням, майнових відносин, зокрема, відносин з надання освітніх послуг».

2) пункт 1 частини 1 статті 32 доповнити словами:

«та майном, придбаним за них».

3) частину 6 статті 221 сформулювати таким чином:

«6. У разі вчинення неповнолітньою особою правочину з малолітньою особою настають наслідки, встановлені частиною третьою цієї статті».

4) доповнити статтю 222 частиною четвертою таким змістом:

«4. Правила статей 221 та 222 цього Кодексу поширюються на правочини, вчинені малолітніми та неповнолітніми особами в мережі Інтернет.»

II. Прикінцеві та перехідні положення

1. Цей Закон набирає чинності з дня, наступного за днем його опублікування.

Голова Верховної Ради
України **Д. О. РАЗУМКОВ**